Sajdak, Jan
De Gregorio Nazianzeno, poetarum christianorum fonte

ARCHIWUM FILOLOGICZNE AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI
W KRAKOWIE NR. 1.

DE GREGORIO NAZIANZENO POETARUM CHRISTIANORUM FONTE

SCRIPSIT

IOANNES SAJDAK

CRACOVIAE
SUMPTIBUS AKADEMIAE LITTERARUM
APUD BIBLIOPOLAM G. GEBETHNER ET SOCIOS CRACOVIAE,
GEBETHNER ET WOLFF VARSOVIAE
1917

ARCHIWUM FILOLOGICZNE AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI
W KRAKOWIE NR. 1.

DE GREGORIO NAZIANZENO
POETARUM CHRISTIANORUM FONTE

SCRIPSIT

IOANNES SAJDAK

CRACOVIAE
SUMPTIBUS AKADEMIAE LITTERARUM
APUD BIBLIOPOLAM G. GEBETHNER ET SOCIOS CRACOVIAE,
GEBETHNER ET WOLFF VARSOVIAE
1917

De Gregorio Nazianzeno poetarum christianorum fonte.

Scripsit

Ioannes Sajdak.

Orationes et carmina, quae annis saeculisque labentibus in laudem Gregorii Nazianzeni oratores rhetores poetae composuerunt [1]), dilucido sunt documento Theologi memoriam doctrinamque semper apud posteros crevisse. Et re vera hodie quidem illi, quorum animus praestantissimis antiquarum litterarum exemplis excultus est, non semper libente corde ad legenda tractandaque varia Gregorii opera adducuntur [2]); at christiani, qui IV ex. et posterioribus saeculis vixerunt, alio prorsus sensu afficiebantur, cum orationes vel carmina eius in manus sumebant. Iam Rufinus ille presbyter Aquileensis, qui Gregorii fere fuit aequalis, virum eum appellat per omnia incomparabilem, qui verbo et operibus clarus splendidissimum lumen scientiae Christi ecclesiis praebuerit [3]), et cuius neque vita aliquid probabilius et sanctius, neque eloquentia clarius et illustrius, neque fide purius et rectius, neque scientia plenius et perfectius inveniri possit, utpote cuius unius de fide ne dissidentes quidem

---

[1]) Ioa. Sajdak, Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni I: De codicibus scholiastarum... Accedit appendix de Pseudo-gregorianis et Gregorii encomiis, Cracoviae 1914, p. 248—295.

[2]) Legas velim, quae de Gregorii Nazianzeni scriptis edixit U. v. Wilamowitz-Moellendorff initio orationis Varsoviae habitae et inscriptae Alexander der Grosse (Reden aus der Kriegszeit, fasc. V [or. XI], Berlin 1916) p. 5.

[3]) Rufini praefatio in interpretationem orationum Gregorii Nazianzeni in ed. Aug. Engelbrecht (Corpus scriptorum eccles. latin. Vindobonense vol. 46 Vindobonae 1910) p. 3, 5 sqq.

inter se, ut fieri soleat, partes disputare potuerint, sed qui id obtinuerit apud Deum et ecclesias meriti, ut quicumque ausus sit doctrinae eius in aliquo refragari, ex hoc ipso haereticus esse argueretur [1]). Eiusdem inter ecclesiae doctores quanta posterioribus temporibus fuerit auctoritas, ex eo vel maxime apparet, quod soli post Ioannem apostolum, ut ait Gregorius Presbyter [2]), Theologi cognomen inditum est [3]). Summum ubique eum theologum strepunt omnes et praeclarum, quem aemulentur, vatem praedicant. Quae cum ita se habeant, mihi propositum est de ratione, quae est inter Gregorium Nazianzenum et carmina christiana, aliquid disserere et auctoritatem, quam Gregorius orator in posteriores poetas christianos habet, exemplis aptis illustrare. Ad quam rem exponendam priusquam accessero, de carminibus christianis, eorum origine nec non progressu primis saeculis apparente pauca disputare non alienum mihi esse videtur.

I.

Carmina christiana, quae in Orientalis ecclesiae cultu et forma vitae christianae conformandis gravissimi erant momenti, in origine

---

[1]) Rufinus p. 5, 3 sqq.

[2]) Floruit ante a. 733. Cf. I. Compernass, Gregorios Presbyter. Untersuchungen zu Gregorios Presbyter, dem Biographen Gregors des Theologen, und zu dem gleichnamigen Verfasser des Enkomions auf die 318 Väter des Konzils zu Nikaia, Bonn 1907, p. 7 sqq. et 17. I. Sajdak, Historia critica etc. I p. 255. Th. Sinko in libro, qui mox prodibit et inscribetur: Traditio orationum Gregorii Nazianzeni. Pars II (= Meletemata patristica III).

[3]) *Ἐν δὲ δογμάτων ὕψει καὶ θεολογίᾳ τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περιὸν τῆς δυνάμεως, ὥστε πολλῶν κατὰ τοὺς χρόνους θεολογησάντων ἀνδρῶν ἐπὶ σοφίᾳ γνωρίμων μόνον τοῦτον μετὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην θεολόγον ὀνομασθῆναι· καὶ οἷον ἐξαίρετον αὐτῷ ταύτην ἀποκληρωθῆναι προσηγορίαν...* Vita Gregorii Nazianzeni a Gregorio Presbytero conscripta, P. G. 35 col. 288 C D. In Menaeo quodam autem, ubi tres illi hierarchae Basilius Magnus, Gregorius Nazianzenus, Ioannes Chrysostomus laudantur eorumque festi communiter instituti historia explicatur, ita praedicatur Gregorius Nazianzenus: *Τοῦτο δὲ εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ ἄξιον, ὅτι εἰ εἴδει γενέσθαι ἐν ἀνθρώποις εἰκόνα τινὰ καὶ στήλην κατὰ μέρος ἐκ πασῶν συγκειμένην ἀρετῶν, τοῦτο ἦν ὁ μέγας Γρηγόριος, βίου λαμπρότητι τοὺς κατὰ πρᾶξιν εὐδοκίμους ὑπερβαλών. Ἐπὶ τοσοῦτον θεολογίας προήχθη, ὡς πάντας ἡττᾶσθαι τῆς σοφίας αὐτοῦ τῆς τε ἐν λόγοις τῆς τε ἐν δόγμασιν, ὅθεν καὶ τὴν Θεολόγος προσηγορίαν ἐκτήσατο...* P. G. 29 p. CCCXCII d. — Legas etiam velim selecta veterum testimonia in laudem Gregorii Nazianzeni, quae in P. G. 35 col. 305 sqq. congesta sunt.

initiisque suis obscuritate densa teguntur. Fidei christianae addictos iam antiquissimis temporibus psalmos hymnos odas vel cantica spiritualia cantasse et ita Deum celebrasse testis est Paulus apostolus, qui in epist. ad Ephes. 5, 18—19 haec profert: *Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι, λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ, εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων...* Eadem fere dicit apostolus in epist. ad Coloss. 3, 16: *Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτούς, ψαλμοῖς ὕμνοις ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν τῇ χάριτι ᾄδοντες ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν τῷ θεῷ...* Tria igitur carminum genera apud christianos iam Pauli temporibus in usu quotidiano fuisse ex apostoli verbis conici potest; sed qua in re discrimen inter *ψαλμούς, ὕμνους, ᾠδὰς πνευματικάς* consistat, adhuc sub iudice lis est [1]). Vocabula *ψαλμοί* (et *ὕμνοι*?) ad veteres psalmos referenda esse omnes fere viri docti consentiunt; quid autem *ὕμνοι* et *ᾠδαὶ πνευματικαί* significant?

H y m n i dicebantur apud christianos carmina, quibus laudes Dei continebantur [2]). Nihil igitur impedit, quominus *ὕμνους* ea potissimum ex veteri Testamento carmina, quae ad Iesum Christum futurum mundi redemptorem pertinere videantur, significare existimemus. Huc adnumerari possunt cantus illi ex novo Testamento, qui ab epica narratione et re ipsa et forma satis distinguuntur, ex. gr. carmen Mariae post nuntium laetum a Gabriele archangelo acceptum (Luc. 1, 46—55): *Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν κύριον...*, Zachariae vaticinia (Luc. 1, 68—79): *Εὐλογητὸς κύριος ὁ θεὸς τοῦ Ἰσραήλ...*, discipulorum cantus (Luc. 19, 38): *Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος...* etc. [3]).

---

[1]) Hieronymus putat (epist. 50 ad Paul.) nominibus his varia tantummodo genera psalmorum Davidis designari.

[2]) Augustinus in psalm. 148 adnotat: „Hymnum scitis, quid est: cantus est cum laude Dei. Si laudas Deum et non cantas, non dicis hymnum; si cantas et non laudas Deum, non est hymnus. Si laudas aliquid, quod non pertinet ad laudem Dei, etsi cantando laudes, non dicis hymnum..." Eadem dicit Isidorus Hispal. De eccl. offic. I, 6: „Carmina autem quaecumque in laudem Dei dicuntur, hymni vocantur".

[3]) Cf. Marc. 14, 26.

Odae spirituales[1]) tandem quaenam fuerunt? Graeci et Iudaei ludis donisque deum venerabantur; christianorum Deus alio modo erat colendus. „Nolite — dicit apostolus loco supra laudato — inebriare vino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu sancto, loquentes vobismet ipsis in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino...“ Non oribus venerandus erat Deus, sed carminibus, quae ex corde fluerent et, cum virtutes et mysteria Christi extollerent, animum spiritumque cantantium emendarent et ad Dei cognitionem ducerent. Quas spiritus partes sic interpretati sunt patres ecclesiae, sic intellexit eas Gregorius Nazianzenus: or. 39 c. 20 (P. G. 36, 357 D) enim, ubi de festo Baptismatis Christi exposuit nonnulla, dicit: *Ἡμεῖς δὲ τιμήσωμεν τὸ Χριστοῦ βάπτισμα σήμερον, καὶ καλῶς ἑορτάσωμεν, μὴ γαστρὶ τρυφῶντες, ἀλλὰ πνευματικῶς εὐφραινόμενοι. Τρυφήσωμεν δὲ πῶς; Λούσασθε, καθαροὶ γίνεσθε...* [2]). Eadem luculentius exprimit or. 41 c. 1 in. (P. G. 36, 428 A sqq.): *Περὶ τῆς ἑορτῆς βραχέα φιλοσοφήσωμεν, ἵνα πνευματικῶς ἑορτάσωμεν. Ἄλλη μὲν γὰρ ἄλλῳ πανήγυρις· τῷ δὲ θεραπευτῇ τοῦ Λόγου λόγος καὶ λόγων ὁ τῷ καιρῷ προσφορώτατος... Διὰ ταῦτα μὲν οὖν ἑορταστέον πνευματικῶς. Ἀρχὴ δὲ τοῦ λόγου ῥητέον...* [3]).

Sententia nostra etiam ab hymnologis posterioribus comprobatur. Cathisma enim, quod canoni cum laudibus ss. Petri et Pauli inseritur quodque I. B. Pitra ex cod. Mosquensi 449 in lucem protulit [4]), ita incipit:

Ἐν ᾠδαῖς πνευματικαῖς
τοὺς κορυφαίους μαθητὰς
εὐφημήσωμεν, πιστοί,
Πέτρον καὶ Παῦλον·

---

[1]) Adiectivum *πνευματικαί* in textu Pauli non solum ad *ᾠδαί* sed ad omnia tria genera carminum (*ψαλμοί, ὕμνοι, ᾠδαί*) pertinere censet Ioh. Kayser, Beiträge zur Geschichte und Erklärung der ältesten Kirchenhymnen, mit besonderer Rücksicht auf das römische Brevier, vol. I (Paderborn 1881) p. 18. — Alii putant hoc adiectivo carminum ecclesiasticorum genera summatim universimque a profanis versibus distingui.

[2]) Isa. I, 16.

[3]) Cf. or. 41 c. 18 (P. G. 36, 452 C).

[4]) Hymnographie de l'église grecque, Rome 1867, p. CXXVIII.

τὸν ἀνεξιχνίαστον τόκον Πέτρος
ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς προαιώνιον
μαθὼν τὸν αὐτὸν μετὰ σαρκὸς
ἐπὶ τῆς γῆς ἐβόησε...

Cantica spiritualia a Paulo commendata eadem esse atque acclamationes illas, quibus Christus vocabatur laudabaturque, quaeque in variis formis inter populum iam primis temporibus pervulgatae erant, docet idem supra laudatus Pitra [1]). Quae acclamationes initio forma simplici tum hebraice (ex. gr. *Hosanna, Amen, Alleluia, Adonai, Emmanuel* etc.) tum graece recitabantur [2]). Tempore procedente forma acclamationum planior uberiorque facta est [3]) ita, ut nunc pro vetustissimis rhythmicorum carminum christianorum monumentis habeantur [4]). Acclamationes alterae translatae in latinum [5]) alterae graeco habitu [6]) ad Latinos migrabant, ubi in carminibus vel

---

[1]) Hymnographie etc. p. 34: „Il veut que ce soit des cris du coeur, des accens de reconnaissance, accompagnés d'une sainte ivresse, tempérée par la grâce. Il en donne le modèle dans les acclamations au Seigneur Iésus, dans les doxologies et les salutations qui remplissent ses épîtres..."

[2]) Pitra l. l. p. 35. [3]) Pitra l. l. p. 36.

[4]) C. Krumbacher, Gesch. der byzant. Litt.², München 1897, p. 656.

[5]) En acclamatio, quae fortasse saec. III est orta et inde a s. Benedicti temporibus in omnibus officiis matutinis in versione latina cantabatur:

Σοὶ πρέπει αἶνος	Te decet laus
σοὶ πρέπει ὕμνος	te decet hymnus
σοὶ δόξα πρέπει τῷ Πατρὶ	tibi gloria Deo Patri
καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι	et Filio cum sancto Spiritu
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.	in saecula saeculorum. Amen.

Cf. Pitra, Hymnographie... p. 36 sq. Krumbacher, Byz. Litt.² p. 682.

[6]) Legas, quae cantant duae chori partes feria VI in Parasceve:

Agios o Theós. Sanctus Deus.
Agios ischyrós. Sanctus fortis.
Agios athánatos, eléison imas.

Cf. Graduale Romanum, Ratisbonae 1908, p. 182 sq. Etiam praeclarum illum hymnum matutinum *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία...* saec. X in Occidente in officiis ecclesiasticis graece cantatum esse comprobatum est a C. Krumbacher (Ein neuer Codex der Grammatik des Dositheus. Rhein. Mus. N. F. vol. 39 [1884] p. 357 sq.), qui hymnum in cod. Harleiano 5642 saec. IX/X fol. 47v latinis litteris exaratum invenit: *Doxa enipsistis theo kepigis irini enan tropis eudokia...* etc. — Cf. Krumbacher, Byz. Litt.² p. 661. W. Christ, Anthologia graeca carminum christianorum, Lipsiae 1871, prolegomena p. XXI sq. — De initio hymni disseruit novissimis temporibus Adolphus Harnack: Ueber den Spruch ‚Ehre sei Gott in der Höhe' und das

libris liturgicis per saecula permanserunt: nonnullis etiam nunc utimur [1]).

Guil. Christ tamen, qui in prolegomenis in Anthologiam graecam carminum christianorum (Lipsiae 1871) plurima eaque gravissimi momenti non solum de poetis christianis graecis, sed etiam de carminibus ecclesiasticis protulit, censet tria illa carminum genera, quae laudet apostolus, quia hodie nihil certius de iis statui possit, ad psalmos et cantica iudaica referenda esse [2]). In opinione sua edicenda nisus est vir doctissimus eo argumento, quod in vetustissimo psalterio, quod in codice Alexandrino saec. V exarato cum graeca veteris Testamenti versione invenitur, praeter Davidis psalmos quattuordecim cantica quoque exstant ex libris sacris veteris et novi Testamenti excerpta [3]). Quo demonstrari putat christianos usque ad quintum saeculum „in suis coetibus fere iisdem cantibus, quibus Iudaei in suis synagogis, usos esse“ [4]). Quae sen-

---

Wort ‚Eudokia' (S. B. d. phil.-hist. Kl. d. Berlin. Akad. d. W., 9 Dezemb. 1915), et ita legit textum Lucae: *Δόξα ἐν ὑψίστοις — ϑεῷ — καὶ ἐπὶ γῆς, εἰρήνη — ἀνϑρώποις — εὐδοκίας*. Quam sententiam interpretatur ita germanice: Lobpreis in den Höhen — Gotte — und auf Erden, Friede — den Menschen — (seines) gnädigen Willens. Cf. ibid. p. 873. — De singulis vocibus graecis in hymnos latinos insertis v. Paralipomena Herm. Adalb. Daniel in t. III Thesauri hymnologici (Lipsiae 1855) p. 276.

[1]) *Kyrie eleison, Alleluia, Amen* etc.

[2]) W. Christ, Anth. carm. christ. prolegom. p. XIX: „At permirum esset, si sacrorum illorum carminum, ipsa vetustate quasi sacratorum, nihil ad posteros propagatum esset. An christianos memoriam rerum ab apostolis gestarum religiose servandam curasse, carmina antiquissimis temporibus celebrata et ipsa modorum suavitate facilius hominum animis inhaerentia aboleri oblinioneve obrui sivisse putabimus? Qua de causa cum de talibus carminibus nihil relatum, nedum integrum servatum sit, omnia tria nomina ad carmina sacra, quae christiani ab Iudaeorum synagogis una cum musicis modis assumpserant, referenda esse iudico“.

[3]) Christ Prolegg. p. XX: „Huic vero rei fidem maxime psalterium christianum antiquissimum facit, quod in codice Alexandrino versionis graecae veteris Testamenti servatum esse constat...“

[4]) Christ Prolegg. p. XX. — Synagogam pari auctoritate atque evangelias in vita christiana conformanda fuisse hodie nonnulli viri docti putant. Ex. gr. Eduardus Schwartz in suis operibus (cf. K. Holl, Der ursprüngliche Sinn des Namens Märtyrer, Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum etc. vol. 37 (1916) p. 253 adnot. 2), et novissimo tempore G. Loeschcke, Zwei kirchengeschichtliche Entwürfe, Tübingen 1913. Cf. recensionem Ervini Preuschen in Berl. philol. Wochenschr. vol. 36 (1916) col. 535 sq.

tentia parum mihi probabilis esse videtur. Argumenta enim ex silentio petita semper fundamentis, quae facile convelli possunt, nituntur. Verum est quidem psalterio christiano antiquissimo, quod in codice Alexandrino servatur, non alia cantica sacra quam quae nos supra psalmos vel hymnos designare voluimus, contineri. Sed animadvertendum est psalterium tantummodo psalmos et cantica sacra complecti [1], quod iam nomine ipso indicatur: non omnis igitur generis carmina christiana in collectionem talem induci potuisse. Psalterium Alexandrinum in codice cum versione graeca veteris Testamenti legitur, nihil ergo impedit, quominus liber liturgicus esse putetur. Ex eo tamen, quod in psalterio saec. V conscripto alia atque psalmi et hymni carmina christiana non inveniuntur, concludere alia carmina apud populum primis quattuor saeculis non exstitisse, idem fere est atque ex summa hodiernorum missalium librorumque, qui in ritibus sacris et ordinibus adhibentur, conicere alia carmina atque illa liturgica quae dicuntur a populo in ecclesiis et officiis ecclesiasticis hodie non cantari. Quod quidem verum non esse inter omnes constat.

Vetustissima carmina christiana odarum collectione contineri videntur, quam ex codice syriaco quodam prope Tigrim invento ante hos septem annos I. Rendel Harris publici iuris fecit [2]. Codex saec. XV—XVI conscriptus est chartaceus, initio et fine mutilus, et continet odas, quae numero 42 praecipuum genus carminum christianorum exhibent et Salomoni adscribuntur [3]. Ut exemplum praebeatur, cuius generis sint carmina illa, liceat mihi odas 28 et 40 in interpretatione italiana et germanica afferre:

28 [4].

Come le ali della colomba sui suoi pulcini; e il becco dei suoi pulcini verso il suo becco, — così stanno le ali dello Spirito sopra

[1]) Christ Prolegg. p. LXX.

[2]) The Odes and Psalms of Salomon now first published from the syriac version, Cambridge 1909; II ed. ibid. a. 1911. Ex odis librum precationum confecit I. Rendel Harris, quem inscripsit: An early christian Psalter, London 1909.

[3]) Quinque odae cum discrepantiis quibusdam in libello *Πίστις Σοφία* qui dicitur coptice traditae sunt. Cf. Ad. Harnack, Über das gnostische Buch Pistis-Sophia, Leipzig 1891 (= Gebhardt-Harnack, Texte u. Untersuch. vol. VII [1892]).

[4]) E. Buonaiuti, Il più antico innario cristiano. Rivista storico-critica delle scienze teologiche, vol. VI (Romae 1910), p. 192.

il mio cuore: — il mio cuore ne è deliziato ed esulta, come una creatura che saltella nell' utero della madre sua [1]) — io credetti: per questo entrai nella pace: fedele è Colui in cui ho creduto. — Egli mi ha copiosamente benedetto e la mia testa è su di Lui: nè spada nè scimitarra da Lui mi divideranno [2]). — Io son pronto alla distruzione che viene, e io son legato con i suoi vincoli immortali. — E la vita imperitura verrà e mi darà da bere: da questa vita scaturisce lo spirito che è in me, che non può morire, perchè vive. — Chi mi vide, si meravigliò, perchè ero perseguitato: supponeva che sarei inabissato: sembravo perduto. — E la mia oppressione constituì la mia salvezza: fui la loro condanna, perchè non c'era zelo in me: — perchè tollerai che ogni uomo mi odiasse, — ed essi mi circuirono come mastini furiosi che follemente addentano i loro padroni: — il loro pensiero è corrotto e la loro intelligenza pervertita. — Ma io portavo l'acqua con la mia destra, e vinsi la loro amarezza con la mia dolcezza. — E non perii, perchè non ero loro fratello e la mia origine non era simile alla loro. — Essi cercarono la mia morte: e non la trovarono: perchè io ero più vecchio della loro memoria: — invano attaccarono me e coloro che, senza mercede, mi seguivano. — Tentarono di distruggere la memoria di chi era prima di loro: — i disegni dell' Altissimo sono inscrutabili: il suo cuore è più nobile di ogni sapienza. Hallelujah.

40 [3]).

Wie der Honig träufelt aus der Wabe der Bienen, und die Milch fliesst aus dem Weibe, die ihre Kinder liebt, so ist auch meine Hoffnung auf dich, mein Gott. Wie die Quelle ihr Wasser hervorsprudelt, so sprudelt mein Herz hervor das Lob des Herrn, und meine Lippen bringen ihm Preis hervor und meine Zunge seine Lobgesänge. Und mein Antlitz frohlockt in seiner Freude, und mein Geist jauchzt in seiner Liebe, und meine Seele ist licht in ihm, und die Furcht vertraut auf ihn, und die Erlösung ist fest durch ihn, und sein Überfluss ist unsterbliches Leben, und seine Gäste sind unvergänglichen Wesens. Hallelujah.

---

[1]) Luc. I, 41. [2]) Rom. VIII.

[3]) Ad. Harnack, Ein jüdisch-christliches Psalmbuch aus dem ersten Jahrhundert. Aus dem Syrischen übersetzt von Joh. Flemming, Leipzig 1910, p. 70.

Talia carmina recitata vel cantata esse a christianis iam I saec. exeunte (circa a. 73 p. Chr. n.) putat I. Rendel Harris [1]), qui eadem poetae cuidam Iudaeo-christiano attribuit [2]). Odas primo saeculo p. Chr. n. ex hebraico retractatas esse putat Ad. Harnack [3]); H. Grimme autem docet exemplum primum hebraice saec. I a. Chr. n. compositum a poeta quodam christiano rescriptum et auctum esse [4]). Rendel Harris [5]) tamen, H. Gressmann [6]) alii [7]) proferunt sententiam odarum archetypon graece esse confectum saec. I ex. p. Chr. n. postea autem in syriacum traductum. Easdem odas saec. II in. compositas esse censet P. Wendland [8]), qui eas in Ioannis evangelistae societate exstitisse docuit [9]). E. Buonaiuti opinatur denique odas a variis poetis christianis saec. II ineunte esse compositas. Quae cum ita sint, „noi possiamo realmente inchinarci in atto di riverenza: siamo di fronte ai più antichi rapsodi della nostra epopea christiana!“ [10]).

Nuper de Salomonis odis tractavit G. Kittel [11]) et monstravit argumentis doctis coniecturas, quas proposuerunt Harnack, Grimme, Diettrich, alii, non esse verisimiles: nullam odam esse e variis partibus et vario tempore conglutinatam, sed omnes a poeta christiano esse confectas. Eandem fere sententiam edixit et Ioa. Rostworowski [12]). Quorum opinionem secutus censeo odis Salomonis vetustissima christianorum carmina repraesentari.

---

[1]) L. l. praef. passim et in dissertatione, quae inscribitur: An early christian hymnbook. Contemporary Review 1909, p. 414—428.

[2]) L. l. praef. p. 96. [3]) L. l.

[4]) Die Oden Salomos. Syrisch-hebräisch-deutsch. Ein kritischer Versuch, Heidelberg 1911, p. III, 108 sqq., 135 sqq., passim. — Eadem fere censet G. Diettrich, Die Oden Salomos, Berlin 1911.

[5]) L. l. praef. p. 35 sqq. et 46 sqq.

[6]) Die Oden Salomos. Deutsche Literaturzeit. vol. 32 (1911) col. 1355.

[7]) Videas libros a G. Kittel in libro infra adnot. 11 citato et apud I. Labourt et P. Batiffol, Les odes de Salomon, Paris 1911, allatos.

[8]) Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Iudentum u. Christentum², Tübingen 1912, p. 185.

[9]) Die urchristlichen Literaturformen², Tübingen 1912, p. 311. Gressmann l. l. col. 1355 sq.

[10]) L. l. p. 200.

[11]) Die Oden Salomos überarbeitet oder einheitlich? Mit 2 Beilagen: I. Bibliographie der Oden Salomos. II. Syrische Konkordanz der Oden Salomos. (Beiträge zur Wissenschaft vom Alten Testament, hgb. v. Rud. Kittel, Heft 16).

[12]) Ważne odkrycie na polu starochrześcijańskiej literatury. Przegląd powszechny vol. 107 (1910) p. 344 sqq.

Ceterum alia quoque argumenta ex litteris petita, quibus sententia nostra de primis carminibus christianis fulciatur, afferri possunt. Primus testis est Plinius, qui in relationibus ad imperatorem Traianum datis [1]) haec profert (epist. X, 96): „Affirmabant autem hanc fuisse summam vel culpae suae vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem...“ [2]). Ipse Guil. Christ animadvertit testimonium hoc cum sententia sua supra prolata discordare, et nisi Plinius falsus vel parum accuratus testis haberetur, necesse esse putavit concludere, „si non omnes, at tamen Bithynos christianos novo quodam carmine Christum deum celebrasse“ [3]). Quae res saeculo II ineunte in Bithynia fuerant, eaedem annis labentibus in toto Oriente florere poterant [4]): carmina novicia, quibus laudes Dei Patris et Christi celebrarentur, paulatim in communem usum omnium christianorum admittebantur ita, ut Origenes († a. 254), cum fidem vere christianam contra Celsum platonicum defenderet, monuerit christianos verae Christi doctrinae addictos hac re ab haereticis differre, quod in hymnis suis Dei Patris tantummodo et Filii unigeniti laudes extollerent [5]). Ex hoc elucet carmina dogmatica fuisse, quae saeculo III ineunte christianis orthodoxis insigne proprium et peculiare, quo ab haereticis distinguerentur, tribuerent.

---

[1]) C. Plinius Secundus provinciam Pontum et Bithyniam a. 111—113 administrabat.

[2]) Carmen apud Plinium esse fidei confessionem, quae in dialogi forma redacta in percipiendo baptismate recitaretur, docet Ioannes Lietzmann, Carmen = Taufsymbol, Rhein. Mus. vol. 71 (1916) p. 281 sq. De hac re fusius tractat idem auctor in libro, qui inscribitur: Geschichtliche Studien für Albert Hauck, Leipzig 1916, p. 34 sqq. Quem librum ad manus habere non potui.

[3]) Testimonium Plinii „ad illa (quae in psalterio Alexandrino exstant) carmina sacra vix, ac ne vix quidem referri potest; unde concludas si non omnes, at tamen Bithynos christianos novo quodam carmine Christum deum celebrasse, nisi vero carmen formulas exclamationesque, veluti *Κύριε ἐλέησον* et *Εὐλογεῖτε τὸν κύριον*, recitatas potius quam cantatas, intellegemus, aut Plinium falso vel parum accurate de rebus christianis rettulisse putabimus...“ Christ Prolegg. p. XX sq. Quam opinionem rectam non esse docet M. Schanz, Gesch. d. röm. Litt. vol. II, 2³ (München 1913) p. 363.

[4]) Apud gnosticos saec. II multiplices variaeque odae et psalmi erant. Cf. Harnack, Pistis-Sophia... p. 46, et ibid. adnot. 2.

[5]) Origenes Contra Celsum VIII, 67 (P. G. 11, 1617 B): *Ἡμεῖς δὲ τὸ ἐναντίον ἴσμεν· ὕμνους γὰρ εἰς μόνον τὸν ἐν πᾶσι λέγομεν Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Λόγον καὶ Θεόν· καὶ ὑμνοῦμέν γε Θεὸν καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ...*

Dogmaticus hic color iam saec. III medio, antequam Arius († a. 336)[1]) et Apollinarius pater[2]) et filius († intra a. 381—392)[3]) doctrinam suam in oratione numeris adstricta populo proposuerant[4]), orthodoxae ecclesiae antistitibus displicebat ita, ut Firmilianus, Caesareae episcopus († a. 269), psalmos in Iesum Christum compositos exstingui eorumque loco alia carmina in ecclesiis cantari iusserit[5]). Firmiliani exemplum brevi alii episcopi in Oriente sunt secuti[6]); timebant enim pastores, „ne errorum labes modorum suavitate commendata latius serperet" [7]). Quae quidem interdictio neglegebatur saepissime, nam patres in concilio Laodiceno (circa a. 360) congregati canone LIX edixerunt, ne novicii hymni in ecclesiis recitarentur[8]).

[1]) Socrates h. e. I, 9 (P. G. 67, 77 C): ...καὶ παμψηφεὶ ἔδοξεν ἀναθεματισθῆναι τὴν ἀσεβῆ αὐτοῦ δόξαν καὶ τὰ ῥήματα καὶ τὰ ὀνόματα τὰ βλάσφημα, οἷς ἐκέχρητο βλασφημῶν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ εἶναί ποτε ὅτε οὐκ ἦν· καὶ αὐτεξουσιότητι κακίας καὶ ἀρετῆς δεκτικὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγοντος, καὶ κτίσμα καὶ ποίημα ὀνομάζοντος... Cf. Philostorg. h. e. II, 2. O. Bardenhewer, Gesch. der altkirchlichen Lit. vol. III (Freiburg i. Br. 1912) p. 42.

[2]) Bardenhewer l. l. vol. III p. 290.

[3]) Sozomeni h. e. VI, 25 (P. G. 67, 1357 C): ...καὶ θεσμοῖς ἐχρῶντο ἀλλοτρίοις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, παρὰ τὰς νενομισμένας ἱερὰς ᾠδάς, ἔμμετρά τινα μελύδρια ψάλλοντες παρ' αὐτοῦ Ἀπολιναρίου εὑρημένα. Πρὸς γὰρ τῇ ἄλλῃ παιδεύσει καὶ ποιητικὸς ὢν καὶ παντοδαπῶν μέτρων εἰδήμων, καὶ τοῖς ἐντεῦθεν ἡδύσμασι τοὺς πολλοὺς ἔπειθεν αὐτῷ προσέχειν· ἄνδρες τε παρὰ τοὺς πότους καὶ ἐν ἔργοις, καὶ γυναῖκες παρὰ τοὺς ἱστοὺς τὰ αὐτοῦ μέλη ἔψαλλον. Σπουδῆς γὰρ καὶ ἀνέσεως καὶ ἑορτῶν, καὶ τῶν ἄλλων πρὸς τὸν ἑκάστου καιρὸν εἰδύλλια αὐτῷ πεπόνητο, πάντα εἰς εὐλογίαν Θεοῦ τείνοντα... Cf. Bardenhewer l. l. vol. III p. 291: „Diese kleinen Lieder sollten ohne Zweifel, ähnlich wie die Lieder des Arius, den Sonderlehren des Verfassers den Weg in die Kreise des Volkes bahnen". I. Dräseke, Apollinarios von Laodicea. Sein Leben und seine Schriften. Leipzig 1892 (= Gebhardt-Harnack, Texte u. Untersuchungen N. F. vol. VII, 3—4) p. 63 sq.

[4]) Ex haereticis composuerunt hymnos Nepos, Aegypti episcopus (cf. Euseb. h. e. VII, 24, 4), Bardesanes, Syrorum gnosticus (a. 150—220. Cf. Theodor. h. e. IV, 29; Sozomen. h. e. VI, 25). Iis temporibus apud Gnosticos Naassenosque multos psalmos exstitisse documento est Naassenorum psalmus apud Guil. Christ Anth. p. 32 sq. editus, et Origenis testimonium (Philosophum. V, 1. P. G. 16, 3126 A): ...ὕμνοι δὲ εἰς αὐτὸν (i. e. Ἀδάμαν) γεγόνασι πολλοὶ καὶ ποικίλοι· οἱ δὲ ὕμνοι, ὡς δι' ὀλίγων εἰπεῖν, λέγονται παρ' αὐτοῖς τοιοῦτόν τινα τρόπον... Cf. Christ l. l. prolegom. p. XV sq. et p. XXI. Krumbacher B. L.² p. 661.

[5]) Euseb. h. e. VII, 30, 10. Cf. Christ l. l. prolegom. p. XXI.

[6]) Christ Prolegg. p. XXI. [7]) Christ Prolegg. p. XXI.

[8]) Concilii Laodiceni canon LIX ita dicit: Ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οὐδὲ ἀκανόνιστα βιβλία, ἀλλὰ μόνα τὰ κανονικὰ τῆς καινῆς

Eisdem temporibus haereticae cantilenae vel carmina Arii Apollinariique, qui errores suos plebeculae auribus mentibusque instillare moliebantur, animos christianorum corrumpere coeperant [1]). Verebantur igitur nonnulli orthodoxi, ne plebs christiana illecebris illis captaretur; quapropter Gregorius, qui antea orationibus pro integra Trinitatis doctrina cum haereticis dimicaverat [2]), iterum ad arma cucurrit et saevientem hostem paribus armis oppugnare contendit. Ipse nobis expressis verbis aperit se „olorem senem“ [3]) carminibus canendis operam dedisse aliis omissis [4]) hanc ob causam imprimis, ut christianis carmina haeretica compensaret [5]). Quam ob rem car-

---

καὶ παλαιᾶς διαθήκης. Cf. Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio... recensita ab Io. Dom. Mansi, vol. II (Florentiae 1759) col. 574. — Agitur hic non de omnibus idioticis psalmis, sed de iis — ut mihi videtur, — quos ratos ecclesiae antistites nondum duxerunt. Sed etiam haeretici veram doctrinam repugnantes vetera carmina in honorem Christi cani solita delebant. Legas velim, quid episcopi Antiochiae a. 269 congregati ad Dionysium papam de Paulo Samosatensi scripserint (Euseb. hist. eccl. VII, 30. P. G. 20 col. 713 B): ...*ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα...*

1) Inter Syros eodem modo hymnis et carminibus rhythmicis haereticorum doctrinam introducere conatus est iam saec. III Bardesanes et eius filius Harmonius. Eos nec non alios impugnare constituit Ephraemus († a. 378). Quae luculente depinguntur ab auctore quodam in historia ecclesiae, cuius fragmentum legitur in Assemanii Bibliotheca Orientali I p. 48 num. 1: „Et quoniam Harmonius, Bardesanis filius, cantica quaedam olim composuerat et modorum suavitati impietatem admiscens audientium animos demulcebat et ad exitium detrahebat, ipse modorum compositionem inde mutuatus pietatem canticis permiscuit et suave simul et salutiferum medicamentum audientibus exhibuit. Atque haec cantica festos martyrum dies laetiores et splendidiores etiamnum efficiunt...“ Cf. Sozom. h. e. III, 16.

2) Mihi in animo sunt quinque illae orationes (oratt. 27—31), quae „theologicae“ vocantur quaeque auctori Theologi cognomen indiderunt.

3) Carm. II, 1, 39 v. 55. P. G. 37 col. 1333.

4) Eodem carmine (II, 1, 39 v. 33 sqq. P. G. 37 col. 1331 sqq.) dicit se carminibus condendis occupari primum, ut intemperantiam quandam in scribendo elaborandi carminis difficultate frenet; deinde ut iuvenibus dentur carmina, quibus utpote illecebrarum dulcedine pulchritudineque ad utiliora adducantur; tertio ne poetae christiani a gentilibus superari videantur. Cf. Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Lit. III p. 179.

5) Epist. 101 (P. G. 37, 193 A): *Εἰ δὲ οἱ μακροὶ λόγοι καὶ νέα ψαλτήρια καὶ ἀντίφθογγα τῷ Δαβὶδ καὶ ἡ τῶν μέτρων χάρις ἡ τρίτη διαθήκη νομίζεται, καὶ ἡμεῖς ψαλμολογήσομεν, καὶ πολλὰ γράψομεν καὶ μετρήσομεν. Ἐπειδὴ δοκοῦμεν καὶ ἡμεῖς Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν· εἴπερ Πνεύματος χάρις τοῦτό ἐστιν, ἀλλὰ μὴ ἀνθρωπίνη*

mina scripsit dogmatica moraliaque, quibus doctrinam de trinitate Dei Patris, Christi Filii, Spiritus sancti illustraret et confirmaret. Quod ad formam metricam spectat, carmina haec exceptis duobus carminibus, de quibus infra agitur, ad exemplaria antiqua excussa sunt. Quominus rhythmica carmina componeret, vetitis concilii Laodiceni prohibebatur Gregorius; Arius autem, Apollinarius pater et filius, alii opinione concilii non constricti pangebant carmina, quae forma simplici argumentisque populo erant accommodata adamataque nec non intellectu facilia. Ex Arianis carminibus admodum exigua vestigia ad nos pervenerunt [1]. Philostorgius tamen tradit [2]) Arium doctrinam suam carminibus cantilenisque varia compositis forma [3]), quae praecipue a pistoribus nautis viatoribus cantarentur, divulgasse. Apollinarius autem filius († ante a. 392) multifariam ut poeta egit [4]): heroicis versibus, quibus Davidis psalmos transtulit, tragoediis comoediis odis Euripidis Menandri Pindari exemplo institutis, magna variaque eruditione repletum se ostendit [5]; carmina autem ecclesiastica et operaria, de quibus apud Sozomenum legitur [7]), composuit, ut sibi conciliaret homines, quibus pravas instil-

---

καινοτομία... Cf. I. Dräseke, Apollinarios von Laodicea... p. 71. Bardenhewer l. l. III p. 179 sq. Videas infra p. 14 adnot. 1.

[1]) Cf. Christ-Schmid-O. Stählin, Gesch. der griech. Litt. II, 2[5] (München 1913) p. 1154 et libros ibidem in adnotationibus allatos.

[2]) Philostorg. h. e. II, 2 (P. G. 65, 466 C): *Ὅτι τὸν Ἄρειον ἀποπηδήσαντα τῆς ἐκκλησίας φησὶ ᾄσματά τε ναυτικὰ καὶ ἐπιμύλια καὶ ὁδοιπορικὰ γράψαι, καὶ τοιαῦθ' ἕτερα συντιθέντα, εἰς μελῳδίας ἐντεῖναι, ἃς ἐνόμιζεν ἑκάστοις ἁρμόζειν, διὰ τῆς ἐν ταῖς μελῳδίαις ἡδονῆς ἐκκλέπτων πρὸς τὴν οἰκείαν ἀσέβειαν τοὺς ἀμαθεστέρους τῶν ἀνθρώπων.*

[3]) Socratis h. e. I, 9 (P. G. 67, 84 B): *Ἰστέον δέ, ὅτι Ἄρειος βιβλίον συνέγραψε περὶ τῆς ἑαυτοῦ δόξης, ὃ ἐπέγραψε Θάλειαν. Ἔστι δὲ ὁ χαρακτὴρ τοῦ βιβλίου χαῦνος καὶ διαλελυμένος, τοῖς σωταδίοις ᾄσμασιν ἤτοι μέτροις παραπλήσιος...* Cf. P. Maas, Die Metrik der Thaleia des Areios. Byz. Zeitschr. vol. 18 (1909) p. 511 sqq. W. Weyh, Eine unbemerkte altchristliche Acrostichis. Byz. Zeitschr. vol. 20 (1911) p. 139.

[4]) Socrat. h. e. III, 16. P. G. 67 col. 417 sqq.

[5]) Sozomen. h. e. V, 18 (P. G. 67, 1269 C): *Ἐπραγματεύσατο δὲ καὶ τοῖς Μενάνδρου δράμασιν εἰκασμένας κωμῳδίας· καὶ τὴν Εὐριπίδου τραγῳδίαν, καὶ τὴν Πινδάρου λύραν ἐμιμήσατο, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ἐκ τῶν θείων Γραφῶν τὰς ὑποθέσεις λαβὼν τῶν ἐγκυκλίων καλουμένων μαθημάτων, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐπενόησεν ἰσαρίθμους καὶ ἰσοδυνάμους πραγματείας, ἤθει τε καὶ φράσει καὶ χαρακτῆρι καὶ οἰκονομίᾳ ὁμοίᾳ τοῖς παρ' Ἕλλησιν ἐν τούτοις εὐδοκιμήσασιν.*

[7]) H. e. VI. 25. Cf. supra p. 11 adnot. 3.

laret doctrinas. Quae parva carmina (*ἔμμετρά τινα μελύδρια*) [1]) Apollinarii, quamquam admiratione eorum omnes afficiebantur [2]) et in officiis ecclesiasticis a populo cantabantur, brevi tempore exstirpata sunt ita, ut iam Socratis († brevi post a. 439) temporibus ne vestigia quidem eorum relinquerentur [3]).

Gregorii Nazianzeni autem carmina quamvis casta et orthodoxa in coetibus ecclesiasticis non usitabantur. Psalmis enim et canticis sacris, quae illo tempore in usu ecclesiae erant, recentium poetarum carmina vix admiscebantur; huc accessit carminum Gregorii forma antiqua, quae ad cantum aegre accommodari poterat. Ceterum ad usum ecclesiae necessaria erant carmina, quibus dies festi omni occasione data resque a Christo et apostolis gestae celebrarentur [4]); Gregorius autem in carminibus hoc sibi proposuit, ut veram christianam doctrinam explicaret pugnamque adversus eius hostes obtrectatoresque sustineret (carmina dogmatica) [5]), hominibus denique ad usum vitae rectae sana praecepta ut daret (carmina moralia) [6]). Gregorii igitur

---

[1]) A Gregorio Nazianzeno (ep. 101. P. G. 37, 193 A) *νέα ψαλτήρια* nominantur illa carmina. Cf. Bardenhewer l. l. vol. III p. 291 adnot. 5.

[2]) Sozomen. h. e. V, 18 (P. G. 67, 1269 D): *Ὥστε εἰ μὴ τὴν ἀρχαιότητα ἐτίμων οἱ ἄνθρωποι, καὶ τὰ συνήθη φίλα ἐνόμιζον, ἐπίσης, οἶμαι, τοῖς παλαιοῖς τὴν Ἀπολιναρίου σπουδὴν ἐπῄνουν καὶ ἐδιδάσκοντο ταύτην, πλέον αὐτοῦ τὴν εὐφυΐαν θαυμάζοντες, ὅσῳ γε τῶν μὲν ἀρχαίων ἕκαστος περὶ ἓν μόνον ἐσπούδασεν· ὁ δὲ τὰ πάντα ἐπιτηδεύσας ἐν κατεπειγούσῃ χρείᾳ τὴν ἑκάστου ἀρετὴν ἀπεμάξατο.*

[3]) Socrat. h. e. III, 16 (P. G. 67 col. 420 B): ...*ἐν ἴσῳ τοῦ μὴ γραφῆναι λογίζονται*... Cf. L. Sternbach, Anthologiae Planudeae appendix Barberino-Vaticana, Lipsiae 1890, p. 67 et passim. Bardenhewer l. l. III p. 291.

[4]) Mirum esse videtur Gregorium suis carminibus dies festos non celebravisse excepto hymno ad Christum post silentium in Paschate (carm. II, 1 n. 38. P. G. 37, 1325 sqq.) vv. 39 sqq., quod solum eius generis exemplar inter carmina Gregorii exstat. Quae tamen conciliorum vetitis et sententiis patrum explicantur.

[5]) Eadem fere carminibus Gregorii proponit Gregorius Presbyter in Vita s. Theologi breviter enarrata (P. G. 35, 304 AB): *Περὶ δὲ τῶν ἐμμέτρων... διττὸς αὐτῷ γέγονεν ὁ σκοπός· πρῶτος μὲν ὅπως τὴν ἄθεσμον Ἰουλιανοῦ τοῦ τυράννου νομοθεσίαν μειρακιώδη καὶ ἀνίσχυρον ἀπελέγξῃ, κελεύουσαν μὴ μετεῖναι Χριστιανοῖς τῆς Ἑλλήνων παιδείας· δεύτερος δέ, ἐπεὶ ἑώρα Ἀπολλινάριον ῥάψαντα πολυστίχους βίβλους ἐκ διαφόρων μέτρων καὶ τούτοις κλέψαντα τοὺς πολλοὺς εἰς τὴν αἵρεσιν, ὡς ἐλλόγιμον δῆθεν, ἀναγκαῖον ᾠήθη ἐν Ἀριανζοῖς ἡσυχάζων μετὰ τὴν ὑποστροφὴν καὶ σχολὴν ἄγων, οἷα πραγμάτων ἀπηλλαγμένος, τηνικαῦτα γράψαι τὰ ἔμμετρα, ὅθεν μοι ηὕρηται ἡ πλείστη ὕλη τῆσδε τῆς ὑποθέσεως.* Cf. I. Dräseke, Apollinarios von Laodicea... p. 76 sq.

[6]) Christ Prolegg. p. XIII.

carmina, quae imprimis epici vel didactici generis sunt, in liturgiam aegre admittebantur populoque satis aliena erant [1]).

Iam supra admonuimus Arium Apollinariumque id egisse, ut carminibus ad aures mentemque plebis accommodatis doctrinam suam latius divulgarent; necesse erat igitur eos carmina pia a populo in ecclesiis nec non domi cantata et forma et argumentandi modo esse imitatos. Quaenam tamen fuerunt carmina illa popularia ut ita dicam? Supra attigimus nonnulla, quae ad hanc rem spectant; nunc audiamus, quae nobis referat vir philologus de carminibus christianis explicandis optime meritus — me Guil. Christ in animo habere nemo est, qui nesciat —: „Veteres illi hymni (i. e. psalmi Davidis et sacra cantica), quamvis divini hominumque animis commovendis erigendisque idonei essent, tamen iis, quae christiani sentiebant et sibi propria venerabantur, illustrandis praedicandisve facti non erant. Qua de causa postquam turbis ecclesiae compositis minus verendum fuit, ne noviciis carminibus christianae fidei integritas corrumperetur, fieri non potuit, quin et poetae divino instinctu compulsi Christi domini Mariaeque matris dei laudes canerent et populus has cantilenas comprobaret ac quasi sinu foveret... Quid? quod plebeculae quoque aliquid dandum fuit, quae sacrorum splendore modorumque dulcedine ad christianas ecclesias frequentandas alliciebatur? id quod anachoreta quidam, qui quinto saeculo in solitudinem Nitrearum secesserat, diserte testatur apud Pitram Hymnogr. p. 43: *καὶ τὸ τροπάρια καὶ κανόνας φάλλειν καὶ ἤχους μελίζειν τοῖς κατὰ κόσμον ἱερεῦσί τε καὶ λοιποῖς ἁρμόζον· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ λαὸς ἐν ταῖς ἐκκλησιαις συναθροίζεσθαι εἰώθει· τοῖς δὲ μοναχοῖς τοῖς μακρὰν τῶν τοῦ κόσμου θορύβων διάγουσι τὸ τοιοῦτον οὐ μόνον ἀσύμφορόν ἐστι, ἀλλὰ καὶ βλάβης πολλάκις γίνεται πρόξενον...* [2]). Inde factum est, ut quinto et sexto saeculo christiani

---

[1]) Krumbacher Byz. Litt.[2] p. 654: „Unter den christlichen Griechen, die in den antiken Formen dichteten, verdient er die erste Stelle; aber trotzdem blieben seine Werke dem Volke, der Gemeinde, der kirchlichen Praxis fern. Man verstand das mächtig eindringende Wort des Gregor, wenn er von der Kanzel sprach, aber niemals hat die Kirche in ihrem öffentlichen Kultus eines seiner kunstvollen Gedichte wiederholt..." Certum non est, an hymni, quos adversus Arianos a catholicis cani Ioannes Chrysostomus instituerit (Socrat. h. e. VI, 8 [P. G. 67, 688 sqq.] et Sozom. h. e. VIII, 7 [P. G. 67, 1536 sq.]), ad Gregorium Nazianzenum pertinuerint.

[2]) Narratiuncula hac, quam Pitra l. l. ex cod. Vallicell. gr. E. 21 fol. 518 protulit et cuius fragmentum nunc repetivimus, docemur cantilenas eius modi

in duas partes discederent, quorum alteri veterum institutorum venerandam simplicitatem tuebantur mordicusque tenebant, alteri rerum divinarum dignitatem externo quoque splendore augeri fas esse putabant..." [1]). Non in omnibus regionibus et monasteriis cantilenas canendi morem increbruisse testimonio est narratio de abbate Pambone eiusque discipulo, qui Alexandria reversus cum a sene interrogatus esset, cur maestus et demissus incederet, respondit: *...φύσει, ἀββᾶ, ἐν ἀμελείᾳ δαπανῶμεν τὰς ἡμέρας ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, καὶ οὔτε κανόνας, οὔτε τροπάρια ψάλλομεν· ἀπελθόντος γάρ μου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶδον τὰ τάγματα τῆς ἐκκλησίας, πῶς ψάλλουσι, καὶ ἐν λύπῃ γέγονα πολλῇ, διατὶ καὶ ἡμεῖς οὐ ψάλλομεν κανόνας καὶ τροπάρια. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ γέρων· οὐαὶ ἡμῖν, τέκνον, ὅτι ἔφθασαν αἱ ἡμέραι, ἐν αἷς ὑπολείψουσιν οἱ μοναχοὶ τὴν στερεὰν τροφὴν τὴν διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ῥηθεῖσαν καὶ ἐξακολουθήσουσιν ᾄσματα καὶ ἤχους... καὶ γὰρ οὐκ ἐξῆλθον οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, ἵνα παρίστανται τῷ θεῷ καὶ μετεωρίζονται καὶ μελῳδοῦσιν ᾄσματα καὶ ῥυθμίζουσιν ἤχους καὶ σείουσι χεῖρας καὶ μεταβαίνουσι πόδας, ἀλλ' ὀφείλομεν ἐν φόβῳ πολλῷ καὶ τρόμῳ δάκρυσί τε καὶ στεναγμοῖς μετὰ εὐλαβείας καὶ εὐκατανύκτου καὶ μετρίας |ταπεινῆς| φωνῆς τὰς προσευχὰς τῷ θεῷ προσφέρειν. Ἰδοὺ γὰρ λέγω σοι, τέκνον, ὅτι ἐλεύσονται ἡμέραι, ὅτε φθείρουσιν οἱ Χριστιανοὶ τὰς βίβλους τῶν ἁγίων εὐαγγελίων καὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῶν θεσπεσίων προφητῶν, λεαίνοντες τὰς γραφὰς τῶν ἁγίων καὶ γράφοντες τροπάρια καὶ ἑλληνικοὺς λόγους καὶ χυθήσεται ὁ νοῦς εἰς τρόπους καὶ εἰς τοὺς λόγους τῶν Ἑλλήνων... κτλ.* [2]).

Saeculo igitur IV ex. et V cantabantur *(μελῳδεῖν, ἤχους ῥυθμίζειν, μελίζειν, ψάλλειν)* in nonnullis monasteriis et ecclesiis carmina, quae

---

in Cappadocia imprimis floruisse. Liceat mihi igitur argumentum narrationis secundum Christium referre: „Paulus abbas, cum quinto saeculo Persae Cappadociam invasissent, primum Constantinopolin, deinde Alexandriam aufugit et ad postremum in solitudinem Nitrearum recessit. Nihil autem in nova sede aegrius tulit, quam quod a contubernali anachoreta prohibitus est, quominus quae in Cappadocia psallere consuerat troparia caneret. Neque ab antistite anachoretarum impetrare potuit, ut sibi soli in sua cellula psalmodiae carminumque cantui vacare liceret. Severioris enim ille disciplinae patronus monacho, qui suae saluti bene consultum vellet, cantilenarum illecebras fugiendas esse monuit". Christ Prolegg. p. XXX. Cf. Pitra l. l. p. 43.

[1]) Christ Prolegg. p. XXVIII sq.

[2]) Christ Prolegg. p. XXIX sq. adnot. Cf. Krumbacher, Byz. Litt.[2] p. 662.

κανόνες, τροπάρια, ᾄσματα appellabantur, qui mos procedente tempore latius et latius patebat ita, ut saec. VI in vulgus probaretur [1]).

Quae poesis christianae incunabula ut ita dicam et rudimenta ubinam sunt hodie? Proinde atque cantilenae Arii Apollinariique evanuerunt maximam partem carmina popularia graeca antiqua posterioraque byzantina omnia, quae forma et re ipsa populo accommodata destinataque erant. Plurima praeterea vetustiora carmina christiana saec. X perierunt, cum Byzantini christiani a Photio eiusque discipulis incitati amore in sermonem et litteras antiquas graecas flagrarent et quae posteriora erant et simpliciora non curarent; quo factum est, ut Ioannis Damasceni carmina nimia arte et sermone antiquo composita popularibus canticis vetustis praeferrentur [2]). Exigua tantummodo pars eorum in libros liturgicos recepta ad nostra pervenit tempora; nonnulla autem in anonymis antiquissimorum hymnorum fragmentis delitescunt [3]).

Nonnullis exemplis adnotationibusque, quibus carminum christianorum origo et progressus primis saeculis illustretur, prolatis nunc ad Gregorium Nazianzenum eiusque auctoritatem, quam ut orator et poeta in poesin christianam longius progredientem habeat, explanandam tempus accedendi esse puto.

II.

In hac re conquirenda a Dorotheo abbate, qui saec. VI medio [4]) monasterium inter Gazam et Maiumas oppidum consti-

---

1) Christ Prolegg. p. XXXII.

2) Krumbacher B. L.² p. 686: „Sobald das schulmeisterliche Geschlecht der Byzantiner von den Raritäten der alten Sprache und den Schätzen der alten Litteratur wieder etwas mehr zu schmecken bekam, erschienen ihm die alten Hymnen mit ihrer einfachen, volkstümlichen Sprache und ihrem verhältnismässig einfachen Strophenaufbau der Erhabenheit des Inhalts unangemessen; man begann auf die verkünstelten Lieder des Iohannes von Damaskos zu schwören und bewunderte die in ihrem Aufbau kompliziertere und in ihrer Sprache häufig antikisierende Liedergattung der Kanones...“

3) Krumbacher B. L.² p. 663: „Dass wir sonst keine Hymnen aus dem fünften Jahrhundert kennen, hat seinen Grund wohl in der Anonymität der Überlieferung. Das meiste mag verloren gegangen sein; aber manche dieser Inkunabeln der Kirchendichtung gehen wohl unerkannt unter den zahlreichen grösseren und kleineren Stücken, die herrenlos überliefert sind...“

4) A. Ehrhard apud C. Krumbacher B. L.² p. 145 putat Dorotheum saec. VI ex. et VII in. floruisse.

tuit [1]) et in Doctrinis (*Διδασκαλίαι ψυχωφελεῖς διάφοροι*) praecepta varia monachis dedit [2]), incipere aptissimum mihi esse videtur. Ad rem pertinent doctrinae XXII et XXIII [3]), de quibus olim scripsi eas dicta quaedam ex Gregorii Nazianzeni oratione 1 et 24 sumpta explicare [4]).

Doctrina XXII inscribitur: *Τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Δωροθέου ἑρμηνεία τινῶν ῥητῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ψαλλομένων μετὰ τροπαρίων εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα.* Incipit autem ita: *Ἡδέως ἐλάλουν ὑμῖν ὀλίγα περὶ τῶν ψαλμῶν ὧν ψάλλομεν, ἵνα μὴ ἀπομετεωρίζεσθαι πρὸς τὸ μέλος, ἀλλ' ἵνα καὶ αὐτὸς ὁ νοῦς ὑμῶν κατὰ ἀναλογίαν συμπεπύρωται τῇ δυνάμει τῶν λόγων. Τί ἐψάλλομεν ἄρτι; Ἀναστάσεως ἡμέρα· καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς. Ἐπειδὴ τὸ παλαιὸν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἑορταῖς ἢ ταῖς πανηγύρεσι προσέφερον δῶρα τῷ κυρίῳ κατὰ νόμον, οἷον θυσίας, ὁλοκαυτώματα, ἀπαρχὰς καὶ ὅσα τοιαῦτα· παραινεῖ ὑμῖν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἑορτάσαι ὥσπερ ἐκεῖνοι τῷ κυρίῳ καὶ παρακελεύεται λέγων· Ἀναστάσεως ἡμέρα· ἀντί· τῆς ἁγίας ἑορτῆς ἡμέρα, θείας πανηγύρεως ἡμέρα, τοῦ Πάσχα τοῦ Χριστοῦ ἡμέρα... κτλ.* (col. 1821 BC). Dicit igitur expresse Dorotheus se fratribus suis de psalmis, quos canunt, verba facere velle, et monet eos, ut non solum suavitate cantus intenti sint et melodia delectentur, sed etiam mente et animo verbis, quae cantant, incalescant. Quid igitur nunc cantant? Dies Paschae est et cantatur psalmus: *Ἀναστάσεως ἡμέρα· καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς...* Exemplis e s. Scriptura petitis explicat Dorotheus, ut sibi proposuit, psalmum, qui brevi antea (*Τί ἐψάλλομεν ἄρτι;*) cantabatur. Liceat mihi igitur afferre locos, e quibus psalmus erui potest: *Ποῖον οὖν δῶρον ἢ ποίαν θυσίαν ὀφείλομεν προσενέγκαι τῷ Χριστῷ ἐν τῇ τῆς ἀναστάσεως ἡμέρᾳ, ἵνα ἀρέσῃ αὐτῷ, ἐπειδὴ οὐ βούλεται ἀλόγων ζῴων θυσίας; Αὐτὸς πάλιν ὁ ἅγιος καὶ τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς· εἰπὼν γάρ· Ἀναστάσεως*

---

[1]) S. Vailhé, Saint Dorothée et saint Zozime. Échos d'Orient vol. IV p. 359 sq.

[2]) P. G. 88 col. 1617—1838.

[3]) P. G. 88 col. 1821—29 et 1829—36. De duabus his doctrinis tractat S. Pétridès, Notes d'hymnographie byzantine II: Deux tropaires du VIe siècle (Byz. Ztschft XIII [1904] p. 423 sqq.), qui doctrinas istas „très intéressants pour l'histoire de l'hymnographie byzantine" esse censuit.

[4]) I. Sajdak, Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni. Pars I (Cracoviae 1914) p. 30.

ἡμέρα, ἐπήγαγε· καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς... τοῦτ' ἔστι· θυσιάσωμεν ἡμᾶς ἑαυτούς, θανατώσωμεν ἡμᾶς ἑαυτοὺς ὅλην τὴν ἡμέραν... (col. 1824 BC). Οὕτως καὶ ἡμεῖς καρποφορήσωμεν αὐτοὺς ἡμᾶς, ὡς διδάσκει ὁ ἅγιος Γρηγόριος· ἡμᾶς γὰρ θέλει τὸ τιμιώτατον τοῦ Θεοῦ κτῆμα. Ἀληθῶς πάντων τῶν ὁρωμένων κτισμάτων τιμιώτερον ὁ ἄνθρωπος... (col. 1825 A) ὥστε πάντων τῶν ὁρωμένων τιμιώτατον κτῆμα Θεῷ ὁ ἄνθρωπος, καὶ οὐ μόνον τιμιώτατον, ὡς εἶπεν ὁ ἅγιος, ἀλλὰ καὶ οἰκειότατον... (col. 1825 B). Προσῳκειώσαμεν καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἄνθρωπον, οἷον εἰπεῖν, ἰδιοποιήσαμεν. Καλῶς οὖν καὶ ἁρμοδίως εἶπεν ὁ ἅγιος· τὸ τιμιώτατον κτῆμα ὁ ἄνθρωπος· εἶτα ἔτι σαφέστερον ἐπιφέρει· Ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα. Πῶς καὶ τοῦτο; ... Ἐκκαθάρωμεν οὖν τὸ κατ' εἰκόνα ἡμῶν· θέλει γὰρ αὐτὸ παρ' ἡμῶν ὁ Θεὸς καὶ ἔδωκε μὴ ἔχον σπῖλον ἢ ῥυπίδα ἤ τι τῶν τοιούτων. Ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα. Γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἀξίωμα· μάθωμεν ποίων μεγάλων ἀγαθῶν ἠξιώθημεν· μάθωμεν κατ' εἰκόνα τίνος γεγόναμεν... (col. 1825 CD). Γνῶμεν ὅτι κατ' εἰκόνα γεγόναμεν Θεοῦ τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. Τιμήσωμεν τὸ ἀρχέτυπον. Μὴ καθυβρίσωμεν τοῦ Θεοῦ τὴν εἰνόνα καθ' ἣν γεγόναμεν... μὴ ἀτιμάσωμεν τὸ ἀρχέτυπον ἡμῶν· Θεοῦ κατ' εἰκόνα γεγόναμεν· ἀλλὰ καὶ καθαρὰν καὶ ἔντιμον τὴν ἰδίαν εἰκόνα ποιήσωμεν καὶ ἀξίαν τοῦ ἀρχετύπου... (col. 1828 AB). Τιμήσωμεν οὖν τὸ ἀρχέτυπον, γνῶμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν καὶ ὑπὲρ τίνος Χριστὸς ἀπέθανεν. Ἡ δύναμις τοῦ μυστηρίου τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ αὕτη ἐστίν... κτλ.

Ex eis, quae sunt prolata, psalmus, quem interpretatus est Dorotheus, erui potest hic [1]):

Ἀναστάσεως ἡμέρα·
καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς
τὸ τιμιώτατον Θεῷ κτῆμα
καὶ οἰκειότατον·
ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι
τὸ κατ' εἰκόνα·
γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἀξίωμα·
τιμήσωμεν τὸ ἀρχέτυπον·
γνῶμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν,
καὶ ὑπὲρ τίνος Χριστὸς ἀπέθανεν.

Eadem leguntur apud Gregorium Nazianzenum initio orationis 1 (L. Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα. P. G. 35,

[1]) Pétridès l. l. p. 424 sq.

396 A): Ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά... et c. 4 ex. (col. 397 B): Καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς, τὸ τιμιώτατον Θεῷ κτῆμα καὶ οἰκειότατον· ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα, γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἀξίωμα, τιμήσωμεν τὸ ἀρχέτυπον, γνῶμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν, καὶ ὑπὲρ τίνος Χριστὸς ἀπέθανε...

Nunc quaestio exoritur, quaenam ratio inter „psalmum" hunc et orationem Gregorii Nazianzeni intercedat. Pro certo statui potest Dorotheum persuasum sibi habuisse psalmum sumptum esse ex Gregorio [1]. Quibus neglectis olim putavi Gregorium Nazianzenum cum diebus festis in coetu christianorum ad populum de Christo eiusque miraculis verba faceret, orationes suas (i. e. oratt. 1, 45, 38) vetustissimis carminibus rhythmicis, quae tunc a populo cantarentur, exorsum esse et finivisse, excerptisque rhythmicis e carminibus christianis petitis decoravisse [2]. Argumentis tamen, quae Leo Sternbach et Thaddaeus Sinko praeceptores benigne mecum communicaverunt, perpensis probatisque sententiam meam nonnihil immutavi et nunc censeo psalmum, quem Dorotheus monachis exposuisset, a poeta quodam ecclesiastico ante Dorotheum florente [3] compositum esse ita, ut idem ipse enuntiata ex Gregorii oratione pedestri quidem sed numeris rhythmicis plena excerperet et conglutinaret. Quae cum ita sint, nobis praesto est antiquissimum exemplum, quo ad oculos demonstretur probeturque poetas christianos saec. VI in. (fortasse iam saec. V?) particulas ex orationibus sumptas carminibus suis rhythmicis inculcavisse [4]. Fragmenta orationum Gregorii Nazianzeni eo facilius legibus rhythmicis

[1]) Legas velim, quae dicit Dorotheus in doctr. XXII: ...παραινεῖ ὑμῖν ὁ ἅγιος Γρηγόριος... πάλιν ὁ ἅγιος καὶ τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς· εἰπὼν γὰρ... ὡς διδάσκει ὁ ἅγιος Γρηγόριος... ὡς εἶπεν ὁ ἅγιος... καλῶς οὖν καὶ ἁρμοδίως εἶπεν ὁ ἅγιος... εἶτα ἔτι σαφέστερον ἐπιφέρει... κτλ., quae omnia ad Gregorium referenda sunt.

[2]) De hac quaestione fusius egi in litteris, quae Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie nominantur, t. 21 (1916) num. 6 p. 6 sqq.

[3]) Cf. Constantinus ἐξ Οἰκονόμων, Περὶ τῶν ο' ἑρμηνευτῶν τῆς παλαιᾶς θείας γραφῆς t. IV, ἐν Ἀθήναις 1849, p. 727. G. Papadopulos, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐν Ἀθήναις 1890, p. 146.

[4]) S. Pétridès, Byz. Zeitschr. vol. 13 (1904) p. 425. — Hymnographorum syriacorum vis quaedam et exemplum in rhythmica poesi christiana conformanda probari non possunt. Cf. Pétridès ibid. adnot. 1: „Je ne crois pas qu'il faille songer à une influence de l'hymnographie syriaque. Les homélies syriaques, en vers et chantées, ne sont pas de véritables homélies; elles n'ont jamais été débitées..."

adaptari poterant, quod vir ille oratorum graecorum — Isocratis praecipue — imitator diligentissimus [1]), in scholis rhetorum posteriorum educatus, orator et poeta ipse orationis membra vel carmina numeris rhythmicis vincta adamavit [2]). quamquam ipse concilii opinionibus obnoxius carmina rhythmica exceptis duobus hymnis [3]) non pangebat, ne orthodoxus poeta Arium Apollinariumque imitari videretur.

Psalmus a Dorotheo in Doctrina XXII illustratus in liturgicis libris graecis nunc non invenitur propterea, quod vetus iste hymnus disparuit in umbra magnificorum canonum Ioannis Damasceni (saec. VII—VIII), qui tamen Gregorii oratione vel carmine hoc anonymo inductus canoni suo *Εἰς τὴν κυριακὴν τοῦ Πάσχα*, qui incipit: *Ἀναστάσεως ἡμέρα, λαμπρυνθῶμεν λαοί...* [4]), non solum initium idem dedit sed etiam versus integros intexuit [5]).

Ad eandem quaestionem pertinet altera Dorothei expositio (num. XXIII) [6]), quae inscripta est: *Ἑρμηνεία τῶν ῥητῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ψαλλομένων εἰς τοὺς ἁγίους μάρτυρας*. Doctrinae initium et partes, e quibus psalmus a Dorotheo explicatus enucleari potest, sunt hae: *Διὰ τοῦτο καλόν ἐστι τὸ ψάλλειν ἐκ τῶν λόγων τῶν ἁγίων θεοφόρων, ἐπειδὴ πανταχοῦ σπουδάζουσιν ἀεὶ διδάσκειν ἡμᾶς πάντα τὰ συντείνοντα πρὸς φωτισμὸν τῶν*

---

[1]) C. Ullmann, Gregorius von Nazianz, der Theologe (Ullmann's Werke, V Bd.), 2 Aufl., Gotha 1867, p. 19 sqq. H. Schürmann, De ss. Basilio et Gregorio Nazianzeno litterarum antiquarum studiosis, P. I, Kempen 1862. Montant L., Revue critique de quelques questions historiques se rapportant à S. Grégoire de Nazianze et à son siècle, Paris 1878, p. 147 (comparat aliis omissis Gregorii or. 25 cum Isocratis encomio Helenae). L'abbé Conrotte, Isocrate et S. Grégoire de Nazianze. Le Musée Belge. Revue de philol. class. vol. 1 (1897) p. 236—240. M. Guignet, S. Grégoire de Nazianze et la rhétorique, Paris 1911, p. 73 sq. Th. Sinko, Melett. patrist. II p. 53. 109. 112. 113. 115.

[2]) Quam ob rem? Audiatur C. Krumbacher Byz. Litt.² p. 656: „Wer jetzt also nach der Quantität dichtete, gebrauchte eine tote Form, die auf dem Papiere künstlich zugerichtet werden konnte, von dem Ohre aber nicht mehr verstanden wurde. Erst als die christliche Poesie sich von diesem unerträglichen Zwange losmachte und zum rythmischen Versbau ihre Zuflucht nahm, begann sie wahrhaft zu leben..."

[3]) Carm. I, 1 n. 32 (P. G. 37 col. 511 sqq.) et I, 2 n. 3 (P. G. 37 col. 632 sqq.).

[4]) P. G. 96 col. 840 sqq. Christ, Anthol. gr. carm. christ. p. 218 sqq.

[5]) Pétridès l. l. p. 425. — De Ioanne Damasceno disseritur infra p. 28 sqq.

[6]) P. G. 88 col. 1829—36.

ψυχῶν ἡμῶν· ἐν οἷς καὶ πρόκειται ἡμῖν ἐξ αὐτῶν τῶν προσφόρων λόγων, καὶ αὐτὴν τὴν δύναμιν τῆς ἐπιτελουμένης μνήμης ἀεὶ μανθάνειν, εἴτε δεσποτική ἐστιν ἑορτή, εἴτε ἁγίων μαρτύρων, εἴτε πατέρων ἁπλῶς, οἵα δήποτε ἡμέρα ἁγία καὶ περιφανής. Ὀφείλομεν οὖν καὶ ἡμεῖς μετὰ νήψεως ψάλλειν καὶ τιθέναι τὸν νοῦν ἡμῶν εἰς τὴν δύναμιν τῶν λόγων τῶν ἁγίων, ἵνα μὴ μόνον τὸ στόμα, καθὼς λέγει εἰς τὸ Γεροντικόν, ἀλλὰ καὶ ἡ καρδία ἡμῶν μετὰ στόματος ψάλλῃ. Ἐμάθομεν οὖν ἐκ τοῦ προτέρου ψαλμοῦ ὀλίγα κατὰ τὴν δύναμιν ἡμῶν περὶ τοῦ ἁγίου Πάσχα· ἴδωμεν πάλιν τί θέλει διδάξαι ἡμᾶς καὶ περὶ τῶν ἁγίων μαρτύρων ὁ ἅγιος Γρηγόριος. Λέγει γὰρ καὶ ὁ εἰς αὐτοὺς ψαλμός, ὃν εἴπομεν ἄρτι ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ· Ἱερεῖα ἔμψυχα, ὁλοκαυτώματα λογικὰ καὶ τὰ ἑξῆς. Τί ἐστιν ἱερεῖα ἔμψυχα; Ἱερεῖόν ἐστιν πᾶν τὸ ἀφιερωμένον εἰς θυσίαν Θεῷ... (col. 1829 BC). *Οὐ μόνον γὰρ τέκνων καὶ γυναικῶν καὶ δόξης καὶ χρημάτων καὶ τῆς λοιπῆς ἁπάσης περιουσίας κατεφρόνησαν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων σωμάτων· καὶ διὰ τοῦτο λέγονται ὁλοκαυτώματα. Λογικὰ δέ, ἐπειδὴ λογικὸν ζῷον ὁ ἄνθρωπος, καὶ θύματα τέλεια Θεῷ. Εἶτα τὸ ἑξῆς· Θεὸν γινώσκοντα καὶ Θεῷ γινωσκόμενα πρόβατα. Πῶς Θεὸν γινώσκοντα;...* (col. 1833 BC). *Οἱ οὖν ἅγιοι, καθὼς πολλάκις εἶπον, ὅσον κτῶνται διὰ τῶν ἐντολῶν τὰς ἀρετάς, τοσοῦτον προσοικειοῦνται τῷ Θεῷ, καὶ ὅσον προσοικειοῦνται αὐτῷ, τοσοῦτον γινώσκουσιν αὐτὸν καὶ γινώσκονται ὑπ' αὐτοῦ. Ὧν ἡ μάνδρα λύκοις ἀνεπίβατος. Μάνδρα λέγεται τόπος περιπεφραγμένος, ἔνθα συνάγει ὁ ποιμὴν τὰ πρόβατα καὶ φυλάσσει, ἵνα μὴ διαρπασθῶσιν ὑπὸ λύκων ἢ ἀπὸ λῃστῶν συληθῶσιν...* (col. 1833 D—1836 A). *Ἡ οὖν μάνδρα τῶν ἁγίων πανταχόθεν ἠσφάλισται καὶ πεφύλακται, ὥσπερ εἶπεν ὁ Κύριος, ἔνθα κλέπται οὐ διορύσσουσι* [1]*, οὔτε ἄλλοτι τῶν βλαβερῶν ἐπιβουλεῦσαι δύνανται. Εὐξώμεθα οὖν, ἀδελφοί, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἀξιωθῶμεν συμποιμανθῆναι αὐτοῖς καὶ εὑρεθῆναι καὶ ἐν τῷ τόπῳ τῆς μακαρίας τρυφῆς ἐκείνης καὶ τῆς ἀναπαύσεως αὐτῶν...* (col. 1836 A).

Si lemma doctrinae secuti dicta similia apud Gregorium Nazianzenum quaerimus, invenimus nonnulla membra in or. 24 (*Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Κυπριανόν...*), quae tamen integrum psalmum a Dorotheo illustratum non efficiunt. Nam postquam de martyrum laude exposuit in universum Gregorius, dicit c. 4 ex. (P. G. 35, 1173 CD): *...τοσούτων ὄντων ἡμῖν καὶ τοιούτων οὐδὲν ἔλαττον ἡμῖν*

[1]) Matth. VI, 20.

εἰς παιδαγωγίαν οἱ μάρτυρες, ὁλοκαυτώματα λογικά, θύματα τέλεια, προσφοραὶ δεκταί, τῆς ἀληθείας κηρύγματα, τοῦ ψεύδους στηλιτεύματα, νόμου συμπλήρωσις, τοῦ γε πνευματικῶς νοουμένου, πλάνης κατάλυσις, κακίας διωγμός, ἁμαρτίας κατακλυσμός, κόσμου καθάρσιον. In hac igitur ad martyres sanctos litania, cuius similes in carminibus christianis saepissime leguntur [1]), insunt duae tantummodo invocationes priores, quae in psalmo, *ὃν εἴπομεν ἄρτι ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ* (P. G. 88 col. 1829 C) i. e. Gregorii Nazianzeni inveniuntur: *ὁλοκαυτώματα λογικά* et *θύματα τέλεια.* Eaedem invocationes etiam in or. 40 *(Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα)* c. 40 (P. G. 36, 417 A) exstant: *Ὅλους δὲ ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνενέγκωμεν· γενώμεθα ὁλοκαυτώματα λογικά, θύματα τέλεια...* Tres invocationes una congestas invenimus in or. 33 *(Πρὸς Ἀρειανοὺς καὶ εἰς ἑαυτόν),* ubi de martyribus nulla fit mentio; invocationibus non martyres, sed orthodoxi praedicantur adversus martyres (c. 15. P. G. 36. 232 CD): *Ἔχουσιν οὗτοι τοὺς οἴκους, ἡμεῖς τὸν ἔνοικον· οὗτοι τοὺς ναούς, ἡμεῖς τὸν Θεόν· καὶ τὸ ναοὶ γενέσθαι Θεοῦ ζῶντος καὶ ζῶντες, ἱερεῖα ἔμψυχα, ὁλοκαυτώματα λογικά, θύματα τέλεια, θεοὶ διὰ Τριάδος προσκυνουμένης...*

In eodem capite defendit se Gregorius contra cavillationes varias, quibus Arii sectatores ei contemptum afferre conabantur. Obiciebant ei omissis aliis, quod grex eius admodum exiguus et caula angusta sit. Sed hoc nullum pudorem sibi infligere affirmat: gregem suum licet exiguum ampliori se praeferre fatetur, quandoquidem facilius eum exiguum conspicere et a luporum voracitate tueri atque servare possit: *Μικρόν μοι τὸ ποίμνιον· Ἀλλ᾿ οὐκ ἐπὶ κρημνῶν φερόμενον. Στενή μοι ἡ μάνδρα, πλὴν λύκοις ἀνεπίβατος, πλὴν οὐ παραδεχομένη λῃστὴν οὐδὲ ὑπερβαινομένη κλέπταις καὶ ξένοις... εὐαγγελίζεταί μοι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, δι᾿ ὃν ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων. Οὐ φοβοῦμαι τὸ μικρὸν ποίμνιον, εὐσύνοπτον γάρ· ὅτι γινώσκω τὰ ἐμὰ καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. Τοιαῦτα τὰ Θεὸν γινώσκοντα καὶ Θεῷ γινωσκόμενα...* (or. 33 c. 15. P. G. 36, 233 AB). Tum dicit oves suas nominatim a se vocatas se ubicumque sequi, quippe quae super aquam refectionis sint educatae: *...Ταῦτα καλῶ κατ᾿ ὄνομα... καὶ*

---

[1]) Cf. ex. gr. Nicephori Blemmydae acoluthiam in Gregorium Nazianzenum (Niceph. Blemm. curriculum vitae et carmina ed. A. Heisenberg, Lipsiae 1896, p. 122 sqq.).

ἀκολουθοῦσί μοι, ἐκτρέφω γὰρ ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως... [1]) (c. 16 in. col. 233 C).

Plura apud Gregorium non leguntur, quae in comparationem cum Dorothei psalmo vocari possint exceptis eis, quae ad verbum *συμποιμανθῆναι* [2]) afferri possunt ex or. 24 c. 19 (P. G. 35, 1193 B): *Σὺ δὲ ἡμᾶς ἐποπτεύοις ἄνωθεν ἵλεως... καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ποίμνιον ποιμαίνοις ἢ συμποιμαίνοις, τά τε ἄλλα εὐθύνων ὡς οἷόν τε πρὸς τὸ βέλτιστον, καὶ τοὺς βαρεῖς λύκους ἀποπεμπόμενος, τοὺς θηρευτὰς τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν λέξεων...* Conferas velim or. 6 c. 9 (P. G. 35, 733 A): *...προσήψομαι... τῶν ποιμένων τὸν τιμιώτατον... ἔτι περισκοποῦντα νάπας, καὶ ὄρη, καὶ νάματα, καὶ τοῖς ἅρπαξι τῶν ψυχῶν λύκοις ἐπινοοῦντα θήρατρα, ἵν' ἐν καιρῷ εὐθέτῳ καὶ τὴν βακτηρίαν δέξηται, καὶ συμποιμαίνῃ τῷ ἀληθινῷ ποιμένι τὸ λογικὸν τοῦτο ποίμνιον...* [3]).

Haec sunt omnia, quae huius psalmi similia apud Gregorium inveniuntur. Plura inveniri possunt in or. 33, ubi non ad martyres, sed orthodoxos, quos dicunt, referuntur. Quae cum ita sint, psalmum a Dorotheo explicatum eruere difficilius fuisset quam praecedentem hymnum, nisi forte quadam psalmus hic esset idem atque *Μαρτυρικόν*, quod in libro, qui *Πεντηκοστάριον* [4]) inscribitur, in *Παρασκευῇ μετὰ τὴν τῆς Σαμαρειτίδος* exstat:

Ἱερεῖα ἔμψυχα,
ὁλοκαυτώματα λογικά,
μάρτυρες Κυρίου,
θύματα τέλεια Θεοῦ,
Θεὸν γινώσκοντα
καὶ Θεῷ γινωσκόμενα
πρόβατα, ὧν ἡ μάνδρα
λύκοις ἀνεπίβατος,
πρεσβεύσατε καὶ ἡμᾶς
συμποιμανθῆναι ὑμῖν
ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως [5]).

[1]) Psalm XXII, 2.

[2]) Negat S. Pétridès hoc verbum a Gregorio usurpari. L. l. p. 427.

[3]) Cf. Greg. Naz. or. 42 c. 1 in. P. G. 36 col. 457 A.

[4]) *Πεντηκοστάριον χαρμόσυνον τὴν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς τῶν ἁγίων πάντων κυριακῆς ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν... ἐκδ. Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, ἐν Ἀθήναις* 1902, p. 128.

[5]) Idem troparion in *Παρακλητικῇ* (edita Romae a. 1885 p. 325 et p. 348) in officiis vespertinis usitata inter *ἀπόστιχα* in diem IV et VI septimanae legitur. Cf. Pétridès l. l. p. 426 sq. — Simile *Μαρτυρικόν* invenitur in libro

Nemo est, qui neget nos ante oculos textum a Dorotheo illustratum habere [1]). At nunc quaerimus, quae ratio intercedat inter troparion hoc et Gregorium Nazianzenum?

Iam supra demonstravimus troparii invocationes eodem ordine dispositas inveniri in oratione adversus Arianos (or. 33 c. 15), ubi tamen non ad martyres sed ad orthodoxos pertinent; duas tantummodo (*ὁλοκαυτώματα λογικά, θύματα τέλεια*) in aliis quoque orationibus (or. 15 c. 4 ex. et or. 40 c. 40) reperiri et referri ad martyres (or. 15) vel ad homines, qui digne Christum venerari volunt (or. 40). Verum tamen hoc certum est Dorotheum in scriptis Gregorii versatissimum fuisse, saepius enim locos eius affert: ex. gr. doctr. I c. 2 (P. G. 88, col. 1621 A); doctr. II c. 4 col. 1645 A; doctr. II c. 9 col. 1652 A; doctr. IV c. 2 col. 1660 A; doctr. X c. 3 col. 1728 B; doctr. XXII [2]) et XXIII col. 1821—1836. Qua re tres casus vel eventus hic statui possunt: 1. Aut conicimus psalmum ex invocationibus e Gregorii oratione 33 ab anonymo quodam auctore excerptis constare et referri ad martyres, cum apud Gregorium ad orthodoxos pertineant; Dorotheum autem parum accuratum fuisse, cum diceret Gregorium de martyribus docere (*... ἴδωμεν πάλιν, τί θέλει διδάξαι ἡμᾶς καὶ περὶ τῶν ἁγίων μαρτύρων ὁ ἅγιος Γρηγόριος. Λέγει γὰρ καὶ ὁ εἰς αὐτοὺς ψαλμός, ὃν εἴπομεν ἄρτι ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ· Ἱερεῖα ἔμψυχα...*) et cum invocationes, quae apud Gregorium non inveniuntur, interpretaretur. — 2. Aut putamus Dorotheum, cum

Παρακλητικὴ ἤτοι ὀκτώηχος ἡ μεγάλη... inscripto (ed. *Ἰωάννης Νικολαΐδης, ἐν Ἀθήναις* 1909) p. 306: *Πανεύφημοι μάρτυρες, | θρέμματα πνευματικά, | ὁλοκαυτώματα λογικά, | θυσία δεκτή, | εὐάρεστος τῷ θεῷ, | ὑμᾶς οὐχ ἡ γῆ κατέκρυψεν, ἀλλ' οὐρανὸς ὑπεδέξατο...*

[1]) Pétridès l. l. p. 427: „Ce tropaire... est évidemment identique au psaume du VIe siècle: l'invocation finale, l'emploi du mot *συμποιμανθῆναι* qui n'est pas dans saint Grégoire (cf. supra p. 24), prouvent que nous sommes bien devant le texte commenté par Dorothée et non devant une imitation de saint Grégoire due à quelque hymnographe postérieur..."

[2]) Doctr. XXII c. 3 ex. col. 1825 BC dicit Dorotheus: *Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐπιδημήσας πρὸς ἡμᾶς ἀνθρώπου μορφὴν ἀνέλαβε, σάρκα ἀνθρώπου, καινοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, πάντα γίνεται πλὴν τῆς ἁμαρτίας ὁ ἄνθρωπος.* Cf. Gregorii Nazianzeni or. 45 c. 9 (P. G. 36, 633 C): *Τὸ δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος... καὶ τῇ ψυχῇ νοερᾷ διὰ τὴν ἐμὴν ψυχὴν μίγνυται, τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον ἀνακαθαίρων καὶ πάντα γίνεται πλὴν τῆς ἁμαρτίας ἄνθρωπος...* (= or. 38 c. 13. P. G. 36, 325 B).

similitudines dilucidas inter psalmum et Gregorium conspexisset, ratione non habita quo modo et sensu apud Gregorium adhiberentur, ad martyres easdem invocationes, quo sensu ab hymnographo usitarentur, rettulisse. — 3. Aut concedimus Dorotheum orationem Gregorii, quae saeculis proximis (VII—IX) de perdita sit, in manibus habuisse. Quispiam credere possit invocationes has ad martyres relatas in oratione, cuius fragmentum in nonnullis codicibus ut oratio Gregorii Nazianzeni sit traditum et in editionibus editum [1], occurrisse. In ista enim oratione *Εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ κατὰ Ἀρειανῶν* inscripta extollit auctor laudibus martyres, quia ei sunt, qui pacem in ecclesia sudore suo et sanguine pepererint. Quae sententia tamen reicienda est, nam or. 35 contra opinionem Leuvenklaii, qui primus hanc orationem vertit et latine tantum [2]) a. 1571 (Basileae in officina Hervagiana) edidit, Tillemontii [3]), aliorum [4]), genuinus Gregorii fetus haberi non potest [5]). Quam ob rem non est, cur concedamus exstitisse olim Gregorii orationem, qua omnes hae invocationes continerentur.

Ad priores duas coniecturas, haec habeo, quae adnotem: Persuasum est mihi Dorotheum, qui in sententiis opinionibusque suis edicendis sobrius severusque fuerit [6]), indiligentiae levitatisque accusari non posse eo magis, quod non video, quidnam propositum habuerit, ut monachos in errorem induceret. Restat igitur via explicandi altera, quae mihi maxime comprobanda videtur. Saec. VI medio etiam in monasteriis Palaestinae, ubi adhuc psalmi Davidis et sacra cantica cantabantur, incepta sunt cani carmina vel hymni, qui mos in Cappadociae et monasteriis et ecclesiis iam saec. V pervulgatus erat [7]). Occasionem hanc nactus Dorotheus monachos docet, ne so-

---

[1]) In editione Maurina et in Mignei P. G. 36, 257—261 est or. 35 alias 48.

[2]) Graece primus publicavit orationem R. Montagu (Montacutius) in editione Etonae a. 1610 vulgata.

[3]) Lenain de Tillemont, Monument. eccles. vol. IX p. 728.

[4]) Cf. Monitum in orationem in P. G. 36, 255 sq. Bardenhewer l. l. vol. III p. 176.

[5]) Reicit orationem hanc ex critica orationum Gregorii Nazianzeni editione Th. Sinko. Cf. Eos vol. XII (1906) p. 22 et p. 99. *Νοθείαν* eius argumentis internis et externis (traditio codicum) probat idem in libro: De traditione orationum Gregorii Nazianzeni. Pars I = Meletemata patristica II, Cracoviae 1917) p. 43 sqq.

[6]) Ehrhard apud Krumbacher Byz. Litt.² p. 146.

[7]) Christ Prolegg. XXIX sq. Krumbacher Byz. Litt.² p. 662.

norum modorumque dulcedine solummodo delectentur, sed ut rem teneant nec non morum sanctitatem pietatemque augeant colantque. Putat igitur optimum fore eos, cum „Dominica sollemnitas vel sanctorum martyrum vel quaecumque dies sancta fuerit et praeclara", ex sermonibus sanctorum Patrum aliquid decantare [1]), et initium a Gregorio Nazianzeno facit. Illustrat igitur et interpretatur psalmos [2]), qui nunc primum inducebantur in usum et ut plerumque res novae magni saepe nimio plus aestimabantur. Severo tamen abbati psalmi hi non videntur esse carmina nova et inaudita; iterum iterumque asseverat eos esse orationes *(λόγοι)* vel dicta tantummodo Gregorii per modulos decantata [3]). Psalmus igitur, quem e libro *Πεντηκοστάριον* qui vocatur, protuli, est idem atque ille a Dorotheo explicatus. Certe quidem possit aliquis putare psalmum ex excerptis ex oratione Gregorii Nazianzeni sumptis post Dorotheum ab hymnographo quodam posteriore conglutinatum esse. Sed si alia troparia, quae in Pentecostario, Paracletice, aliis libris liturgicis exstant, cum psalmo, de quo agitur, comparabimus, primo obtutu enormi quodam rhythmorum ordine, qui in carminibus saeculis posterioribus secundum leges rhythmicas compositis non conspicitur, offendimur; quibus opinio troparion hoc post Gregorii Nazianzeni mortem (a. 389—390) et ante Dorotheum esse redactum confirmari potest [4]).

Quae cum ita se habeant, Dorothei doctrinae documento esse possunt „dicta quaedam" orationum Gregorii legibus rhythmicis vincta abbatis tempore primum in monasterio Palaestinae a monachis ut psalmos decantata esse. Paullatim tamen carmina haec in regiones ad meridiem versas progrediebantur ita, ut VII adhuc saeculo in monasteria Sinaitica et Aegyptiaca aditus eis non permitteretur [5]).

---

[1]) *...καλόν ἐστι τὸ ψάλλειν ἐκ τῶν λόγων τῶν ἁγίων θεοφόρων... εἴτε Δεσποτική ἐστιν ἑορτή, εἴτε ἁγίων μαρτύρων, εἴτε πατέρων ἁπλῶς, οἵα δήποτε ἡμέρα ἁγία καὶ περιφανής...* Doctr. XXIII in. P. G. 88 col. 1829 B.

[2]) Psalmi troparia haec vocantur a Dorotheo, quia omnia, quae adhuc cantabantur in monasterio, psalmi erant. Propterea et hymni in officiis ecclesiasticis nunc cantati *ψαλμοί* appellantur.

[3]) Legas Doctrinarum lemmata: (XXII) *Ἑρμηνεία τινῶν ῥητῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ψαλλομένων μετὰ τροπαρίων...*, (XXIII) *Ἑρμηνεία τῶν ῥητῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ψαλλομένων...*

[4]) Videas supra p. 25 adnot. 1, et plura apud Pétridès l. l. p. 427.

[5]) Pétridès l. l. p. 427.

III.

Ioannes Damascenus (floruit saec. VII—VIII), qui „cum Cosma Hierosolymitano laudem sacrae poësis provectae participat“ [1]) et in dies dominicas et praecipuas Christi sollemnitates carmina pulcherrima composuit, s. Pascha quoque celebravit canone, qui incipit ut hymnus anonymus apud Dorotheum et Gregorii Nazianzeni oratio 1: *Ἀναστάσεως ἡμέρα*. Quo ratio, quae inter hunc canonem et orationem Gregorii intercedat, melius illustretur, in comparationem vocamus partes similes:

Ioannis Damasceni *Κανὼν εἰς τὴν κυριακὴν τοῦ Πάσχα* (Christ, Anthol. carm. christ. p. 218 sqq. = P. G. 96, 840 sqq.):	Gregorii Nazianzeni or. 1: *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα* c. 1 in. (P. G. 35, 396 sq.):
V. 1 sq. *Ἀναστάσεως ἡμέρα, | λαμπρυνθῶμεν λαοί· πάσχα κυρίου, πάσχα...*	*Ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά, καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει...*
	Or. 45 (*Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*) c. 2 in. (P. G. 36, 624 B): *Πάσχα Κυρίου, Πάσχα καὶ πάλιν ἐρῶ Πάσχα, τιμῇ τῆς Τριάδος...*[2])
V. 11 sqq.: *Οὐρανοὶ μὲν ἐπαξίως | εὐφραινέσθωσαν, γῆ δὲ ἀγαλλιάσθω· ἑορταζέτω δὲ κόσμος | ὁρατός τε ἅπας καὶ ἀόρατος...*	Or. 38 c. 1 (P. G. 36, 312 A): *Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ*[3]), *διὰ τὸν ἐπουράνιον, εἶτα ἐπίγειον...* Cap. 2 (col. 313 B): *ὁ Λόγος παχύνεται, ὁ ἀόρατος ὁρᾶται, ὁ ἀναφὴς ψηλαφᾶται...*
V. 24—27 (finitur oda III): *Χθὲς συνεθαπτόμην σοί, Χριστέ, συνεγείρομαι σήμερον ἀναστάντι σοι· συνεσταυρούμην σοι χθές· | αὐτός με [συνδόξασον, σωτήρ, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου...*	Or. 1 c. 4 in. col. 397 B: *Χθὲς συνεσταυρούμην Χριστῷ, σήμερον συνδοξάζομαι· χθὲς συνενεκρούμην, συζωοποιοῦμαι σήμερον· χθὲς συνεθαπτόμην, σήμερον συνεγείρομαι...*
V. 28—32 (Incipit oda IV): *Ἐπὶ τῆς θείας φυλακῆς | ὁ θεηγόρος [Ἀββακοὺμ στήτω μεθ' ἡμῶν καὶ δεικνύτω φαεσφόρον ἄγγελον διαπρυσίως λέγοντα·*	Or. 45 c. 1 in. col. 624 A: *Ἐπὶ τῆς φυλακῆς μου στήσομαι, φησὶν ὁ θαυμάσιος Ἀββακούμ*[4]). *Κἀγὼ μετ' αὐτοῦ σήμερον... ἔστην καὶ ἀπεσκόπευσα· καὶ ἰδοὺ ἀνήρ... καὶ ἡ ὅρασις αὐτοῦ ὡς ὅρασις ἀγγέλου·*

[1]) Christ Prolegg. p. XLIV.

[2]) Invocationem *Πάσχα Κυρίου, Πάσχα* ut exemplum ad *ἀνάπλασιν* illustrandam profert Alexander Par. 2 (Rhetores Graeci ed. Walz vol. VIII p. 462 adnot.). Cf. I. Sajdak, De Gregorio Nazianzeno posteriorum rhetorum grammat. lexic. fonte II, Eos vol. XVIII (1912) p. 23.

[3]) Psalm. 95, 11.

[4]) Velim animadvertas et odam et orationem his verbis incipi.

σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ, *ὅτι ἀνέστη Χριστὸς ὡς παντοδύνα-* [*μος.*	*καὶ ἡ στολὴ αὐτοῦ ὡς φέγγος ἀστραπῆς διερχομένης... καὶ εἶπε· Σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ ὅσος τε ὁρατὸς καὶ ὅσος ἀόρατος...*
V. 96—99: *Αὕτη ἡ κλητὴ καὶ ἁγία ἡμέρα,* *ἡ μία τῶν σαββάτων,* | *ἡ βασιλὶς* [*καὶ κυρία,* *ἑορτῶν ἑορτὴ* | *καὶ πανήγυρίς ἐστι πανη-* [*γύρεων,* *ἐν ᾗ εὐλογοῦμεν* | *Χριστὸν εἰς τοὺς* [*αἰῶνας.*	Or. 45 c. 2 col. 624 B: *Πάσχα... Αὕτη ἑορτῶν ἡμῖν ἑορτὴ καὶ πανήγυρις πανηγύρεων τοσοῦτον ὑπεραίρουσα πάσας... ὅσον ἀστέρας ἥλιος...*
V. 122—126 (Ita desinit canon): *Ὦ πάσχα τὸ μέγα* | *καὶ ἱερώτατον, Χριστέ·* *ὦ σοφία καὶ λόγε* | *τοῦ Θεοῦ καὶ* [*δύναμις,* *δίδου ἡμῖν ἐκτυπώτερον* *σοῦ μετασχεῖν* | *ἐν τῇ ἀνεσπέρῳ* *ἡμέρᾳ τῆς βασιλείας σου.*	Or. 45 c. ultimum (30) col. 664 A: *Ἀλλ' ὦ Πάσχα, τὸ μέγα καὶ ἱερόν, καὶ παντὸς τοῦ κόσμου καθάρσιον! Ὡς γὰρ ἐμψύχῳ σοι διαλέξομαι. Ὦ Λόγε Θεοῦ καὶ φῶς καὶ ζωὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις! Χαίρω γὰρ πᾶσι σου τοῖς ὀνόμασιν...*

Similitudines inter singulos versus canonis Ioannis Damasceni et Gregorii orationes in s. Pascha sunt manifestae. imprimis tamen versus initio (v. 1—2) et fine (v. 122—123) canonis cum initio orationis 1 et cum fine orationis 45 aptissime congruunt. Praeter hos 4 versus etiam 6 alii (cum verbis ex s. Scriptura vv. 11 sq. et 28 sq. petitis) cum Gregorio comparari possunt.

In canone *Εἰς τὴν κυριακὴν τοῦ Ἀντίπασχα* dicit Ioannes Damascenus (Christ. Antholog. p. 222 v. 5 sqq.): *Σήμερον ἔαρ ψυχῶν, ὅτι Χριστὸς ἐκ τάφου | ὥσπερ ἥλιος ἐκλάμψας τριήμερος | τὸν ζοφερὸν χειμῶνα | ἀπήλασε τῆς ἁμαρτίας ἡμῶν... Ἡ βασιλὶς τῶν ὡρῶν | τῇ λαμπροφόρῳ ἡμέρᾳ | ἡμερῶν τε βασιλίδι φανότατα | δορυφοροῦσα τέρπει | τὸν ἔκκριτον τῆς ἐκκλησίας λαόν...* [1]. Cum quibus comparari possunt. quae dicit Gregorius or. 44 c. 12 (P. G. 36 col. 620 C — 621 A): *...νῦν ἔαρ κοσμικόν, ἔαρ πνευματικόν, ἔαρ ψυχαῖς, ἔαρ σώμασιν, ἔαρ ὁρώμενον, ἔαρ ἀόρατον...* et c. 10 (col. 617 C): *Ἡ βασίλισσα τῶν ὡρῶν τῇ βασιλίδι τῶν ἡμερῶν πομπεύει καὶ δωροφορεῖ παρ' ἑαυτῆς πᾶν ὅ τι κάλλιστον καὶ τερπνότατον...*

Quae omnia, etsi canon paschalis compositione et tenore suo non multa communia cum Gregorio habet. manifesto sunt documento

[1]) Eadem exhibent troparion, quod *κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ* in ecclesia Orientali cantatur. Cf. *Πεντηκοστάριον* ed. Atheniensis (1902, *ἐκδ. Ἀνέστη Κωνσταντινίδου*) p. 28.

Ioannem Damascenum orationes, quibus Theologus Pascha celebraverit excerpsisse et suum in usum accommodavisse. Hac in re differt aliquantum Ioannes vero spiritu poetico inflammatus ab anonymo troparioruin conditore: hic „dicta" integra, ut iam Dorotheus observavit, vel non nihil mutata ex orationibus Gregorii proferre audet, ille, quem semper fere regulas poeticas aetate sua usitatas secutum esse constat, sententias et verba regulis accommodat. Quo factum est, ut poeta quae apta ei tantummodo viderentur, ex orationibus Gregorii excerperet et inferciret canonibus suis [1]).

IV.

Guil. Christ, qui vero hanc spissam et satis neglecte traditam carminum christianorum silvam permensus metricae nec non rhythmicae artis auxilio per spinas aculeosque viam quasi aperuit, docet vetustissima carmina christiana quaerenda esse inter breviores hymnos, qui ut *ἀδέσποτα* nobis tradita sunt [2]). Et re ipsa inter *Ἰδιόμελα ἀδέσποτα* [3]) exstant duo in Pascha, quae ambo cum Gregorii laudibus in s. Pascha edictis comparari possunt. Ex. gr.:

Στιχηρὰ ἰδιόμελα τοῦ Πάσχα (G. Christ, Anth. gr. carm. christ. p. 95 n. ι′):

Πάσχα ἱερὸν ἡμῖν σήμερον ἀναδέδεικται,
πάσχα καινὸν ἅγιον, | πάσχα μυστικόν,
πάσχα πανσεβάσμιον,
πάσχα, Χριστὸς ὁ λυτρωτής,
πάσχα ἄμωμον,
πάσχα μέγα, πάσχα τῶν πιστῶν·
πάσχα τὸ πύλας ἡμῖν
τοῦ παραδείσου ἀνοῖξαν...

V. 22—24:

Πάσχα τὸ τερπνόν, πάσχα κυρίου, πάσχα,
πάσχα πανσεβάσμιον | ἡμῖν ἀνέτειλε,
πάσχα, ἐν χαρᾷ ἀλλήλους περιπτυξώ-
[μεθα...

Gregorii Nazianzeni or. 45 c. 30 in. (P. G. 36, 664 A): *Ἀλλ', ὦ Πάσχα, τὸ μέγα καὶ ἱερόν, καὶ παντὸς τοῦ κόσμου καθάρσιον...* Cap. 10 col. 636 B: *Τὸ Πάσχα τοῦτο, τὸ μέγα τε καὶ σεβάσμιον, Φάσκα τοῖς Ἑβραίοις προσαγορεύεται...* Cap. 21 col. 652 D: *...τοιοῦτόν σοι τὸ τοῦ Πάσχα μυστήριον...* (cf. or. 1 c. 2 in. P. G. 35, 396 B). Or. 45 c. 1 col. 624 B: *Χριστὸς ἐκ τάφων, ἐλευθερώθητε τῶν δεσμῶν τῆς ἁμαρτίας. Πύλαι ᾅδου ἀνοίγονται...* Or. 45 c. 2 in. col. 624 B: *Πάσχα Κυρίου, Πάσχα, καὶ πάλιν ἐρῶ Πάσχα τιμῇ τῆς Τριάδος...* Cf. supra or. 45 c. 10. — Or. 1 c. 1 in. (P. G. 35, 396 A): *Ἀναστάσεως ἡμέρα... λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει καὶ ἀλλήλους περιπτυξώμεθα...*

[1]) G. Papadopulos, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Athenis 1890, p. 207. S. Pétridès l. l. p. 425.

[2]) Christ Prolegg. p. XIX sq. Cf. Krumbacher Byz. Litt.² p. 663.

[3]) Christ l. l. p. 91—96.

Alterum idiomelon constat 10 versibus, quorum 5 priores initio orationis 1 leguntur; quae res gravioris momenti argumenta nobis praebet. En hymnus et oratio Gregorii:

Ἰδιόμελον εἰς τὸ Πάσχα (Christ l. l. p. 93 num. ε′):

Ἀναστάσεως ἡμέρα·
καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει
καὶ ἀλλήλους περιπτυξώμεθα·
εἴπωμεν, ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν
[ἡμᾶς· συγχωρήσωμεν
πάντα τῇ ἀναστάσει·
καὶ οὕτω βοήσωμεν·
Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν,
θανάτῳ θάνατον πατήσας
καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι
ζωὴν χαρισάμενος.

Gregorii Nazianzeni or. 1 c. 1 in. (P. G. 35, 396): *Ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά, καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει, καὶ ἀλλήλους περιπτυξώμεθα· εἴπωμεν, ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς, μὴ ὅτι τοῖς δι' ἀγάπην τι πεποιηκόσιν ἢ πεπονθόσι· συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει· δῶμεν συγγνώμην ἀλλήλοις...* Ibid. c. 2 col. 396 B: *...μυστηρίῳ καὶ συνεισέρχομαι... ἵν' ὁ σήμερον ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς κἀμὲ καινοποιήσῃ τῷ πνεύματι...* Or. 45 c. 1 (P. G. 36, 624 B): *Ἰδοὺ ἀνὴρ... ἐβόησε φωνῇ μεγάλῃ... Σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ ὅσος τε ὁρατὸς καὶ ὅσος ἀόρατος. Χριστὸς ἐκ νεκρῶν, συνεγείρεσθε· Χριστὸς εἰς ἑαυτόν, ἐπανέρχεσθε· Χριστὸς ἐκ τάφων, ἐλευθερώθητε τῶν δεσμῶν τῆς ἁμαρτίας. Πύλαι ᾅδου ἀνοίγονται, καὶ θάνατος καταλύεται, καὶ ὁ παλαιὸς Ἀδὰμ ἀποτίθεται, καὶ ὁ νέος συμπληροῦται· εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις, ἀνακαινίζεσθε...*

Prima pars igitur idiomeli eadem est atque initium orationis Gregorii. Quattuor ultimi versus tamen eidem sunt atque ii, qui *Τροπάριον ἀναστάσιμον τοῦ Πάσχα* efficiunt in Anthologia Christii p. 90 (*Ἀπολυτίκια κοντάκια* num. *ιθ′*)[1] et apud Gregorium integri non inveniuntur. Itaque inquiramus necesse est, quae ratio inter idiomela et orationes Gregorii intercedat! Eandem puto, quam supra inter anonymum psalmi auctorem et Gregorium esse statuimus[2]. Utriusque idiomeli auctor sumit ex Gregorio: alter suis viribus nisus ex anima profundit versus et in excerpendis orationibus Gregorii poetae viam sequitur; alter autem poetaster verus primum hymni dimidium ex enuntiatis initio orationis primae Gregorii po-

1) *Τροπάριον ἀναστάσιμον τοῦ Πάσχα.*
Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν
θανάτῳ θάνατον πατήσας
καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι
ζωὴν χαρισάμενος.

2) Cf. supra p. 26 sq.

sitis componit; et quamquam argumenta ad hymnum, quo s. Pascha laudibus praedicaretur, in orationibus Gregorii exstabant plurima, neglexit ea et laterculas ad idiomelon suum perficiendum alicubi quaesivit.

Ex his patet in carminibus christianis s. Pascha celebrantibus magnae auctoritatis esse primam Gregorii Nazianzeni orationem; occasione data igitur non alienum a re erit hoc loco nonnulla ad eam adnotare. Ordinatus presbyter in Pontum ad amicum Basilium Magnum secessit Gregorius, ut spiritum suum confirmaret. Resurrectionis die redux [1]) in ecclesia rogatus a populo, ut orationem de Pascha haberet, extollit laudibus Christum resurrectum [2]); et quam-

---

[1]) A. 364, cf. Th. Sinko, Melett. patrist .II p. 105 sq.

[2]) Liceat mihi proferre commentariorum in or. 1 prooemia, quibus res satis superque illustretur. Basilii Minimi, Caesareae Cappadociae saec. X episcopi, prooemium secundum cod. Paris. gr. 573 saec. XI et Vatic. gr. 409 saec. XIII est tale: *Φαίνεται οὗτος ὁ λόγος πρὸ τοῦ μεγάλου ἀπολογητικοῦ εἰρημένος αὐτῷ, ὅτε πρεσβύτερος χειροτονηθεὶς καὶ φυγὼν εἰς τὸν Πόντον ἐπανῆλθεν· ἐνδέχεται γὰρ τοῦτον μὲν αὐτὸν ὡς εἰς τὸ Πάσχα εἰσελθόντα σύντομον εἰρηκέναι· ἐκεῖνον δὲ μετὰ τοῦτον ἐν κοινοτέρᾳ καὶ ἐπιτηδειοτέρᾳ συνάξει μὴ ἐχούσῃ ἰδίαν ὑπόθεσιν κατεπείγουσαν καὶ εἰς ἑαυτὴν τὸν λόγον περιέλκουσαν, καθάπερ ἡ τοῦ Πάσχα· ἐπίσκεψαι δὲ μή ποτε ἐκεῖνον μὲν ἰδίᾳ συγγράψας μόνον ἐξέδωκε, τοῦτον δὲ καὶ ἐπ' ἐκκλησίας ἐξεφώνησεν.* — Similia narrat Nicetas, Heracleensis metropolita (saec. XI ex.) in prooemio expositionis, quae est eadem atque illa anonyma, quam secundum cod. Paris. gr. 543 saec. XIII fol. 1 in Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni I (Cracoviae 1914) p. 166 nuper edidi (cf. P. G. 36, 944 A): *Ἄκων χειροτονηθεὶς ὁ θεῖος ἱερεὺς Γρηγόριος... ἔφυγεν εἰς τὸν Πόντον, κἀκεῖσε ἡσύχαζε καὶ μετὰ καιρὸν ἐπανῆκεν ἀπὸ τοῦ Πόντου ἐν ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα, καὶ παρακληθεὶς ἔστη μέσον τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν παρόντα λόγον ἀπεστομάτισεν. Ὕστερον δὲ τὸν μέγαν Ἀπολογητικὸν συνέταξε κατὰ σχολήν.* — Eadem fere leguntur in prooemio anonymi commentarii in cod. Vindobon. theol. gr. 46 N [97 L] saec. XIII fol. 1 (cf. Sajdak, Hist. crit. schol. et comm. Greg. Naz. I p. 212): *Τὸν παρόντα λόγον τὸν εἰς τὸ Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τοῦ οἰκείου πατρὸς ἐξεφώνησεν ὁ πάνσοφος οὗτος διδάσκαλος... Ἐπειδὴ γὰρ κατὰ μὲν τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως διάκονος κεχειροτόνητο, ἐν δὲ τῇ τῶν ἁγίων Φώτων ἡμέρᾳ μικρὸν ὑπεχώρησεν, ὅσον ἑαυτὸν ἐξετάσαι, εἰ ἄξιός ἐστι καὶ τὴν ἱερωσύνην λαβεῖν, κατὰ τὴν τοῦ ἁγίου Πάσχα ἡμέραν συνεισέρχεται κρατίστην τῆς ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἱερωσύνην δειλίας· εἶτα διδάσκειν ἐπαγόμενος τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως, ἣν δὴ καὶ ἀρχὴν ποιούμενος τοῦ παρόντος λόγου λέγει...* — Elias, metropolita Cretae (saec. XI), doctissimus Gregorii scholiasta, in argumento or. 2 haec dicit (cf. P. G. 35, 403): „Divinus ille vir, quoniam haud lubenti animo suscepto presbyteri gradu... ecclesiae illius curam suscipere, ac eas partes, quas ille (pater) obire non poterat,

quam oratio in plerisque codicibus inscribitur: Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα, solum diem illum festum celebrat Gregorius et de tarditate nihil addit; apologiam sui secessus in posterius tempus relegit [1]). Caret igitur sermo subtili dispositione et brevissima est orationum Gregorii [2]); est oratio extemporalis quae dicitur [3]). Quo factum est fortasse, ut oratio haec Gregorii etsi brevissima periodis tamen rhythmicis [4]) et figuris rhetoricis plenissima

---

explere cogebatur: ipse quidem religioso metu ductus hinc abscedit atque in Pontum migrat... Hic itaque cum tempus aliquod exegisset... atque illud statuisset, grave esse in inobedientiae periculum incidere, e Ponto in patriam revertitur die ipso Paschae..." Commentarii in or. 2 leguntur graece in cod. Vatic. gr. 1219 saec. XIII fol. 2—103ᵛ fine mutili. Latine exstant hi commentarii in operum Gregorii Nazianzeni editione Billiana a. 1583 vol. I p. 33—161.

[1]) Est nunc or. 2, quam post or. 1 conscripsit Gregorius et edidit. Cf. Monitum in or. 2 in P. G. 35, 401 sqq., et Basilii Minimi prooemium supra p. 32 adnot. 2 citatum.

[2]) Pulchris verbis describit hanc orationem editor Maurinus (P. G. 35, 393 sq.): „Brevis illa quidem oratio: verum certe, rerum habita ratione, amplissima... In ea resurgentis Christi mysteria... cum praeceptis morum ita coniungit, ita singulis singula miscet, ut oratio panegyrica tota, tota moralis, apologetica tota pene possit appellari... Atque haec est prima Gregorii, et si Basilio credimus extemporalis oratio..." M. Guignet autem, qui de arte rhetorica Gregorii bonum neque indoctum librum scripsit (Saint Grégoire de Nazianze et la rhétorique, Paris 1911), ita indicat de hac oratione (p. 218): „Le discours débite par un cri lyrique de joie et de gratitude envers Dieu dont on célèbre aujourd'hui un des plus grands mystères".

[3]) Quod expressis verbis autumat Basilius Minimus prooemio commentarii in or. 2 (in cod. Paris. gr. 573 saec. XI fol. 150): Ἔοικεν οὗτος ὁ λόγος μετὰ τὸν εἰς τὸ Πάσχα πρῶτον γεγράφθαι· ἐκεῖνος μὲν γὰρ αὐτοσχεδίως ἐκδέδοται καὶ συντόμως μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν καὶ τὴν φυγὴν ἐκπεφώνηται· οὗτος δὲ ἐν ὑστέρῳ συντέτακται καὶ μετὰ πλείονος τῆς σχολῆς καὶ ἐπιτάσεως. Cf. P. G. 35, 401 adnot. 18. — Constantinus Psellus autem († a. 1078 aut brevi post a. 1096), cuius commentarius in orationes Gregorii Nazianzeni codice Paris. gr. 1182 saec. XIII continetur, iam inscriptione expositionis or. 1 diserte ostendit orationem esse ex abrupto dictam (cod. fol. 22): Ἐξήγησις γλαφυρὰ εἰς τὸν τῷ μεγάλῳ πατρὶ Γρηγορίῳ τῷ θεολόγῳ σχεδιασθέντα λόγον τῇ μεγάλῃ καὶ λαμπρᾷ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἀναστάσεως. Cf. I. Sajdak, Hist. crit. schol. et comm. Gregorii Naz. I p. 180.

[4]) Rhythmica carmina christianorum iam ab initio psalmi hymni odae vocabantur. Cf. Pauli epist. ad Col. III, 16 et Ephes. V, 19.

sit ita, ut posteriores rhetores ex ea saepius ad leges suas illustrandas exempla sumerent [1]).

V.

Praeter Pascham etiam Nativitatis Christi dies sollemniter et maximo cum apparatu a christianis saec. IV exeunte [2]) celebrabatur; testes sunt iam aliis omissis plurima carmina [3]) et orationes [4]), quibus oratores et poetae Matrem-Virginem et Christum natum praedicabant. Quorum ordinem Gregorius Nazianzenus cum or. 38 (P. G. 36, 312—333) incipit [5]). Rhetores iam antiquitus hanc quoque orationem rhythmorum causa saepissime laudaverunt [6]) et

[1]) I. Sajdak, De Gregorio Nazianzeno posteriorum rhetorum grammaticorum lexicographorum fonte I, Eos vol. XVI (1910) p. 96, et pars II, Eos vol. XVIII (1912) p. 26.

[2]) Primam in Oriente orationem *Εἰς τὰ Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος* edixit Gregorius Nazianzenus Constantinopoli a. 379 Decembr. die 25. Novem annis post (a. 388) praedicavit Antiochiae Christi Nativitatem Ioannes Chrysostomus. Cf. Herm. Usener, Das Weihnachtsfest (Religionsgeschichtliche Untersuch. I. Theil, Kap. 1—3), Bonn 1911, p. 268 et 245.

[3]) Cf. Christ, Antholog. p. 91, 96 sqq. 103, passim.

[4]) Fabricius-Harles, Bibl. Gr. vol. X⁴ p. 238 sqq.

[5]) H. Usener, Weihnachtsfest... p. 260 sqq.

[6]) Videas velim infra sequentes duas adnotationes. Exempla ex or. 38 Alexander Paris. 2 et eius imitatores petunt. Cf. I. Sajdak, De Gregorio Naz. posteriorum rhet. gramm. lexic. fonte I, Eos vol. XVI (1910) p. 96 sq. et P. II, Eos vol. XVIII (1912) p. 8 sqq., 12, 14, 16, 28. Iosephus Rhacendyta (ca. a. 1300; cf. infra p. 35 a. 2) in *Συνόψει ῥητορικῆς* (Rhet. Gr. III, 467—569 W.) saepius citat exempla ex Gregorio Nazianzeno sumpta (III, 508, 15 = or. 4; III, 523, 2—8 = or. 24 c. 6 [P. G. 35, 1176 B]; III, 523, 10—15 = or. 24 c. 8 [35, 1177 BC]; III, 535, 11—536, 6 = or. 43 c. 1 in. [P. G. 36, 493 A]; III, 541, 19 = or. 39 c. 1 in. [36, 336 A]; III, 541, 20 sq. = or. 39 c. 4 in. [36, 337 AB]; III, 543, 3 sq. = or. 39 c. 1 in. [36, 336 A]; III, 543, 4 sq. = 39 c. 1 [36, 336 A]; III, 543, 11 sq. = or. 43 c. 1 in. [36, 493 A]; III, 543, 13 sq. = or. 43 c. 1 [36, 493 A]; III, 544, 24 = or. 39 c. 1 in. [36, 336 A]; III, 546, 18—20 = or. 24 c. 1 in. [35, 1169 A sq.]; III, 546, 26 = or. 14 c. 1 in. [35, 857 A]) imprimis ex. or. 38 (ex. gr. III, 503, 28 sq. = or. 38 c. 12 [36, 324 C] = or. 45 c. 8 [36, 633 A]; III, 531, 19 sq. = or. 38 c. 7 in. [36, 317 B] = or. 45 c. 3 [36, 625 C]; III, 565, 18 sq. = or. 38 c. 13 [36, 325 A] = or. 45 c. 9 [36, 633 C]). Etiam anonymus auctor tractatus *Περὶ τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ τελείου λόγου* illustrat *τὴν ταπεινὴν λέξιν* exemplo ex Gregorii or. 38 petito (Rhet. gr. III, 582, 24—26 = or. 38 c. 7 in. [36, 317 B] = or. 45 c. 3 in. [36, 625 C]). — Gregorium easdem res et sententias saepe iterare et retractare solitum esse olim admonui (Nazianzenica, Eos vol. XV [1909] p. 124); nunc legas Th. Sinko, De tradit. oratt. Greg. Naz. I, Cracoviae 1917, p. 52 sqq. et 60 sqq.

praecipue orationis initium, quod re vera multis de causis praedicari poterat[1]) et potissimum a Iosepho Rhacendyta praedicabatur[2]).

---

[1]) Invocationes, quae initio or. 38 leguntur, saepius a rhetoribus posterioribus sunt laudatae. Ex. gr. Stephanus quidam in scholiis in tres libros Rhetorices Aristotelis (I. A. Cramer, Anecdota graeca Parisina vol. I [Oxonii 1839] p. 251) ad orationis genus panegyricum illustrandum initium or. 38 profert. Cf. I. Sajdak, De Gregorio Naz. posteriorum rhet. etc. fonte II, Eos vol. XVIII (1912) p. 5. — Anonymus quidam rhetor in Ἐπιτομῇ ῥητορικῆς eodem exemplo utitur (Rhet. gr. III, 639, 18 sqq. W.: ...παθητικός ἐστι καὶ χαρᾶς καὶ λύπης ὁ πανηγυρίζων ἢ ἐπιχαρῶς λέγων... ὡς τό... ἢ χαίρομαι, φησί, Χριστὸς γεννᾶται, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν· διπλασιάζει τὸ ὄνομα καὶ τὸ κῶλον...). Animadvertendum est Gregorium ter Christi nomen repetere. — Eisdem invocationibus illustrat epanaphoram Alexander Paris. 2 (cf. K. Fuhr, Rhetorica, Halle a. S. 1907, p. 18 sqq., et I. Sajdak l. l. p. 8 sq.) apud Christianum Walz, Rhetor. gr. vol. VIII p. 446 sq.; sequuntur eum auctor tractatus in codd. Ven. Par. 3 M. A. et anonymus quidam (Rhet. gr. VIII, 680 et 705 sq. W.). Cf. Sajdak l. l. p. 17. — Ad ὁμοιοτέλευτον illustrandum affert verba laudata Alexander Paris. 2 (Rhet. gr. VIII, 475 W. adnot.), Venet. Paris. 3 (Rhet. gr. VIII, 687 W. adnot.), anonymus (Rhet. gr. VIII, 710 W.). Cf. Sajdak l. l. p. 27. — Anonymus auctor tractatus Περὶ τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ τελείου λόγου cum de prooemio tractaret (...προοιμίου δριμύτης πρότασις, ἐὰν εὐθὺς περιστᾷ τὸν τοῦ λόγου σκοπόν...), laudavit initium or. 38 nec non or. 21, 1, 39 (Rhet. gr. III, 570, 19 sqq. W.). Idem fecit anonymus (Περὶ τῶν ὀκτὼ μερῶν τοῦ ῥητορικοῦ λόγου), ut σχῆμα ὀρθόν illustraret (Rhet. gr. III, 588, 17 sqq. W.). — Initium or. 38 affert etiam M. Guignet (Saint Grégoire de Nazianze et la rhétorique, Paris 1911, p. 89 et 128), ut epanaphoram et versus in similes syllabarum sonos desinentes illustret.

[2]) Iam Gustavus Przychocki (De Gregorii Nazianzeni epistulis quaestiones selectae, Cracoviae 1912 [Acad. Litt. Cracov. Rozprawy... Classis philolog. t. 50] p. 343 adnot. 3) admonuit Iosephum Rhacendytam (vixit ca. a. 1300. Cf. Rhet. gr. III, 465. I. Dräseke, Zum Philosophen Ioseph. Zeitschr. f. wiss. Theolog. vol. 42 p. 612 sqq. et vol. 43 p. 564 sqq. K. Krumbacher, B. L.² p. 549 et 552. M. Treu, Der Philosoph Ioseph. Byz. Zeitschr. vol. VIII [1899] p. 1), quem simplicius Rhacendytam nominavit (cf. Dräseke in Wochenschr. f. klass. Philol. vol. 31 [1914] col. 157: „Przychocki hätte jenes Werk überall mit dem Namen seines Verfassers Ioseph bezeichnen müssen, aber niemals bloss mit Rhacendyta, denn Rhacendyta ist kein Name" [Iosephus a vocabulis ῥάκος ἐνδύς i. e. μοναχικὸν σχῆμα ἐνδύς nominari voluit ῥακενδύτης i. e. monachus. Cf. Rhet. gr. III, 469, 14. Dräseke l. l. col. 158. M. Treu l. l. p. 36, 12 et p. 43]), „saepius in suis rhetoricis scriptis ad Gregorium Nazianzenum provocasse", et signat locos nonnullos, qui sententiam eius probant. Iam solum initium or. 38 laudat Iosephus in suo Compendio rhetoricae (Rhet. gr. III, 467—569 W.), ut ταπεινοτέραν λέξιν (Rhet. gr. III, 525, 16 sqq. W.), ἁπλᾶ σχήματα (III, 535, 6 sqq.), τὰ κῶλα (III, 543, 7 sqq.), τοὺς ῥυθμούς (III, 546, 7 sqq.) illustret. Compendii cap. XVII (Περὶ τῶν ὀκτὼ στιγμῶν. Rhet. gr. III, 564, 10—565, 19) idem est atque fragmentum Περὶ στιγμῶν, quod

Eiusdem orationis initium laudatur etiam in canone Cosmae Maiumensis (saec. VIII med.) inscripto Εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν:

———————— —

in lucem edidit Ludovicus Bachmann in Anecdotis Graecis e codd. mss. bibl. Reg. Parisinae vol. II (Lipsiae 1828) p. 316, ex hoc quoque perspicuum est, quanto studio in interpunctione in edendis Gregorii Nazianzeni orationibus recte adhibenda grammatici et rhetores posteriores elaboraverint: omnia enim, quae proferuntur exempla ex Gregorii orationibus 38 et 1 sumpta sunt. Fragmentum attuleram et exempla cum textu Gregorii comparaveram olim in dissertatiuncula De Gregorio Nazianzeno posteriorum rhetor. gram. lexic. fonte I, Eos vol. XVI (1910) p. 95 sqq. — In eodem Compendio Iosephi invenitur alterum caput (cap. XII: Περὶ ῥυθμοῦ. Rhet. gr. III, 545, 19—546, 30), quod, quoniam in rhythmo apud Gregorium investigando maioris est momenti (cf. G. Przychocki l. l. p. 340 sqq. imprimis p. 343 adnot. 3), liceat mihi afferre cum exemplis ex Gregorio petitis:

Ῥυθμός ἐστιν ἡ τοιάδε τις ἀπήχησις τοῦ λόγου, γίνεται δὲ ἐκ τῆς τοιᾶσδε συνθήκης καὶ ἀναπαύσεως ἢ εὐηχέστερος ἢ δυσηχέστερος, ἢ λεπτὸς τὸν ἦχον ἢ ἀδρός, καὶ ἔχεις τοῦτο ἐν τοῖς περὶ συνθήκης. Αἱ ὁμαλώτεραι δὲ λέξεις, ὁποῖα τὸ μῆλον, τὸ κάλλος, ὁ λειμών, τὸ ἄνθος καὶ ἁπλῶς ἐν αἷς μάλιστα πλεονάζει τὰ ἀμετάβολα δίχα τοῦ ρ εὐηχέστερον τὸν ῥυθμὸν ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς συνθήκης ἀχασμώδητον καὶ συγκεκροτημένον καὶ πυκνόν, πολλὴν τὴν εὐρυθμίαν ποιεῖ· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ τόνου γίνεται ἡ ποιά τις ἀπήχησις τοῦ ῥυθμοῦ, δηλονότι ἂν ὀξύτονός ἐστιν ἡ λέξις ἢ παροξύτονος, ἢ τοιαύτη τις· ἐὰν γὰρ εἴπω· Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε (or. 38 c. 1 in. P. G. 36, 312 A), *εὔηχον τὸν λόγον ποιῶ, εἰ δὲ οὕτως εἴπω· Χριστὸς γεννᾶται, δοξαστέον, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντητέον, διὰ τῶν παροξυτόνων ἀρρυθμότερον τὸν λόγον ποιῶ. Σὺ οὖν χρῶ τῷδε ἢ ἐκείνῳ τῷ τόνῳ εὐκαίρως πρὸς τὸ εὐρυθμότερον· αὐτὴ δὲ ἡ φύσις διδάσκαλος, καὶ ἡ διὰ τῶν οἰκειῶν ἑκάστῳ χειλέων ἐκφώνησις, ὡσανεὶ βοῶσα τὸ εὔρυθμον καὶ τὸ ἄρρυθμον. Γίνεται ποιός τις ῥυθμὸς καὶ ἀπὸ τῆς τῶν λέξεων τῶν βραχυτέρων καὶ μακροτέρων συνθήκης, ἐὰν ὑπαλλάττῃ τις αὐτὰς ἐμμελῶς, οἷον· Μικροῦ Κυπριανὸς διέφυγεν ἡμᾶς, ὢ τῆς ζημίας, καὶ ἡμεῖς ἠνέσχεσθε οἱ πάντων μᾶλλον τὸν ἄνδρα θαυμάζοντες* (or. 24 c. 1 in. P. G. 35, 1169 A). *Ὅρα πῶς παραλλὰξ καὶ ἀμοιβαδὸν αἱ μικρότεραι λέξεις κεῖνται καὶ αἱ μείζους καὶ συντελοῦσι τὴν εὐρυθμίαν, οἷον· Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε* (or. 38 c. 1 in.), *ἐστὶ δισύλλαβον, καὶ ἐκ τούτου εἰς τὸ μεῖζον προέκοψε, καὶ ἔοικε τοῦτο κλίμακι καὶ ἀναβάσει· τοιοῦτον καὶ τό· Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε, Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε* (or. 38 c. 1 in. P. G. 36, 312 A), *καὶ τό· Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ συμπένητες* (or. 14 c. 1 in. P. G. 35, 857 A), *καὶ πολλὰ ἕτερα· οὐ τοσοῦτον δέ τι τῶν ῥηθέντων, ὡς ὁ τόνος, οἶμαι, τιθέμενος ἐπικαίρως τὴν εὐρυθμίαν ποιεῖ· χρὴ οὖν ὑπαλλάττειν εὐτάκτως τὰς ὀξυτόνους καὶ παροξυτόνους καὶ λοιπὰς λέξεις.* — Pari modo omnia exempla ex Gregorii orationibus sumpsit Iosephus in cap. X: Περὶ συνθήκης (Rhet. gr. III, 544 sq. W.).

Cosmae Maium. can. I. v. 1—6 (Christ Anthol. l. p. 165 = P. G. 98, 460):

Χριστὸς γεννᾶται· δοξάσατε·
Χριστὸς ἐκ οὐρανῶν. ἀπαντήσατε·
Χριστὸς ἐπὶ γῆς· ὑψώθητε·
ᾄσατε τῷ κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ
καὶ ἐν εὐφροσύνῃ ἀνυμνήσατε, λαοί,
ὅτι δεδόξασται...

Gregorii Naz. or. 38 (*Εἰς τὰ Θεοφάνια εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος*) c. 1 in. (P. G. 36, 312 A):

Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε· Χριστὸς ἐκ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε· Χρίστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ· [1]) *καὶ ἵν' ἀμφότερα συνελὼν εἴπω· Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ...*

Quo modo igitur eadem initia et canonis Cosmae et Gregorii orationis explicari possunt? Cosmam Hierosolymitanum cognovisse et plurimi aestimavisse Gregorium documento sunt commentarii, quos in eius carmina conscripsit [2]); quam ob rem mirum mihi olim est visum, quod plures similitudines eiusdem generis apud utrumque in oratione et in canone eandem rem praedicantibus exceptis initiis non invenirentur. His argumentis et aliis nisus allata orationis et canonis initia ex vetere carmine christiano originem duxisse affirmare sum ausus [3]).

Re vera capita eadem plura apud Gregorium et Cosmam non inveniuntur, attamen similitudines sunt multae et variae. Conferantur ex. gr. Cosmae canonis illius (*Χριστὸς γεννᾶται...*) finis et Gregorii Nazianzeni or. 19 (*Εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν*) c. 12, quibus Christi nativitas laudibus effertur:

Cosmae canon v. 177 sqq. (Christ Anthol. l. p. 168 sq.):

Μυστήριον ξένον ὁρῶ καὶ παράδοξον!
Οὐρανὸν τὸ σπήλαιον, θρόνον χερουβικόν

Gregorii Naz. or. 19 c. 12 (P. G. 35, 1057 BC):

Φοβηθῶμεν τὸ μυστήριον· αἰδεσθῶμεν τὴν οἰκονομίαν, καὶ αὐτοὶ τῷ καιρῷ τι

---

[1]) Gregorius cum ad amicum Iulianum, qui exaequandorum vectigalium causa Nazianzi praefectus erat, orationem de misericordia et benignitate in pauperes clericos et monachos haberet (or. 19. P. G. 35, 1044 sqq.), vociferavit ad severum magistrum simili modo, ut eum ad benignitatem impelleret (c. 13 col. 1057 D): *Σὺν Χριστῷ γράφεις, σὺν Χριστῷ ταλαντεύεις, σὺν τῇ κεφαλῇ δοκιμάζεις, μετὰ τοῦ λόγου λογίζῃ. Χριστὸς ἄρτι γεννᾶταί σοι καὶ Θεός ἐστι, καὶ ἄνθρωπος γίνεται, καὶ ἀνθρώποις συναναστρέφεται...*

[2]) Cosmae commentarios in Gregorii carmina ex cod. Vatic. gr. 1260 saec. XII edidit primum Ang. Mai, Spicilegium Romanum vol. II (= P. G. 38, 539—680); nunc novam editionem commentariorum, qui fundamento erunt ad criticam Gregorii carminum editionem constituendam, praeparavit Leo Sternbach.

[3]) Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętn. w Krakowie t. XXI (1916) n. 6 p. 7 sq. Cf. supra p. 20.

τὴν παρθένον, τὴν φάτνην χωρίον,
ἐν ᾧ ἀνεκλίθη ὁ ἀχώρητος
Χριστὸς ὁ θεός,
ὃν ἀνυμνοῦντες μεγαλύνομεν.
Ἐξαίσιον δρόμον ὁρῶντες οἱ μάγοι
ἀσυνήθους νέου ἀστέρος ἀρτιφανοῦς
οὐρανίου ὑπερλάμποντος,
Χριστὸν βασιλέα ἐτεκμήραντο
ἐν γῇ γεννηθέντα
Βηθλεὲμ εἰς σωτηρίαν ἡμῶν.
Νεηγενές, μάγων λεγόντων, παιδίον
ἄναξ, οὗ ἀστὴρ ἐφάνη, ποῦ ἐστιν; εἰς γὰρ
ἐκείνου προσκύνησιν ἥκομεν,
μανεὶς ὁ Ἡρώδης ἐταράττετο,
Χριστὸν ἀνελεῖν
ὁ θεομάχος φρυαττόμενος.
Ἠκρίβωσε χρόνον Ἡρώδης ἀστέρος,
οὗ ταῖς ἡγεσίαις οἱ μάγοι ἐν Βηθλεέμ
προσκυνοῦσι Χριστὸν σὺν δώροις·
ὑφ' οὗ πρὸς πατρίδα ὁδηγούμενοι
δεινὸν παιδοκτόνον
ἐγκατέλιπον παιζόμενον.

συνεισενέγκωμεν. Νῦν ἄγγελοι χαίρουσι. νῦν ποιμένες περιαστράπτονται, νῦν ἀστὴρ ἐξ Ἀνατολῶν τρέχει πρὸς τὸ μέγιστον φῶς καὶ ἀπρόσιτον.

Νῦν μάγοι προσπίπτουσι καὶ δωροφοροῦσι, καὶ τὸν πάντων βασιλέα γινώσκουσι, καὶ καλῶς τῷ ἀστέρι τεκμαίρονται τὸν οὐράνιον.

Νυνί τε Ἡρώδης μαίνεται καὶ παιδοφονεῖ καὶ διὰ τὸν ἐλευθερωτὴν ἀναιρεῖ τοὺς τῆς ἐλευθερίας τυγχάνειν ὀφείλοντας [1]). Ἀλλ' ἡμεῖς γε μετὰ τῶν προσκυνούντων γενώμεθα καὶ προσενέγκωμεν τῷ δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντι μέχρι καὶ σώματος, μὴ λίβανον, μηδὲ χρυσόν, μηδὲ σμύρναν· τὸν μὲν ὡς Θεῷ, τὸν δὲ ὡς βαβιλεῖ, τὴν δὲ ὡς γευσαμένῳ δι' ἡμᾶς νεκρότητος· ἀλλὰ δῶρα μυστικά, καὶ ὑπὲρ τὸ φαινόμενον...

Similia leguntur in or. 38 c. 17 ex. et 18 in. (P. G. 36 col. 332 AB): *Μετὰ τοῦ ἀστέρος δράμε καὶ μετὰ Μάγων δωροφόρησον χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν ὡς βασιλεῖ καὶ ὡς Θεῷ καὶ ὡς διὰ σὲ νεκρῷ. Μετὰ ποιμένων δόξασον. μετὰ ἀγγέλων ὕμνησον. μετὰ ἀρχαγγέλων χόρευσον. Ἔστω κοινὴ πανήγυρις οὐρανίων καὶ ἐπιγείων δυνάμεων... Ἓν μίσησον τῶν περὶ τὴν Χριστοῦ γένναν, τὴν Ἡρώδου παιδοκτονίαν· μᾶλλον δὲ καὶ ταύτην αἰδέσθητι, τὴν ἡλικιῶτιν Χριστοῦ θυσίαν, τοῦ καινοῦ σφαγίου προθυομένην...* Cf. Romani *Κοντάκιον εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν* v. 5 sqq.: *Ἄγγελοι μετὰ ποιμένων | δοξολογοῦσι· | μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος | ὁδοιποροῦσι· | δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη | παιδίον νέον, | ὁ πρὸ αἰώνων θεός* [2]).

Quibus partibus comparatis elucet non utrumque ex communi fonte hausisse, sed Cosmam ex Gregorii oratione sua sumpsisse.

[1]) Cf. Gregorii Naz. or. 41 (*Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*) c. 5 (P. G. 36, 436 B): *Καὶ τὸ μυστήριον ὅσον! Ὡς μέγα καὶ σεβάσμιον... Τίνα δὲ ἦν τὰ τοῦ Χριστοῦ; Παρθένος, γέννησις, φάτνη, σπαργάνωσις, ἄγγελοι δοξάζοντες, ποιμένες προστρέχοντες, ἀστέρος δρόμος, μάγων προσκύνησις καὶ δωροφορία, Ἡρώδου παιδοφονία... κ. τ. λ.*

[2]) Christ Antholog. p. 91.

Quod reliquum est, Gregorius ut festi in Oriente in laudem Christi nati parens est [1]), ita eum laudationum in eiusdem Christi honorem putemus auctorem necesse est. Quae cum ita sint, omnia quae similia apud Cosmam et Gregorium inveniuntur, ad Gregorium utpote auctorem referenda sunt [2]).

Similes acclamationes Christi nativitatem praedicantes et ad Papam versas latinis et graecis litteris scriptas Liber censuum Benedicti Canonici in codice Bibliothecae municipalis in oppido Cambrai num. 512 saec. XII servatus exhibet. Acclamationes litterarum ordine dispositae hae sunt:

Alpha. Archios, ton apanto	Ἄλφα. *Ἀρχηγὸς τῶν ἁπάντων*
*Bita*bisileu y curios	Βῆτα. *Βασιλεύει Κύριος.*
Gamma gennate o christos	Γάμμα. *Γεννᾶται ὁ Χριστός*
*Delta*ddialogu Theicu	Δέλτα. *Διὰ λόγου θεϊκοῦ*
Eichete, epistisgis	*Ἔρχεται ἐπὶ τῆς γῆς,*
*Zitha*sion, ferito cosmu... etc.	Ζῆτα. *Ζωὴν φέρει τῷ κόσμῳ...* [3]) κ. τ. λ.

Iam Carolus Krumbacher animadvertit acclamationes has ex vetere carmine populari esse sumptas [4]), quandoquidem similes versus in cod. Vindobon. theol. gr. 244 fol. 103 (qui codex ad litteras populares maximi est momenti), legerentur:

Ἀρχὴ τοῦ κόσμου γέγογεν ὁ κτίστης τῶν ἁπάντων.
Βασιλεύει ἡ Μαρία.
Γεννᾶται ὁ Χριστός.

---

[1]) Primam in Oriente in Christi Nativitatem orationem edixit Gregorius Nazianzenus, nempe die 25 Decembr. a. 379. Cf. Usener l. l. p. 268.

[2]) Ceterum eandem fere opinionem protulit I. B. Pitra, Hymnographie etc. p. 75: „Et combien de pages des Pères, peut-être perdues ailleurs, sont sauvées à notre insu dans ces hymnes de l'Église? C'est une face de notre sujet qui mériterait une étude spéciale. Si nous avions perdu le magnifique discours de Grégoire de Nazianze *Sur la Theophanie,* nous n'aurions pas le soupçon que toute la première période, sans qu'une seule syllabe soit changées ou déplacée, se chante au début du plus beau canon de Cosmas, dans cet hirmos, qui déjà peut-être résonnait à Nazianze, comme dans le Liban, bien avant Grégoire et Cosmas..."

[3]) Paul Fabre, Le polyptyque du chanoin Benoit. Travaux et mémoires des facultés de Lille, tome I, mém. 3, Lille 1889, p. 29 et 32. Cf. K. Krumbacher B. L.² p. 256.

[4]) Krumbacher B. L.² p. 257: „...schon die wenigen erhaltenen Zeilen genügen, um zu zeigen, dass wir es mit einem echt griechischen und zwar mit einem alten, volkstümlichen Liede zu thun haben..."

Δι' ἀγγέλου[1] *τὸ Χαῖρε.*
Ἔρχεται ὁ Κύριος... κ. τ. λ.[2]).

Similes versus exstant in cod. Paris. gr. 426 fol. 164[3]).

Ceterum etiam nostris temporibus in Andro insula Paschatis diebus festis carmen a populo cantatur, cuius initium primis verbis illius veteris carminis respondet:

Ἀρχὴ τοῦ κόσμου,
Βασιλεὺς ἔρχεται,
Γεννᾶται ὁ Χριστός... κ. τ. λ.[4]).

Quae cum ita se habeant, nobis praesto sunt documenta, quae testantur Gregorii auctoritatem et memoriam apud populum brevi post eius mortem (a. 389—390) coli coeptam per saecula usque ad nostra permansisse tempora.

VI.

In praescriptionibus ad festum Adnuntiationis S. Mariae Virginis pertinentibus (*Περὶ τῆς Ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εἰ τύχοι τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα*) legimus[5]): ...*Ἀπὸ τρίτης ᾠδῆς, Κοντάκιον τοῦ Πάσχα, καὶ Ἀνάγνωσις εἰς τὸν Θεολόγον· Ἐπὶ τῆς φυλακῆς μου στήσομαι*[6]). *Ἀφ' ἕκτης, Κοντάκιον τῆς Ἑορτῆς, καὶ Ἀνάγνωσις· Ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά...*[7]). In officiis autem dominicae *τοῦ Θωμᾶ*[8]) est *Ἀνάγνωσις εἰς τὸν Θεολόγον· Ἐγκαίνια τιμᾶσθαι...*[9]). His edocemur orationes Gregorii non solum olim sed etiam hodie in officiis ecclesiasticis recitari.

Praeterea in Pentecostario exstant versus rhythmici, qui ex

---

[1]) Fortasse *διαγγέλλει* vel *δύο ἄγγελοι* legendum est.

[2]) Krumbacher, B. L.² p. 257.

[3]) Krumbacher, Byz. Litt.² p. 257.

[4]) *Ἑστία* a. 1889 num. 693 p. 335 sq. Cf. Krumbacher Byz. Litt.² p. 257 et 700.

[5]) *Πεντηκοστάριον χαρμόσυνον τὴν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς τῶν ἁγίων πάντων κυριακῆς ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν... ἐν Ἀθήναις* 1902, p. 7.

[6]) Gregorii Naz. or. 45 in. P. G. 36 col. 624.

[7]) Gregorii Naz. or. 1 in. P. G. 35 col. 396.

[8]) Pentecostarion l. p. 29.

[9]) Gregorii Naz. or. 44 in. P. G. 36 col. 608.

orationibus Gregorii sumpti sunt. Ex. gr. in *Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς* cantantur *στιχηρὰ ἰδιόμελα*, quae cum Gregorio comparare libet:

Pentecostarion l. p. 208 (et p. 228): *Ἦχος α'.*

Πεντηκοστὴν ἑορτάζομεν, καὶ Πνεύματος ἐπιδημίαν, καὶ προθεσμίαν ἐπαγγελίας, καὶ ἐλπίδος συμπλήρωσιν· καὶ τὸ μυστήριον ὅσον; Ὡς μέγα τε καὶ σεβάσμιον! Διὸ βοῶμέν σοι· Δημιουργὲ τοῦ παντὸς Κύριε, δόξα σοι.

Pentecostarion l. p. 215 (et p. 217): *Στιχηρὰ ἰδιόμελα. Ἦχος α'.*

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, ἀλλ' ἀεὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένον, καὶ συναριθμούμενον· ζωή, καὶ ζωοποιοῦν· φῶς, καὶ φωτὸς χορηγόν· αὐταγαθόν, καὶ πηγὴ ἀγαθότητος· δι' οὗ Πατὴρ γνωρίζεται, καὶ Υἱὸς δοξάζεται, καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται, μία δύναμις, μία σύνταξις, μία προσκύνησις, τῆς ἁγίας Τριάδος.

Alia *στιχηρά* ibidem:

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φῶς, καὶ ζωή, καὶ ζῶσα πηγὴ νοερά. Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως· ἀγαθόν, εὐθὲς, νοερόν, ἡγεμονεῦον, καθαῖρον τὰ πταίσματα. Θεὸς καὶ θεοποιοῦν· πῦρ, ἐκ πυρὸς προϊόν, λαλοῦν, ἐνεργοῦν, διαιροῦν τὰ χαρίσματα· δι' οὗ Προφῆται ἅπαντες, καὶ Θεοῦ Ἀπόστολοι, μετὰ Μαρτύρων ἐστέφθησαν. Ξένον ἄκουσμα, ξένον θέαμα, πῦρ διαιρούμενον εἰς νομὰς χαρισμάτων.

Gregorii Nazianzeni or. 41 (*Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*) c. 5 in. (P. G. 36 col. 436 AB):

Πεντηκοστὴν ἑορτάζομεν, καὶ Πνεύματος ἐπιδημίαν, καὶ προθεσμίαν ἐπαγγελίας, καὶ ἐλπίδος συμπλήρωσιν. Καὶ τὸ μυστήριον ὅσον! ὡς μέγα τε καὶ σεβάσμιον! Τὰ μὲν δὴ σωματικὰ τοῦ Χριστοῦ πέρας ἔχει...

Gregorii Nazianzeni or. 41 c. 9 (P. G. 36 col. 441 AC):

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, ἀλλ' ἀεὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένον, καὶ συναριθμούμενον· οὐδὲ γὰρ ἔπρεπεν ἐλλείπειν ποτέ... Ἦν οὖν ἀεὶ μεταληπτόν, οὐ μεταληπτικόν... θεοῦν, οὐ θεούμενον,... (sequuntur plura epitheta s. Spiritus)... *ζωή, καὶ ζωοποιοῦν· φῶς, καὶ χορηγὸν φωτός· αὐτοαγαθόν, καὶ πηγὴ ἀγαθότητος· Πνεῦμα εὐθές, ἡγεμονικόν, κύριον, ἀποστέλλον... ὁδηγοῦν, ἐνεργοῦν ὡς βούλεται, διαιροῦν χαρίσματα· Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἀληθείας, σοφίας, συνέσεως, γνώσεως, εὐσεβείας... δι' οὗ Πατὴρ γινώσκεται* [1]), *καὶ Υἱὸς δοξάζεται, καὶ παρ' ὧν μόνων γινώσκεται, μία σύνταξις, λατρεία μία, προσκύνησις, δύναμις, τελειότης, ἁγιασμός...*

Eadem et alia epitheta, quibus s. Spiritus ornatur, leguntur in Gregorii or. 31 c. 29 (P. G. 36 col. 165 B — 168 A): *Ἐγὼ μὲν φρίττω τὸν πλοῦτον ἐννοῶν τῶν κλήσεων καὶ καθ' ὅσων ὀνομάτων ἀναισχυντοῦσι οἱ τῷ Πνεύματι ἀντιπίπτοντες. Πνεῦμα Θεοῦ λέγεται, Πνεῦμα Χριστοῦ, νοῦς Χριστοῦ... Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἀληθείας, ἐλευθερίας· Πνεῦμα σοφίας, συνέσεως... ἀγαθόν, εὐθές, ἡγεμονικόν... πῦρ ὡς Θεός... Πνεῦμα τὸ γινῶσκον ἅπαντα... αὐτοφῶς καὶ ζωή, ναοποιοῦν, θεοποιοῦν... ἐνεργοῦν ὅσα Θεός... διαιροῦν χαρίσματα, ποιοῦν*

---

[1]) Nonnulli codd. *γνωρίζεται*. Cf. P. G. 36, 442 adn. 61.

ἀποστόλους, προφήτας, εὐαγγελιστάς, ποιμένας καὶ διδασκάλους. νοερόν... κτλ.

Quae omnia novo sunt documento partes rhythmicas ex orationibus Gregorii Nazianzeni sumptas ut olim ita nunc quoque carminum vice in variis ritibus sacris et ordinibus adhiberi.

VII.

Omnes, qui adhuc rhythmo in oratione prorsa scriptorum IV saec. p. Chr. n. investigando operam navarunt [1]), orationes et epistulas scriptorum christianorum [2]), Gregorii Nazianzeni praecipue [3]),

[1]) P. Edmond Bouvy, Poètes et mélodes. Étude sur les origines du rythme tonique dans l'hymnographie de l'église grecque, Nîmes 1886. W. Meyer, Der accentuirte Satzschluss in der griechischen Prosa vom 4. bis 16. Jahrhundert, Göttingen 1891 (= Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rythmik II [Berlin 1905] p. 202 sqq.). C. Litzica, Das Meyersche Satzschlussgesetz in der byzantinischen Prosa, mit einem Anhang über Prokop von Käsarea, München 1898. D. Serruys, Les procédés toniques d'Himérius et les origines du Cursus Byzantin. Philologie et Linguistique. Melanges offerts à L. Havet, Paris 1909, p. 475 sqq. H. Br. Dewing, The Accentual Cursus in the Byzantine Greek Prose, New Haven, Connecticut 1910 (= Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences vol. XIV p. 415 sqq.). Idem, The Origin of the Accentual Prose Rhythm in Greek. Amer. Iourn. of Philol. vol. XXXI (1910).

[2]) Himerius et Themistius pleni sunt rhythmis; Libanius et Iulianus cavent, ne omnes novas consuetudines sine discrimine arripiant. Cf. Gustavi Przychocki librum infra in sequenti adnotatione laudatum p. 345, 358, et libros ibi allatos.

[3]) Iam Michael Psellos (saec. XI) animadvertit Gregorium in orationibus suis rhythmis usum esse. Legas velim eius orationem *Περὶ τοῦ θεολογικοῦ χαρακτῆρος* (ed. A. Mayer, Psellos' Rede über den rhetorischen Charakter des Gregorios von Nazianz. Byz. Zeitschr. vol. XX [1911] p. 54 v. 218 sqq.. *Ἔπειτα ὥσπερ πρὸς λύραν ἁρμόσας αὐτῷ τὰ ποιήματα, ῥυθμῷ πάντα περιλαμβάνει οὐ τῷ ἀκολάστῳ, ᾧ πολλοὶ τῶν ῥητόρων ἐχρήσαντο, ἀλλὰ τῷ σωφρονεστάτῳ...* Cf. adnotationem Augusti Mayer l. l. p. 88, et Eduardi Norden, Antike Kunstprosa II p. 922 adnot. 3. — Nostris temporibus legem rhythmicam in orationibus Gregorii respexit Ud. de Wilamowitz-Moellendorff, Lesefrüchte, Hermes vol. 34 (1899) p. 216. De rhythmo in orationibus Gregorii et de ratione, quae est inter Gregorium et artem rhetoricam, tractat M. Guignet, Saint Grégoire de Nazianze et la rhétorique, Paris 1911. Idem disputat de sermone epistularum Gregorii in dissertatione: Les procédés épistolaires de S. Grégoire de Nazianze comparés a ceux de ses contemporains, Paris 1911. — Legem rhythmicam in orationibus Gregorii accuratius illustravit iam supra nominatus

rhythmis varii generis scatere consentiunt. Gregorius enim rhetorum et philosophorum scholas Alexandriae et Athenis frequentavit et grammatica disciplina institutus orationis perpolitae studiosissimus erat. „Quid mirum igitur, si Gregorius id semper agens, ut dictionem suam summa arte exornaret, etiam hoc rhetoricum condimentum non sprevit?", interrogat Gustavus Przychocki [1]), qui de rhythmo apud Gregorium examinando iuxta H. Br. Dewing maxime est meritus. Ego autem interrogare ausim: Quid est, quod nos conicere vetet Gregorium psalmorum hymnorumque popularium tutorem fautoremque ita eorum formam et genus dicendi adamavisse, ut cum ad populum contionaretur, eodem dicendi modo sit usus et orationem vario multiplicique rhythmorum orbe contexuerit? Ad opinionem meam comprobandam argumenta exemplaque suppeditari possunt ex oratione illa 38 (Inc. *Χριστὸς γεννᾶται...*), ubi cap. 2 (P. G. 36, 313 B) ita clamat Gregorius: *Ἰωάννης βοάτω· Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου. Κἀγὼ βοήσομαι τῆς ἡμέρας τὴν δύναμιν· Ὁ ἄσαρκος σαρκοῦται, ὁ Λόγος παχύνεται, ὁ ἀόρατος ὁρᾶται, ὁ ἀναφὴς ψηλαφᾶται, ὁ ἄχρονος ἄρχεται, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ἀνθρώπου γίνεται, Ἰησοῦς Χριστός, χθὲς καὶ σήμερον, ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.* Christi nativitate magnificis verbis celebrata aliud mysterium sacrum, scilicet Christi baptisma, laudibus effert Gregorius or. 39, ubi cap. 14 (P. G. 36, 349 CD) haec loquitur: *Τῇ μὲν οὖν γεννήσει τὰ εἰκότα προεορτάσαμεν, ἐγώ τε ὁ τῆς ἑορτῆς ἔξαρχος καὶ ὑμεῖς καὶ πᾶν ὅσον ἐγκόσμιόν τε καὶ ὑπερκόσμιον. Μετὰ ἀστέρος ἐδράμομεν, καὶ μετὰ Μάγων προσεκυνήσαμεν, μετὰ ποιμένων περιελλάμφθημεν, καὶ μετὰ ἀγγέλων ἐδοξάσαμεν, μετὰ Συμεὼν ἐνηγκαλισάμεθα, καὶ μετὰ Ἄννης ἀνθωμολογησάμεθα τῆς γεραιᾶς καὶ σώφρονος· καὶ χάρις τῷ εἰς τὰ ἴδια ἐλθόντι ἀλλοτρίως, ὅτι τὸν ξένον ἐδόξασεν. Νυνὶ δὲ πρᾶξις ἄλλη Χριστοῦ καὶ ἄλλο μυστήριον. Οὐ δύναμαι κατέχειν τὴν ἡδονήν, ἔν-*

H. B. Dewing, The origin of the Accent. Prose Rhythm in Greek. Am. Iourn. of Philol. vol. XXXI (1910) p. 321 sqq. et in dissertatione: Hiatus in the Accentual Clausulae of Byzantine Greek Prose. Am. Iourn. of Philol. vol. XXXII (1911) p. 199 sq. — Plurima tamen eaque gravissima de arte rhetorica Gregorii nec non de rhythmis, qui in epistulis eius occurrunt, disseruit Gustavus Przychocki, De Gregorii Nazianzeni epistulis quaestiones selectae (Rozprawy... Acad. Litter. Cracov. philol. cl. tom. 50), Cracoviae 1912, p. 316 sqq., 340 sqq., ubi etiam libros, qui ad hanc rem spectant, diligentissime attulit et digessit.

[1]) L. l. p. 345.

θεος γίνομαι, μικροῦ καὶ ὡς Ἰωάννης εὐαγγελίζομαι, εἰ καὶ μὴ πρόδρομος ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐρημίας· Χριστὸς φωτίζεται, συναναστράψωμεν· Χριστὸς βαπτίζεται, συγκατέλθωμεν, ἵνα καὶ συνανέλθωμεν. Βαπτίζεται Ἰησοῦς· τοῦτο μόνον; ἢ καὶ τὰ ἄλλα τηρεῖν ἐπιμελῶς ἀναγκαῖον; Τίς ὤν; καὶ παρὰ τίνος; καὶ κατὰ πηνίκα;... κ. τ. λ. Quae hoc loco divino furore correptus edixerit Gregorius, iam forma sua et rhythmo ab eis, quae antecedant et sequantur, aliena esse manifestum est. Iam ipsis Gregorii verbis *(...ἔνθεος γίνομαι, μικροῦ καὶ ὡς Ἰωάννης εὐαγγελίζομαι...)* nisi conicere possumus rhythmos, quibus Christus baptizatus laudetur, a Gregorio ipso esse compositos [1]).

Popularis carminis christiani adamator verus et in carminibus suis syllabarum quantitatem neglexit et is praeterea fuit, qui antiquissimum rhythmicae quam dicunt poesis exemplum graecum [2]) dederit [3]). Ad haec carmina, quorum versus in solo vocabulorum accentu consistunt [4]), scholiasta byzantinus, qui inusitatam singula-

———

[1]) Cf. Th. Sinko, De trad. oratt. Greg. Naz. I p. 54.

[2]) Hymnus vespertinus (carm. I, 1 n. 32. P. G. 37, 511—514): *Σὲ καὶ νῦν εὐλογοῦμεν, | Χριστέ μου, Λόγε Θεοῦ...* et Exhortatio ad virgines (carm. I, 2 n. 3. P. G. 37, 632—640): *Παρθένε, νύμφη Χριστοῦ, δόξαζέ σου τὸν νυμφίον...* Cf. Gregorii Naz. or. 37 c. 10 sqq. (P. G. 36, 293 C sqq.). Optime nunc edita leguntur haec carmina apud Guil. Meyer, Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rythmischen Dichtung (Abhandl. der bayr. Akad. 1885, I Kl., XVII Bd., II Abt.). Gesammelte Abhandlungen zur mittellatein. Rythmik, vol. II (Berlin 1905) p. 144—152. Cf. ibid. p. 48—51.

[3]) Ud. v. Wilamowitz-Moellendorff, Die griechische Literatur des Altertums[3] (Die Kultur der Gegenwart hgb. v. P. Hinneberg I, 8), Berlin - Leipzig 1912, p. 294: „Die Verse (Gregorii Nazianzeni) sind inkorrekt... Die Rücksicht auf den Wortakzent ist durch die lebende Rede hervorgerufen, andererseits erstreckt sich die Nachahmung auf Gedichte, die wir nicht mehr besitzen. Hat doch Gregor als erster, von dem wir wissen, sogar ganz akzentuierte Gedichte eben für das Volk verfasst..."

[4]) Christ, Anthol. carm. christ. p. XIII: „Numeri enim iambici huius odae (hymni vespertini) non longis brevibusque syllabis sed accentu verborum expressi sunt. Verum non tam arctis limitibus suam artem poeta circumscripsit, ut, quocunque loco veteres poetae productam syllabam collocare soliti erant, ipse acutam syllabam ponendam curaret; sed in eo acquiescit, ut in versiculis dimetris catalecticis, cum secundam quartam sextam syllabam acuere deberet, duas syllabas acuere non supersederet. Atque haec quidem licentia inde satis excusationis accipere videtur, quod veteres quoque poetae et musici non omnibus tribus locis vocem aeque erigebant..." Exhortationis vero ad virgines versus nullo modo metricis legibus adigi possunt, „unde, si qua lege oratio vincta est,

remque formam carminis explicare voluit, post inscriptionem adnotavit: Ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ τὸν Συρακούσιον μιμεῖται· οὗτος γὰρ μόνος ποιητῶν ῥυθμοῖς τε καὶ κώλοις ἐχρήσατο ποιητικῆς ἀναλογίας καταφρονήσας [1]). Praeterea plurimi codices iidemque vetustissimi [2]) inter pedestres orationes hos rhythmicos versus saepenumero ut prosa exaratos exhibent [3]), et iam Hieronymum († a. 420) orationum Gregorii editionem, in qua carmina haec legerentur, in manibus habuisse Thaddaeo Sinko verisimillimum esse videtur [4]). Sunt quidem, qui his argumentis neglectis carmina haec Gregorii esse negent vel inter spuria ponant [5]); quorum tamen opinio omni ratione caret et probabilitate [6]).

---

accentu, non quantitate syllabarum numeros regi statuas necesse est. Iam si accentibus ducibus rhythmum singulorum colorum et versuum definire coneris, non omnes versus iisdem numeris includi, sed alia cola iambicorum, alia dactylicorum, alia et longe plurima logaoedicorum versiculorum speciem imitari intellegas..." Christ l. l. p. XIV.

[1]) P. G. 37 col. 632.

[2]) Ex. gr. legitur carmen in cod. Paris. gr. 510 saec. IX (cf. Th. Sinko, Eos vol. XII [1906] p. 22) unciali charactere scripto fol. 214. Plures codices cum carminibus his enumeratos invenies apud Guil. Meyer, Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rythmischen Dichtung p. 144 et apud Th. Sinko, De traditione oratt. Greg. Naz. I p. 149 sq.

[3]) Legas velim in eis, quae de nova Gregorii Nazianzeni orationum editione praeparanda refert Th. Sinko in Eos vol. XII (1906) p. 25, 99, 104 sqq.; vol. XV (1909) p. 64, 68, 71 sq., 74 sqq., 80; De trad. oratt. Greg. Naz. I p. 153. Cf. St. Witkowski in Eos vol. XIII (1907) p. 51 sq., 56. Cf. P. G. 37 col. 633 adnot.

[4]) Eos vol. XII (1906) p. 99 sq. Cf. De tradit. oratt. Greg. Naz. I p. 153.

[5]) O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchl. Literatur vol. III (Freiburg i. Br. 1912) p. 181: „Übrigens ist es schwer alle Zweifel an der Echtheit dieser beiden Gedichte zu unterdrücken. Hätte Gregor erkannt, dass die Quantitätspoesie sich überlebt habe und die Zukunft der rhythmischen Dichtungsform gehöre, wie konnte er sonst so unbeirrt und treu den Spuren der alten Schultradition folgen? „Cf. Guil. Meyer, Anfang u. Ursprung etc. p. 48: „Was den Gregor bewogen hat, neben der gewaltigen Masse von Trimetern, Hexametern, Pentametern und mehreren jambischen und anakreontischen Zeilenarten diese wenigen Verse ohne Beobachtung der Quantität zu dichten, darüber gibt es weder eine Nachricht noch eine wahrscheinliche Vermutung".

[6]) C. Krumbacher, B. L.[2] p. 661: „Wie Gregor, der Hauptvertreter der christlichen Quantitätspoesie, dazu kam, sich auch in der neuen Form zu versuchen, ist schwer zu erklären; doch scheint seine Autorschaft für diese zwei Gedichte völlig gesichert". Cf. Sinko l. l. p. 149 et 153.

VIII.

Laudationes, quibus s. Pascha a Gregorio Nazianzeno in orationibus celebrabatur, post saecula in versibus Arsenii archiepiscopi, quos ex cod. Vaticano gr. 208 Petrus Matranga in Anecdotis graecis e mss. bibliothecis etc. (Romae 1850) p. 670—675 primum publici iuris fecit [1]), reluxerunt. Carmen hoc anacreonticum inscribitur: *Ἀρσενίου Ἀρχιεπισκόπου Στίχοι εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακήν*, et constat 148 versibus [2]), quibus praemissa exhortatione ad diem festum Christi resurrecti rite celebrandum auctor veris descriptionem persequitur, quo adveniente omnia in mundo laetitia permagna afficiuntur. Veris describendi (vv. 8—131) colores et formam invenit auctor apud Gregorium Nazianzenum in or. 44 c. 10 sq. (P. G. 36, 617 C sqq.), qua ille Christum resurrectum in dominica Paschati proxima — quam Graeci *καινὴ Κυριακή* appellabant — laudibus extollebat, et simul miram naturae resuscitationem celebrabat [3]). Quo clarius pateat, quo modo Arsenius coloribus flosculisque in oratione Gregorii decerptis ver suum depinxerit, partes parallelae ad oculos proponuntur:

Arsenii carmen:

V. 5 *...λιγυρὸν μέλος φωνεῦντες,*
ὕμνον προσφέρωμεν πάντες
βασιλεῖ καὶ κτίστῃ πάντων,
βασιλίῃ ὡρῶν ἐπέστη·
ἄγε σαλπίσωμεν πάντες
10 *ἄγε φορμήσωμεν ᾆσμα,*
ἄγε τερπνῶς κελαδοῦντες
Θεὸν ὑμνήσωμεν πάντες...
19 *Πᾶσα σκιρτᾷ νῦν ἡ κτίσις,*
τὸν ὑψωθέντα δοξάζει
Θεὸν ὑμνεῖ πᾶσα φύσις...

Gregorii Nazianzeni or. 44 c. 10 sq.

Cap. 11 (36, col. 620 B): *...πάντα Θεὸν ὑμνεῖ καὶ δοξάζει...* C. 10 col. 617 C): *Ἡ βασίλισσα τῶν ὡρῶν τῇ βασιλίδι τῶν ἡμερῶν πομπεύει...* C. 10 in. col. 617 C: *Ἀλλ' ἀπίωμεν ἤδη καὶ τῷ καιρῷ τὰ εἰκότα συνεορτάσοντες καὶ συναγάλλεται... κ. τ. λ. Καὶ οὕτως ὁ ἐκείνων ὕμνος ἡμέτερος γίνεται...* Cf. cap. 11 col. 620 B.

C. 11 col. 620 B: *Πάντα Θεὸν ὑμνεῖ καὶ δοξάζει φωναῖς ἀλαλήτοις· ἐπὶ πᾶσι γὰρ εὐχαριστεῖται δι' ἐμοῦ Θεός... Νῦν μὲν γελᾷ πᾶν ζῴων γένος...* [4]).

---

[1]) Arsenii versus secundum editionem Petri Matranga cum interpretatione latina in P. G. 140 col. 937—940 iterati sunt.

[2]) Carmen incipit: *Ἴτε μοι ξύμπαντες παῖδες, | ἴτε φιλτάτη χορεία...* Cf. Pseudo-Athanasii or. in S. Pascha c. 1 (P. G. 28 col. 1081 B): *Τότε συγκινοῦνται μὲν δῆμοι, σκιρτῶσι δὲ παῖδες...*

[3]) Or. 44 c. 10 in. (P. G. 36, 617 C): *Ἀλλ' ἀπίωμεν ἤδη καὶ τῷ καιρῷ τὰ εἰκότα συνεορτάσοντες. Πάντα γὰρ εἰς καλὸν τῇ πανηγύρει συντρέχει καὶ συναγάλλεται· ἰδὲ γὰρ οἷα τὰ ὁρώμενα...*

[4]) Vergil. eclog. VII, 55: Omnia nunc rident...

34	Ἀγλαὸς κύκλος σελήνης, χορὸς ἀστέρων αἰγλήεις, καταφωτίζει τὴν νύκτα...	C. 10 col. 617 C: ...νῦν σελήνης κύκλος φανότερος καὶ ἀστέρων χορός καθαρώτερος...
51	Ἴδε λοιπὸν τὰ τῆς γαίας, χαρὰν ἀμύθητον λάβε, Θεὸν ἀνύμνει προθύμως· νῦν φυτὰ ξύμπαντα θάλλει,	C. 10 col. 617 C: Ἰδὲ γὰρ οἷα τὰ ὁρώμενα... Καὶ λειμὼν εὐωδεῖ καὶ φυτὸν βρύει... Ἄρτι δὲ φυτὸν φυτουργὸς θεραπεύει (col. 620 A).
55	ἀγέλαι πτηνῶν σκιρτῶσιν ἐπὶ τοῖς δένδροις φωνεῦσαι, τὸν ὁδοιπόρον κηλεῦσαι, Θεὸν ἁπάντων ὑμνεῦσαι...	C. 11 col. 620 B: Ἄρτι δὲ καλιὰν ὄρνις πήγνυταικαὶ ὁ μὲν ἐπανέρχεται, ὁ δὲ εἰσοικίζεται, ὁ δὲ περιίπταται... Πάντα Θεὸν ὑμνεῖ...
61	Κελαδοῦσι νῦν τὰ πάντα, γλύκιον μέλος φωνοῦσι, ψυχὰς εὐφραίνουσι πάντων.	C. 10 col. 617 D—620 A: ...γεωργὸς... ταῖς ἐλπίσιν εὐφραίνεται. Ἄρτι δὲ ποιμὴν καὶ βουκόλος ἁρμόζονται σύριγγας καὶ νόμιον ἐμπνέουσι μέλος... [1]).
74	Ζεφύρου πνοαὶ γλυκεῖαι, ποταμοὶ νάουσι ἄρτι καθαρὸν πόμα συμμέτρως πρόβατα τανῦν σκιρτῶσι κροκάλῃσι χαριέντως· ἀρνία σκαίρει μητράσι χλοεραῖς ἀρούραις ἄρτι· [2]) Λογικοὶ νέοι μοι δεῦτε, ἔαρος καιρός, σκιρτᾶτε...	C. 10 col. 617 C: Νῦν αἰγιαλοῖς μὲν κύματα σπένδεται, ἡλίῳ δὲ νέφος, ἀέρι δὲ ἄνεμοι... Νῦν πηγαὶ διαυγέστερον νάουσι· νῦν δὲ ποταμοὶ δαψιλέστερον τῶν χειμερίων δεσμῶν λυθέντες. Καὶ λειμὼν εὐωδεῖ καὶ φυτὸν βρύει... Καὶ ἄρνες ἐπισκιρτῶσι χλοεραῖς ταῖς ἀρούραις. Ἄρτι [2]) μὲν ναῦς ἐκ λιμένων ἀνάγεται σὺν κελεύσμασι...

De avibus earumque cantu loquitur Gregorius in universum (...ὄρνις... καταφωνεῖ τὸ ἄλσος καὶ περιλαλεῖ τὸν ἄνθρωπον. Πάντα Θεὸν ὑμνεῖ... Cf. supra v. 55 sqq.). Arsenius autem enumerat singulas aves: grues, cygnos, cucullos, cillas etc. Quae addit poeta christianus, ex fabulis graecis sumpsit. En videas (V. 88 sqq.):

Χελιδὼν ἄρτι Τηρῆος
καταλαλεῖ τοῦ φθορῆος·
τὸν Ἴτυν ζητεῖ δὲ πάλιν
κασιγνήτη ταύτῃ σφόδρα·

---

[1]) In I. A. Fabricii Menologio p. 96, ubi imagines mensium exhibentur, in descriptione Aprilis haec leguntur: τὴν σύριγγα ποιμενικῶς ἁρμοσάμενος ἐπιτόκιον οἷον ᾄδει... Cf. etiam p. 107: Σύριγξ οἷον αὐλοῦσα τὸν καιρὸν ἐμφαίνει, καθ' ὃν ποιμὴν ἐκ χειμῶνος ἐξάγει τὸ ποίμνιον... καὶ σύριγξ ἁρμόζεται...

[2]) In vocabulo ἄρτι desînit apud Arsenium enuntiatum, apud Gregorium incipit ab eodem sequens sententia. — Tum enumerat Arsenius varia animalia, quae vere adveniente laetantur; Gregorius summatim universimque dicit: Νῦν μὲν γελᾷ πᾶν ζῴων γένος... (col. 620 B).

ὁ Πὰν τῆς Ἠχοῦς ἐράει,
ὁ Κύκλωψ τῆς Γαλατείας,
Ἀδώνιδος Ἀφροδίτη...

In eis, quae postea dicit, item a Gregorio pendet Arsenius:

98	*Λιγέως ᾄδει καὶ κύκνος* *πτερὸν ἀνεὶς τῷ Ζεφύρῳ...*	Or. 28 c. 24 (36, 60 A): *Τίς ὁ κύκνος συνυφαίνων τὴν ᾠδήν, ὅταν ἐκπετάσῃ τὸ πτερὸν ταῖς αὔραις καὶ ποιῇ μέλος...*
104	*Καμαροφάγα νῦν πάντα,* *κοτινοτράγοι σὺν τούτοις* *καταφωνοῦσι κοιλάδας...*	C. 11 col. 620 B: *Ἄρτι δὲ καλιὰν ὄρνις πήγνυται, καὶ ὁ μὲν ἐπανέρχεται, ὁ δὲ εἰσοικίζεται, ὁ δὲ περιίπταται καὶ καταφωνεῖ τὸ ἄλσος καὶ περιλαλεῖ τὸν ἄνθρωπον...* [1].
113	*Ἱστία τοίνυν πετάσας* *ὁ θέλων πλέειν θαλάσσῃ,* *μακρὰν ἀπαίρει πρὸς κέρδος,* *ἀναπέμπει καὶ δελφίνων* *ἀγέλη καὶ τῶν πομπίλων...*	C. 10 col. 617 D: *Ἄρτι μὲν ναῦς ἐκ λιμένων ἀνάγεται σὺν κελεύσμασι, καὶ τούτοις ὡς τὰ πολλὰ φιλοθέοις καὶ τῷ ἱστίῳ πτεροῦται· καὶ περισκιρτᾷ δελφίς* [2], *ἀναφυσῶν ὡς ἥδιστον* [3] *καὶ ἀναπεμπόμενος καὶ παραπέμπει πλωτῆρας σὺν εὐθυμίᾳ...*
123	*Μέλισσα τῶν σίμβλων ἤδη* *ἀπαναστᾶσα προθύμως* *περιβομβεῖ τὰς κοιλάδας·* *συλᾷ τὰ ἄνθη τῶν δένδρων,* *τίθεται ταῦτα τοῖς σίμβλοις,* *πονέει γλυκεῖαν ἔνθεν* *χαριεστάτην τε βρῶσιν.*	C. 11 in. col. 620 AB: *Ἄρτι μὲν ἡ φιλεργὸς μέλισσα, τὸ πτερὸν ἐκλύσασα, καὶ τῶν σίμβλων ἀπαναστᾶσα, τὴν ἑαυτῆς σοφίαν ἐπιδείκνυται* [4] *καὶ λειμῶνας ἐφίπταται καὶ συλᾷ τὰ ἄνθη· καὶ ἡ μὲν πονεῖ τὰ κηρία, τὰς ἑξαγώνους καὶ ἀντιθέτους σύριγγας ἐξυφαίνουσα, καὶ τὰς εὐθείας ταῖς γωνίαις ἐπαλλάττουσα* [5], *ἔργον ὁμοῦ κάλ-*

---

[1]) Cf. Gregorii Naz. or. 28 c. 24 (36, 60 A): *Τίς ὁ δοὺς τέττιγι τὴν ἐπὶ στήθους μαγάδα καὶ τὰ ἐπὶ τῶν κλάδων ᾄσματά τε καὶ τερετίσματα, ὅταν ἡλίῳ κινῶνται τὰ μεσημβρινὰ μουσουργοῦντες, καὶ καταφωνῶσι τὰ ἄλση καὶ ὁδοιπόρον ταῖς φωναῖς παραπέμπωσι;...*

[2]) Plin. h. n. IX, 8: „Delphinus... hominem non expavescit, ut alienum, obviam navigiis venit, alludit exultans, certat etiam et quamvis plena praeterit vela..." De ludo delphinorum cum dicit, *σκιρτᾶν* vocabulo utitur Aelianus h. a. XI, 12.

[3]) De delphinis cf. Ovidii Metam. III, 686: „Acceptum patulis mare naribus efflant..." Hesiod. Asp. Her. v. 211: *Δοιοὶ δ' ἀναφυσιόωντες | Ἀργύρεοι δελφῖνες ἐθοινῶντ' ἔλλοπας ἰχθῦς.*

[4]) Lucian. Halcyon. 7: *...μέλιττα σοφὴ θείου μέλιτος ἐργάτις...* Vet. Testam. Proverb. VI, 8: *Ἤ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε, ὡς ἐργάτις ἐστί, τήν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ποιεῖται... Ποθεινὴ δέ ἐστι πᾶσι καὶ ἐπίδοξος, καίπερ οὖσα τῇ ῥώμῃ ἀσθενής, τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη...*

[5]) Cf. Gregorii Naz. or. 28 c. 25 (36, 60 C): *Πόθεν δὲ μελίσσαις τε καὶ ἀράχναις τὸ φιλεργὸν καὶ φιλότεχνον, ἵνα ταῖς μὲν τὰ κηρία πλέκηται καὶ συνέχηται δι' ἑξαγώνων συρίγγων καὶ ἀντιστρόφων, καὶ τὸ ἑδραῖον*

λους καὶ ἀσφαλείας· ἡ δὲ τὸ μέλι ταῖς ὑποθήκαις ἐναποτίθεται καὶ γεωργεῖ τῷ ξενίζοντι καρπὸν γλυκὺν καὶ ἀνήροτον [1]).

In hac quidem veris descriptione desinit oratio [2]). Gregorius tamen prohiberi non potest, quin post celebratum et festum et tempus Mamantem [3]) quoque, templi, in quo orationem habuerit, patronum [4]), praedicet: *Τί τἆλλα; Νῦν μάρτυρες αἰθριάζουσι καὶ πομπεύ-*

αὐταῖς, διὰ τοῦ μέσου διατειχίσματος καὶ ἀλλαγῆς ἐπιπλεκομένων ταῖς εὐθείαις τῶν γωνιῶν, πραγματεύηται, καὶ ταῦτα ἐν ζοφεροῖς οὕτω τοῖς σίμβλοις καὶ ἀοράτοις τοῖς πλάσμασιν...

[1]) Eadem de avium nidis dicit Gregorius in or. 28 c. 25 col. 60 C: *Πῶς μὲν ὄρνισι καλιαί, πέτραι τε καὶ δένδρα καὶ ἔφοροι, εἰς ἀσφάλειάν τε ὁμοῦ καὶ κάλλος ἐξησκημέναι, καὶ τοῖς τρεφομένοις ἐπιτηδείως;...*

[2]) Simili modo atque Gregorius describit ver Libanius (*Ἔκφρασις ἔαρος συγγραφικῷ χαρακτῆρι.* Lib. opp. ed. Foerster vol. VIII p. 479—482 = vol. IV p. 1051—1053 Reiske), cuius descriptionis partes nonnullas liceat mihi in comparationem vocare: *...Λύει μὲν γὰρ ὥσπες ἐκ δεσμωτηρίου τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χειμῶνος... ἐλευθεροῖ γὰρ τὰς ἀκτῖνας τῶν νεφῶν. Καὶ τότε δὴ φαιδρός τε ἥλιος... ποιεῖ... τὰ ἄστρα φαινόμενά τε καὶ οὐ κρυπτόμενα. Καὶ γίνεται ἀγρυπνοῦντι θέαμα ἥδιστον πεποικιλμένος τοῖς τύποις ὁ οὐρανός. Ἡ γῆ δὲ... ἐκφέρει... τὰ λήια γεωργοὺς εὐφραίνοντα ταῖς ἐλπίσιν... ἀνοίγνυται τότε καὶ ἡ θάλαττα τοῖς πλωτῆρσιν... ποταμοὶ δὲ οἱ μὲν ἀέναοι καθαροί, οἱ δὲ χείμαρροι σωφρονέστεροι. Καὶ αἱ πηγαὶ δὲ πολὺ βελτίους ἢ τοῦ χειμῶνος... οἱ ἄνθρωποι... τρυφῶντες ἐν ὀρνίθων τε ᾠδαῖς καὶ ἀνθέων ὀδμαῖς. Ἄδει μὲν ἐν ἔαρι χελιδών, ᾄδει δὲ καὶ ἀηδών... ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα τῶν ὀρνίθων γένη φαίνεται πανταχοῦ πετόμενα...* Cf. Bionis epigram. XVII (VI); Greg. Nyss. or. *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα* (P. G. 46 col. 669 sq.) et epist. 12 (P. G. 46 col. 1044 sq.); Ioan. Geometr. in P. G. 106 col. 982 sqq. Erant igitur loci communes quidam, qui veris descriptioni inserebantur. Cf. Menandri rhetoris *Περὶ ἐπιδεικτικῶν* cap. *Περὶ κατευναστικοῦ* (Rhet. gr. ed. Spengel vol. III p. 408, 8 sqq.): *Προσθήσεις δέ που καὶ ἀπὸ τοῦ καιροῦ τι. Εἰ μὲν γὰρ εἴη ἔαρ, ὅτι ἀηδόνες καὶ χελιδόνες ὑμᾶς καταμουσίζουσαι καὶ κατακηλοῦσαι νῦν μὲν εἰς ὕπνον καθέλκουσι, νῦν δὲ πάλιν ὑπὸ τὴν αὐγὴν τερετίζουσαι ἀναστήσουσι μεμυημένους, καὶ ὅτι νῦν ἡ γῆ ἄνθεσι καλλωπίζεται καὶ ὡραΐζεται τοῖς βλαστήμασιν... κ. τ. λ.*

[3]) Plura de martyre Mamante profert F. M. A. Haensel, Gregorii Nazianzeni oratio in novam Dominicam illustrata introductione et commentario perpetuo, Lipsiae 1836, p. 10 sqq. Legas etiam Basilii Magni orationem in s. martyrem Mamantem in P. G. 31 col. 163 sqq.

[4]) Cf. Anonymi cuiusdam prooemium in or. 44 a me in Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Naz. I (Cracoviae 1914) p. 167 allatum: *Τὸν παρόντα λόγον προσεφώνησεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Μάμαντος, ὃς ἵδρυται πλησίον Ναζιανζοῦ, καθ' ὃν ἐξ ἔθους συνεκροτεῖτο πανήγυρις πολυάνθρωπος ἐν τῷ καιρῷ τῆς Νέας Κυριακῆς... καὶ προβαίνων ἐγκωμιάζει τὴν ἑορτὴν καὶ τὸν καιρὸν καὶ τὸν μάρτυρον...* Videas etiam Nicetae Heracleensis prooemium, cuius excerpta leguntur in Monito in or. 44 in P. G. 36, 605 sq.

ουσι, καὶ λαμπροῖς τοῖς βήμασι συγκαλοῦσι λαὸν φιλόχριστον καὶ τοὺς ἄθλους δημοσιεύουσι. Τούτων εἷς ἐστι καὶ ὁ ἐμὸς στεφανίτης... Μάμας ὁ περιβόητος καὶ ποιμὴν καὶ μάρτυς... (c. 12 in. col. 620 C). Effert igitur laudibus sanctum martyrem, et finem orationi imponit ver cum festo Paschatis comparans: *...ἔτι δὲ συντομώτερον εἰπεῖν, νῦν ἔαρ κοσμικόν, ἔαρ πνευματικόν, ἔαρ ψυχαῖς, ἔαρ σώμασιν, ἔαρ ὁρώμενον, ἔαρ ἀόρατον· οὗ κἀκεῖθεν μεταλάβοιμεν ἐνταῦθα καλῶς ἀμειφθέντες καὶ καινοὶ πρὸς τὸν καινὸν βίον παραπεμφθείημεν...* Simili modo vere renascenti impellitur etiam Arsenius, ut fratres suos ad laetitiam cohortetur (v. 130 sq.):

Λογικοὶ νέοι μοι δεῦτε,
ἔαρος καιρός, σκιρτᾶτε.

Cuius adhortationis versus repetuntur in carmine saepius: vv. 64 sq., 72 sq., 81 sq., 95 sq., 107 sq., 130 sq.

Ut descriptionem veris, quod quasi symbolum resurrecti Christi haberi potest [1]), sic etiam finem orationis imitatur Arsenius, cum in exitu elegiae Georgium martyrem laudibus praedicat:

Κλέος ἀγλαῶν μαρτύρων,
προσάγομέν σοι μεσίτην
Γεώργιον, τὸν προστάτην
διατριβῆς Ἀρσενίου.

Simili modo in exaposteilario anonymo memoria s. Georgii martyris (23. April.) cum vere renascenti et Paschatis die coniungitur:

Ἔαρ ἡμῖν ἐξέλαμψεν | ἡ λαμπρὰ τοῦ δεσπότου
καὶ θεία ἐξανάστασις, | πρὸς οὐράνιον πάσχα
ἐκ γῆς ἡμᾶς παραπέμπον· | ταύτῃ δὲ συνεκλάμπει
τοῦ πανενδόξου μάρτυρος | Γεωργίου ἡ μνήμη, ἡ φωταυγής·
ἣν φαιδρῶς τελέσωμεν, | ἵνα θείας
ἀξιωθῶμεν χάριτος | πρὸς Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος [2]).

Similiter atque Arsenius Christo resurrecto celebrato ad Georgium vernis floribus coronandum adhortatur auctor quidam in *Στι-*

---

[1]) Quod pulchre exponitur ab Anonymo commentatore, qui in prooemio supra laudato dicit: *Μιμεῖται δὲ τῷ λόγῳ τὰς τοῦ ἔαρος* (*ἀέρος* cod.) *ἀρετάς, λέξεων ἄνθη καὶ ποικιλίας σχημάτων καὶ κάλλη καὶ λαμπρότητας καὶ πᾶσαν ἄλλην ἰδέαν κατακεράσας, θαυμαστῶς ἀκμάζει καὶ ἀληθῶς ἐνεαρίζει τῷ λόγῳ, τῇ πανηγύρει συνεξαιρόμενος.* Cf. Sajdak, Hist. crit. scholiastarum etc. I p. 167, ubi satis mendose textus traditus est. Legas Th. Sinko, De trad. oratt. Greg. Naz. I p. 74.

[2]) Christ, Anthol. p. 112.

χηροῖς προσομοίοις εἰς μνήμην τοῦ Γεωργίου, cum dicit: *Δεῦτε τὴν πανέορτον φαιδρὰν | ἔνδοξον ἀνάστασιν πάντες πανηγυρίσαντες, πάλιν ἑορτάσωμεν φαιδρὰν πανήγυριν | Γεωργίου τοῦ μάρτυρος καὶ στέψωμεν τοῦτον | ἐαρινοῖς ἄνθεσιν ὄντα ἀήττητον...* [1]).

IX.

Ratione, quae est inter Gregorium Nazianzenum et carminis *Εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακὴν* auctorem, illustrata quaestionem, cuinam Arsenio tribuendum sit hoc carmen, non alienum erit nunc evolvere. Ex Arseniis, qui nobis noti sunt [2]), in examen vocari possunt qui sequuntur: 1. Arsenius, Corcyrae archiepiscopus saec. IX [3]); 2. Arsenius Autorianus, Constantinopolitanus patriarcha, a. 1267 mortuus [4]); 3. Arsenius Studites quidam, qui brevi post Theodorum Studitam († a. 826) carminibus christianis pangendis se dedit [5]); 4. Arsenius monachus coenobii s. Nili in Grotta-Ferrata, ubi melodi sacrae poesi saec. XII studebant [6]); 5. Arsenius monachus quidam Zanatae, persici philosophi, geomantiam in graecum vertit politicis versibus, qui nunc in cod. Vindobon. phil. gr. 108 N. leguntur [7]); 6. Arsenius Studites (saec. XIV), qui contra Latinos imprimis contra Palamam († a. 1360) scripsit. Opuscula eius exstant in cod. Escorial. 320 saec. XV fol. 103—147 [8]). Cuinam igitur Arsenio anacreontici versus in Dominicam Resurrectionis tribuendi sunt? Olim Ch. F. Boerner opinatus est [9]) auctorem versuum fuisse Arsenium, Mo-

---

1) Christ, Anthol. p. 67.

2) I. B. Pitra, Hymnographie de l'église grecque (Rome 1867) in „Indice melodorum" (p. CLIII) laudat tres Arsenios: 1. Arsenium Cryptoferratensem; 2. Arsenium monachum Studitam; 3. Arsenium Pergamensem.

3) Ehrhard-Krumbacher B. L.² p. 167, 200, 720.

4) Ehrhard apud Krumbacher B. L.² p. 99 censet Arsenium patriarcham a. 1264 vita decessisse. Cf. tamen indicem patriarcharum CP. orthodoxorum ibid. p. 1149.

5) Krumbacher B. L.² p. 677.

6) Krumbacher B. L.² p. 678. Christ l. l. Prolegg. p. XXIV.

7) Krumbacher B. L.² p. 631.

8) Ehrhard apud Krumbacher B. L.² p. 110. — De alio Arsenio legas velim Addenda infra p. 72.

9) Ch. F. Boerner, De doctis hominibus Graecis... etc., Lipsiae 1740, p. 155.

nembasiae archiepiscopum, qui Venetiis a. 1535 decessit [1]). Quam sententiam omnibus carere argumentis docuit iam P. Matranga An. gr. in praefatione vol. I p. 35 [2]). Editores autem Mignei Patrologiae Graecae, qui versus Arsenii vol. 140 col. 937—940 denuo publici iuris fecerunt, tulerunt opinionem poema Arsenio Autoriano, Constantinopolitano patriarchae, deberi [3]). Petrus Matranga tamen carmen Arsenio, Corcyrae archiepiscopo (saec. IX) [4]), adscripsit, qui orationibus ss. Andream Barbaram [5]) Therinum [6]) laudaverat. Sententia haec, quam secutus est etiam C. Krumbacher [7]), mihi probabilis esse videtur eo magis, quod in orationibus, quibus sanctos illos laudaverat, plurima Arsenius cum Gregorii Nazianzeni genere dicendi communia ostendit.

X.

Inter ultimos poetas apud Byzantinos adnumeratur Nicephorus Blemmydes (* 1198 — vita defungitur ca. a. 1272) [8]), qui

---

[1]) K. N. Sathas, *Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἐν Ἀθήναις* 1868, p. 126—130: *Ἀρσένιος Ἀποστόλης.*

[2]) Cf. P. G. 140, 935 sq.

[3]) Annus MCCLXXIII in P. G. 140, 935 propositus ad Arsenium Autorianum referri non potest, qui a. 1267 mortuus est. Cf. supra p. 51 adnot. 4.

[4]) Ehrhard-Krumbacher B. L.² p. 167 et p. 200.

[5]) Encomia in ss. Andream et Barbaram edidit Andrea Mustoxidi, Delle cose Corciresi, vol. I (Corfu' 1848). Appendice di documenti p. XXIII—XXX (:...*εἰς τὸν ἅγιον Ἀνδρέαν ἀπόστολον*), et p. XXX—XXXIV (:...*εἰς τὴν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα Βαρβάραν*). Alteram orationem ex cod. Vatic. gr. 679 saec. XI, alteram ex cod. Vallicell. 34 B saec. XII in usum Andreae Mustoxidi exscripsit P. Matranga. Cf. eius praefationem vol. I p. 34 sq.

[6]) Orationem in s. Therinum martyrem edidit Sp. Lampros, *Νεοελλενικὰ ἀνάλεκτα περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ.:. Τόμος Β'* (*ἐν Ἀθήναις* 1874) p. 471—488 (= *Κερκυραικὰ ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις* 1882, p. 9—22). Quam orationem editor illius clarissimi episcopi insigne opus nuncupat, quo res ad Corcyram insulam et Epirum pertinentes illustrentur. Cf. P. Heinrich v. Rickenbach O. S. B., Ein Besuch auf dem Berge Athos. Bericht des dr. Sp. Lambros... Aus dem neugriechischen..., Würzburg-Wien 1881, p. 29.

[7]) B. L.² p. 720.

[8]) De Nicephoro Blemmyda uberius tractat Fabricius-Harles Bibl. Gr. VII⁴ p. 669 sqq. et vol. IX⁴ p. 394 sq. Cf. etiam I. Dräseke, Theodoros Laskaris. Byz. Zeitschr. vol. 3 (1894) p. 498 sqq. Ehrhard-Krumbacher, Byz. Litt.² p. 93 sq., 445 sqq., 677 sq., 685. Sajdak, Hist. crit. schol. et comm.

ingenio omni doctrina exculto temporum litterarumque byzantinarum insigne lumen habetur [1]): praeter tractatus, qui ad philosophiam [2]), theologiam [3]), geographiam [4]), astronomiam [5]), medicinam [6]), rhetoricam [7]) pertinent, etiam carmina composuit, quae nuper primum a doctissimo Augusto Heisenberg publici iuris facta [8]) luculento sunt documento Blemmydam in arte poetica versatum fuisse nec non inter poetas permagnam nactum esse auctoritatem [9]).

Greg. Naz. I p. 265 sq. Nicephori Blemmydae vitam et scripta operose perque erudite explicat Aug. Heisenberg in Prolegomenis, quibus editionem Blemmydae infra laudatam ornavit.

[1]) Legas, quae de Blemmyda dicit Nicephorus Gregoras († brevi post a. 1359): Ἀνὴρ δὲ οὗτος πολλαῖς περιηνθισμένος ταῖς ἀρεταῖς, καὶ πολλῇ τῇ σοφίᾳ ἐξησκεμένος, ὁπόσην τε Ἑλλήνων ὑμνοῦσι παῖδες καὶ ὁπόσην οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας προστάται καὶ ῥήτορες ἐς ἡμετέραν ὠφέλειαν προὔθηκαν. Ed. Bonn. I, 46, 11 sqq.; cf. ibid. I, 55, 11 sqq. et 129, 14 sqq. Georgio Cyprio († brevi post a. 1289) est Blemmydes ἀνήρ, ὡς ἐλέγετο, οὐ μόνον Ἑλλήνων τῶν ἐφ' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρώπων σοφώτατος... Edu. Kurtz, vir in litteris byzantinis versatissimus, nuncupat eum „den glänzendsten Vertreter byzantinischer Polyhistorie..." Byz. Zeitschr. vol. 6 (1897) p. 396.

[2]) Georgius Acropolites († a. 1282) profert de Blemmyda (Hist. 32 p. 50 Heis.): ...ὃν τότε πάντες οἴδαμεν τῶν ἄλλων τελεώτερον ἐν ταῖς κατὰ φιλοσοφίαν ἐπιστήμαις. Cf. Dräseke Byz. Zeitschr. vol. 3 p. 499. Heisenberg Prolegg. p. LXVIII sqq.

[3]) Ehrhard apud Krumbacher Byz. Litt.² p. 93 et p. 446. Heisenberg Prolegg. p. XXXVI sqq.

[4]) Heisenberg Prolegg. p. LIX sqq.

[5]) Heisenberg Prolegg. p. LXXVIII sqq.

[6]) Heisenberg Prolegg. p. LXXXIII sqq.

[7]) Heisenberg Prolegg. p. LXVIII sqq.

[8]) Nicephori Blemmydae curriculum vitae et carmina ed. Aug. Heisenberg, Lipsiae 1896. Alia opera Blemmydae theologica, logica, physica, rhetorica collecta nunc in Mignei P. Gr. vol. 142 col. 527 sqq. leguntur.

[9]) Heisenberg Prolegg. p. XCIV sqq. id praecipue studuit, ut Blemmydae poetae imaginem quantum posset expressam depingeret. — Praeter carmina, quae publici iuris fecit Heisenberg, exstant Blemmydae canon in s. Gregorium Thaumaturgum (Inc. Μωσῆν, πάτερ σοφέ, σὲ γινώσκομεν...) et politici versus (num. 122), quod utrumque poema e cod. Barocc. 131 saec. XIV edidit I. B. Bury, Inedita Nicephori Blemmydae (Byz. Zeitschr. vol. 6 [1897] p. 531 sqq.) et An unpublished poem of Nicephorus Blemmydes (Byz Zeitschr. vol. 10 [1901] p. 418 sqq. Cf. ibid. p. 455). Etiam hodie in orthodoxa ecclesia die ante dominicam hebdomadis magnae cantatur carmen, cuius strophae singulae incipiunt versu intercalari: Δός μοι τοῦτον τὸν ξένον... Carmen in nonnullis codicibus Nicephoro Blemmydae in aliis Georgio Acropolitae adscribitur. Georgii Acropolitae opera ed. A. Heisenberg, vol. II (Lipsiae 1903) p. 9 sqq. Cf. Byz. Zeitschr. vol. 10 (1901) p. 337 sq.

Doctrina, auctoritate, virtute egregius Constantinopolitani patriarchae munus a. 1254 a Theodoro Lascare sibi delatum constanter recusavit. Operibus suis tamen etiamsi contra Latinos Graecorum partes publice defendisset, pacem et concordiam inter certantes ecclesias conciliare omni studio conatus est. Quae disputationes eum impulerunt, ut libros sacros et scripta patrum Athanasii, Basilii Magni, aliorum diligentissime perlegeret [1]). Praecipue tamen in libello ad Iacobum Bulgariae archiepiscopum misso, quo sanctorum testimoniis demonstrabat per filium et ex filio spiritum sanctum dici [2]), Gregorii Nazianzeni doctrina nitebatur [3]). Magistrum suum saepissime appellat, cum dicit: *ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος* (P. G. 142 col. 548 D), *ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος εἴρηκεν* (col. 552 A), *ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος* (col. 552 A), *ὁ μέγας θεηγόρος Γρηγόριος* (col. 552 B), *ὁ αὐτὸς πάλιν διδάσκαλος* (col. 552 C) etc. Eaedem laudationes repetuntur in oratione, quam de nonnullis dogmaticis quaestionibus ad spiritum sanctum pertinentibus ad Theodorum imperatorem misit [4]). Laudatur igitur Gregorius ut *ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος* (col. 568 C), *ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος* (col. 581 C) etc. Etiam in Epitome logica [5]) cum de propositionibus ageret, utpote exemplum, quo melius sententiam suam illustret, enuntiatum de eo,

---

[1]) Ehrhard apud Krumbacher Byz. Litt.² p. 93 et p. 446. Heisenberg, Prolegg. p. XXXVI sqq. — Iam antea cum otium ad libros sacros et scripta patrum perlegenda quaereret, inter monachos ivit Blemmydes a. 1235. Post multas peregrinationes in coenobium ante portas Ephesi situm, quod sub patrocinio s. Gregorii Thaumaturgi erat, se recepit. Ibi mox archimandrites electus virtute et doctrina clarissimus factus est ita, ut adulescentes nobilissimis familiis orti ad eum mitterentur, qui ad res maiores in publicis designati apud eum doctrinam caperent. Cf. Heisenberg Prolegg. p. XVI sq. et passim. Georgius Acropolites († a. 1282), qui postea et in litteris et in rebus publicis inter primos erat, Gregorium Nazianzenum, cuius fragmenta commentariis illustravit, fortasse apud Blemmydam aestimare didicit. Cf. A. Heisenberg, Georgii Acropolitae opera, vol. II (Lipsiae 1903), Prolegg. p. VI.

[2]) Liber inscribitur *Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος* et legitur in P. G. 142 col. 533 sqq. Plura de libro et doctrina theologica Blemmydae disputat Heisenberg Prolegg. p. XXXVI sqq.

[3]) Sententias nonnullas ex Gregorii Nazianzeni orationibus nec non carminibus petitas, quas iconomachi in usum suum interpretabantur, explicare conatus est Blemmydes in Antirrhet. adv. Epiphanidem c. 24. Cf. I. B. Pitra, Spicilegium Solesmense vol. IV p. 366 sqq.

[4]) P. G. 142 col. 565 sqq.

[5]) Heisenberg, Prolegg. p. LXVIII sqq.

quem praedilexit et semper in mente habuit, fictum profert (P. G. 142 col. 897 BC): *Τῶν δὲ προτάσεων αἱ μὲν ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου σύγκεινται μόνον· καὶ ὑποκείμενος (ὅρος) ἐστὶ περὶ οὗ ὁ λόγος· κατηγορούμενος δὲ ὁ περὶ τοῦ ὑποκειμένου λεγόμενος. Οἷον, Γρηγόριος θεολογεῖ· τὸ μὲν Γρηγόριος ὑπόκειται· περὶ αὐτοῦ γὰρ ὁ λόγος· τὸ δὲ θεολογεῖ κατηγορεῖται· κατὰ τοῦ Γρηγορίου γὰρ λέγεται τὸ θεολογεῖν. Τῶν οὖν προτάσεων αἱ μὲν ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον ἔχουσι, καὶ οὐδὲν πλέον· αἱ δὲ καὶ τρίτον προσκατηγορούμενον, τὸ ἐστίν. Ὅσα γὰρ καθ᾽ ἑνὸς ὑποκειμένου λέγεται κατὰ μίαν πρότασιν, εἷς τὰ πάντα κατηγορούμενος ὀνομάζεται. Τὸ δὲ ἔστι προσαγορεύεται προσκατηγορούμενον· οἷον, Γρηγόριος θεολόγος καὶ φυσιολόγος καὶ πάντων τῶν ὄντων ἐπιστήμων ἐστίν. Ὑποκείμενος μὲν γὰρ ὅρος τὸ Γρηγόριος· τὸ δὲ θεολόγος καὶ φυσιολόγος καὶ πάντων τῶν ὄντων ἐπιστήμων κατηγορούμενος εἷς· καὶ πρὸς τούτῳ κατηγορούμενον τὸ ἐστίν...*[1]).

Nihil mirum igitur, quod tantus Gregorii Nazianzeni admirator, cum carmina pangeret, praeceptoris sui laudes etiam versibus extulit. Qua in re hymnographos secutus est imprimis Ioannem Damascenum, cui sacrae poesis incrementum iure tribui potest. Celeberrimi illius melodi, qui hymnum in laudem Basilii Magni panxit[2]), exemplum secutus composuit etiam Blemmydes in honorem Gregorii Theologi sequentiam[3]), quae uno cathismate[4]), tribus carmi-

---

[1]) Cf. P. G. 142 col. 901 sq., ubi in tabula regulae et hae et aliae illustrantur. Videas etiam col. 921 sqq. [2]) P. G. 96 col. 1372 sqq.

[3]) Sequentiam, quae *Ἀκολουθία εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριον τὸν θεολόγον* inscribitur, primum edidit ex cod. Lugdunensi Bon. Vulcani gr. 56 saec. XIV fol. 95—99ᵛ Aug. Heisenberg l. l. p. 122—132. Cf. adnotationes Edu. Kurtz in Byz. Zeitschr. vol. 6 (1897) p. 397 sq., 405, 407 sq., 410. Acoluthia haec legitur etiam in codd. Oxoniensi Barocc. gr. 131 saec. XIV fol. 358 sqq. et Oxoniensi miscell. gr. 205 saec. XIV fol. 238—240. Cf. Sajdak, Hist. critica etc. I p. 265 sq. Nicephori Blemmydae encomium in Gregorium Nazianzenum una cum expositione eius carminum (quae expositio non exstat) memoratur a Labbeo in Bibl. nova mss. p. 111. Cf. Fabricius-Harles, Bibl. gr. VIII⁴ p. 432. — De sequentia legas Nicolai Rayaei Tractatum de Acoluthia officii canonici pro Ecclesiis orientalibus Graecorum in sollemni commemoratione trium doctorum Basilii, Gregorii Nazianzeni et Chrysostomi (Acta SS. Iun. t. II p. XIII sq. = P. G. 29 p. 317 sq.), et quae profert Guil. Christ Prolegg. p. LVII. Cf. etiam A. Heisenberg Prolegg. p. XCVI sq. H. Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie publié par F. Cabrol, vol. I (Paris 1903) col. 340—348.

[4]) Christ Prolegg. p. LXII.

nibus, quae *στιχηρά* [1]) dicuntur, uno canone [2]) octo odarum, uno exaposteilario [3]) constat.

Quod ad formam singulorum carminum pertinet sagacissima nec non accuratissima protulit Aug. Heisenberg in Prolegomenis pagg. XCV sqq. Nos animadvertimus tantummodo nonnulla, quae cum nostro proposito cohaerentia nobis commemoratione digna videntur.

Carmen primum (vv. 1—11), quod *κάθισμα* vocatur, ad exemplar automeli cuiusdam auctoris, quod incipit: *Κατεπλάγη Ἰωσήφ*... [4]) compositum est. Quod iam inscriptione vel nota '*πρὸς τό*' una cum initio similis odae, quae singulis carminibus praefixa est, indicatur. Sed tam stricte indicati carminis rhythmos non observabat Blemmydes. Nam schema rhythmicum versus 9 sq. metricis signis expressum ita se habet:

Anonym. *αὐτόμελον*	Blemmydae *κάθισμα*
⏑̃⏑⏑⊥⏑⏑⊥⏑⏑ (9 syll.)	⏑̃⏑⏑⊥⏑⏑⊥⏑ (8 s.)
⏑⊥⏑⊥⏑ | ⏑⏑⏑⊥⏑ (10 s.)	⏑⊥⏑⏑⏑⊥⏑ | ⏑⏑⏑⊥⏑ (12 s.).

Praeter formam aliquantum in his versibus commutatam nihil commune cum carmine indicato conspicitur.

Quae sequuntur carmina tria inscribuntur *στιχηρά*, quorum primum (vv. 12—47) conditum est ad numeros, in quibus Andreas Pyrrus [5]) idiomelon in honores Petri et Pauli apostolorum composuit [6]). Versus tantummodo 26 sq. nonnihil in forma sua variati sunt:

Andr. str. II v. 15 sq.	Blemm. str. II v. 26 sq.
⏑⏑⏑⏑⊥⏑⏑–⏑⏑ (10 syll.)	⏑⏑⏑⏑⊥⏑⏑⏑–⏑⏑ (11 s.)
⏑⏑⏑–⏑⏑–⏑⏑ (9 s.)	⏑⏑⏑⏑–⏑⏑⏑–⏑⏑ (11 s.).

Sed Blemmydes usus est non solum numeris sed etiam verba Andreae imprimis initio et fine singularum stropharum repetivit. Ex gr.:

---

[1]) Christ Prolegg. p. LXVII sq.

[2]) Christ Prolegg. p. LXII sqq.

[3]) Christ Prolegg. p. LX sq.

[4]) Christ Anthol. p. 60 num. VI *α'*.

[5]) Quo tempore et qua regione Andreas ille vixerit, parum constat. Cf. Christ Prolegg. p. XLII.

[6]) Christ Anthol. p. 83.

Andr. str. I in.	Blemm. str. I in.
Ποίοις εὐφημιῶν στέμμασιν	Ποίοις ὑμνῳδιῶν κάλλεσι
ἀναδήσωμεν Πέτρον καὶ Παῦλον;...	στεφανώσωμεν τὸν θεολόγον;...
Str. I ex.	Str. I ex.
...Χριστὸς ὁ θεὸς ἡμῶν,	...ὁ λόγος κατήρδευσεν,
ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος [1]).	ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος.
Str. II in.	Str. II in.
Ποίοις ὑμνῳδιῶν ἄνθεσιν	Ποίοις εὐφημιῶν ἄνθεσι
καταστέψωμεν Πέτρον καὶ Παῦλον;...	καταστέψωμεν τὸν θεηγόρον;...
Str. III in.	Str. III in.
Ποίοις πνευματικοῖς ᾄσμασιν	Ποίοις πνευματικοῖς ᾄσμασι
ἐπαινέσωμεν Πέτρον καὶ Παῦλον;...	τὸν Γρηγόριον ἀνευφημήσω;...

Tertium poema (vv. 48—92) compositum est ad exemplum carminis cuiusdam, quod incipit: *Φέροντες τὰ παρόντα γενναίως...* Quod exemplar quia adhuc reperire non contigit, quantum Blemmydae auctori debeatur, difficile est statuere.

Schema rhythmicum carminis quarti (vv. 93—125) est idem atque automeli, quo laudes s. Sabbae a quodam poeta praedicantur [2]), excepto versu ultimo primae strophae, cuius haec est forma:

Automel. v. 11.	Blemm. IV v. 103.
◡◡⊥◡◡◡⊥◡ | ◡⊥◡⊥◡◡ (14 syll.)	◡◡⊥◡◡◡⊥◡ | ⏓◡◡⊥◡◡⊥ (15 s.).

Eandem versus formam exhibet carmen Theophanis († a. 842), quod incipit: *Αἴγλῃ τοῦ σοῦ προσώπου, Χριστέ...* [3]). Stropha ultima (4) desinit versibus (v. 43 sq.):

...αὐτὸν προσκυνοῦντες
τὸν παρέχοντα τῷ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος [4]).

Exitus stropharum carminis, quod lemmate ut exemplum Blemmydae indicatur, sunt: *...καὶ τῷ κόσμῳ δωρηθῆναι τὸ μέγα ἔλεος* (v. 11 et 33) et *...ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δοθῆναι τὸ μέγα ἔλεος* (v. 22). Blemmydes autem in iisdem exitibus Theophanis formula utitur: *...Χριστοῦ... τοῦ παρέχοντος τῷ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος* (v. 114

[1]) Hic versus in fine singularum stropharum apud utrumque poetam repetitur.

[2]) Christ Anthol. p. 74 num. VIII: *Χαίροις ἀσκητικῶν...* Voce *Χαίροις* omnes tres strophae apud Blemmydam incipiunt.

[3]) Christ Anthol. p. 126 sq.

[4]) Cf. ibid. v. 21 sq. et 32 sq.: *...τοῖς σοῖς δούλοις | τὴν ἀνάπαυσιν παράσχου καὶ μέγα ἔλεος.*

et 125). Unde conici potest Blemmydam in acoluthia componenda etiam Theophani aliquid subripuisse.

Quintum locum in Blemmydae acoluthia canon (vv. 1—120) obtinet, cuius singulorum versuum litterae initiales coniunctae sunt sententia acrostichidis:

Ὦ κύδιστε, μέγιστε πάτερ, θείων ἀγορῆτα,
ὅττι γε Νικηφόροιο ταλαντάτου
ἀλαπαδνὸς τέκεν ᾆσμα νόος, σὺ δέχοιο ἱλαρῶς,
πήματος ἀμπλακίης ῥύεο δ' ὠυτόν [1].

Canon complectitur octo odas (I, III—IX), quarum inscriptionibus indicitur Blemmydam exemplo usum esse illo canone iambico Ioannis Damasceni in diem natalem Iesu Christi [2], qui incipit: *Ἔσωσε λαὸν θαυματουργῶν δεσπότης...* [3]) et cuius forma ad antiquas leges iambicas constructa esse videtur [4]. Quos trimetros iambicos Blemmydes in canone suo, etsi *Κανὼν ἰαμβικὸς πεντάστιχος* inscribitur, minime observavit, sed rhythmos tantummodo imitatus est [5]. Non accurate tamen eos respexit, nam in versibus 4, 8—10 [6], 14, 16, 18, 19, 23, 25, 27, 28, 30, 32, 34, 35, 38, 39, 42, 50, 52, 60, 66, 67, 69, 74, 77, 81—83, 88, 90, 92, 94, 102, 103, 105, 108, 109, 112, 115, 118, 119 novos rhythmos induxit. Nonnumquam autem idem vocabulum in eodem loco posuit atque Ioannes Damascenus [7], ex. gr. v. 2 *κῦμα* (Ioannes): *κύμασιν* (Blemmydes); 13 *σαφῶς* (Ioan. et Blemm.); 54 (49) *πορίζων*; 84 sq. *Οἷς εἴκαθε πῦρ ἄσπετον, τῷ δεσπότῃ | Λέγουσιν· εἰς αἰῶνας εὐλογητὸς εἶ* (Ioan.): 79 sq. *Οὐ πῦρ λυπηρῶν, ᾖδε σου τῷ δεσπότῃ | Στόμα γάρ· εἰς αἰῶνας εὐλογητὸς εἶ* (Blemm.); 89 *τοῦ κυρίου* (Ioan.): 84 *τῷ κυρίῳ* (Blemm.); 105 (95) *ὕμνον* et similia aliis locis. Animadvertendum est etiam singulos stropharum versus vocabulis paroxytonis quae

---

[1]) Admonuit ipse Nicephorus vel codicis scriba acrostichidem in distichis esse compositam: *Κανὼν ἰαμβικὸς πεντάστιχος, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐξ ἡρωελεγείων ἧδε...* Dilucidum tamen est pentametros metricae legibus non respondere. Quod structura ipsa singularum odarum non est permissum.

[2]) Heisenberg Prolegg. p. XCVIII.

[3]) Christ Anthol. p. 205 sqq.

[4]) Cf. Heisenberg Prolegg. p. CI sq.

[5]) Quod ad oculos demonstravit Heisenberg Prolegg. p. XCIX sqq.

[6]) Versum sanavit Heisenberg Prolegg. p. CI adnot. 1.

[7]) Cf. Heisenberg Prolegg. p. CII.

vocantur, terminari, qui usus apud poetas posteriorum temporum pervulgatus communisque erat.

Ultimo denique totius acoluthiae loco brevissimum carmen (vv. 1—8) *ἐξαποστειλάριον* vocatum [1]) legitur. De poematio nondum reperto exemplo (*Πρὸς τό· 'Γυναῖκες ἀκουτίσθητε'* [2]) nihil certius dici potest.

Augustus Heisenberg in Prolegomenis bonae frugis plenissimis cum de carmine hoc eiusque auctore ageret, opinionem protulit Blemmydam rhythmos tantummodo esse imitatum, sententias tamen et verba ipsum invenisse [3]). Videamus nunc igitur, quae ratio inter Blemmydam laudatorem et laudatum Gregorium intercedat. Iam I. B. Bury cum Blemmydae canonem in s. Gregorium Thaumaturgum e cod. Barocciano 131 fol. 360 publici iuris faceret [4]), animadvertit poetam in laudibus Thaumaturgi componendis Vita eiusdem a Gregorio Nysseno conscripta [5]) nisum esse [6]). Similiter laudes Gregorii Theologi cantaturus ex ipso fonte hausit Blemmydes: ex orationibus Gregorii Nazianzeni. Qui modus laudandi ut clarius illustretur, liceat mihi locos similes proferre. En legas:

Blemm. acol. v. 1 sqq.

Ταῖς τῶν λόγων σου πλοκαῖς,
ὡς ἐν σαγήνῃ συλλαβών,
ἐκ βυθοῦ τῆς σκοτεινῆς
ἀθέου πλάνης καὶ πικρᾶς
λαὸν ἀνείλκυσας, μέγιστε θεηγόρε [7]),
ὥσπερ ἁλιεὺς ἐμπειρότατος [8])

Greg. Naz. or. 41 c. 14 (P. G. 36 col. 448 C): *Ἐὰν ἁλιέας εὕρῃ, σαγηνεύει Χριστῷ κόσμον ὅλον τῇ τοῦ λόγου πλοκῇ συλλαμβάνοντας...* Cf. or. 34 c. 12 (P. G. 36 col. 252 C): *οἷαι τῶν λόγων αἱ πλοκαὶ* [9]) *καὶ ἀπάται...* Or. 31 c. 1 ex. (P. G. 36 col. 284 B): *τυπῶν ἡμᾶς εἰς ταπείνωσιν τὴν ὕψους*

---

1) Christ Prolegg. p. LX sq.

2) Edu. Kurtz, Byz. Zeitschr. vol. 6 (1897) p. 403.

3) Prolegg. p. XCVIII et CII.

4) Inedita Nicephori Blemmydae. Byz. Zeitschr. vol. 6 (1897) p. 531.

5) P. G. 46 col. 893 sqq.

6) Byz. Zeitschr. vol. 6 p. 531 et 537.

7) *Μέγιστον θεηγόρον* (cf. v. 25 et canon. v. 44 et 92) vocat Gregorium Ioannes Memphites. Cf. Sajdak, Hist. critica etc. I p. 269 v. 1.

8) Similia leguntur in libro, qui inscribitur *Παρακλητικὴ ἤτοι ὀκτώηχος ἡ μεγάλη* (ed. *Ἰωάννης Νικολαΐδης, ἐν Ἀθήναις* 1909) p. 34:

Τῇ σαγήνῃ τοῦ λόγου τὰς πλοκὰς τῶν ῥητόρων
οἱ ἁλιεῖς τῷ καλάμῳ τοῦ Σταυροῦ ἀνατρέψαντες,
ἐφώτισαν τὰ ἔθνη εὐσεβῶς,
δοξάζειν σε Θεὸν ἀληθινόν...

9) Ita legit Iac. Billius et vertit: „Quales verborum nexus..." Alii legunt *κλοπαί* et reddunt latine „verborum fraudes". Cf. P. G. 36 col. 251 adnot. 95.

εὐαγγελικὸς καὶ πανδόκιμος
μεταβιβάζων ἄνω πρὸς τὸ ὕψος
τῶν φαεινῶν προσταγμάτων
Χριστοῦ...

πρόξενον. Ὅπερ οὖν εἶπον, ἁλιεὺς γίνεται, πᾶσι συγκαταβαίνει, σαγηνεύει, πάντα στέγει, ἵν' ἐκ βάϑους τὸν ἰχϑὺν ἀνενέγκῃ, τὸν νηχόμενον ἐν τοῖς ἀστάτοις καὶ ἁλμυροῖς τοῦ βίου κύμασιν ἄνϑρωπον. Or. 37 c. 1 (P. G. 36 col. 281 A): Ὁ τοὺς ἁλιεῖς προελόμενος Ἰησοῦς καὶ αὐτὸς σαγηνεύει καὶ τόπους ἐκ τόπων ἀμείβει.

Blemmydes cum Gregorium Nazianzenum „piscatorem" nuncupat, ipsum Gregorium sequitur, qui de se dicit (or. 36 col. 269 B): *...τὴν ἀλογίαν, ἣν ἠγάπησα ἂν καὶ αὐτός, εὖ ἴστε, ἁλιεὺς ὤν...*
Carmen secundum *(στιχηρά)* incipit:

Ποίοις ὑμνῳδιῶν κάλλεσι
στεφανώσωμεν τὸν ϑεολόγον; [1])
τῆς ϑεογνωσίας τὸν κήρυκα [2])
καὶ οἰκουμένης διδάσκαλον;... [3])

Simili modo orditur alteram partem orationis suae de laudibus s. Mariae Virginis Proclus, Constantinopolis episcopus († a. 447): *Ποίοις οὖν ἐγκωμίων χρώμασι τὴν παρϑενικὴν διαγράψω εἰκόνα; ποίοις ἐπαίνων ῥήμασι τὸν ἄσπιλον τῆς ἁγνείας φαιδρύνω χαρακτῆρα...* [4]).

Gregorius utpote verae fidei vindex acerrimus atque defensor orationibus, quae theologicae appellantur, brevi post mortem „Theologus" vocatus est [5]). Ceterum ipse eodem nomine extollit patrem suum Gregorium or. 18 c. 17 in. (P. G. 35 col. 1005 B): *Ταῦτα ἐννοῶν ὁ μέγας ἐκεῖνος ἄνϑρωπος τοῦ Θεοῦ καὶ ἀληϑῶς ϑεολόγος...* Episcopis autem cum praecepta dat, dicit or. 20 c. 12 (P. G. 35 col. 1080 B): *Βούλει ϑεολόγος γενέσϑαι ποτέ, καὶ τῆς ϑεότητος ἄξιος; Τὰς ἐντολὰς φύλασσε, διὰ τῶν προσταγμάτων ὅδευσον...* V. 14 (cf. v. 75) appellatur *τῆς ϑεογνωσίας κῆρυξ* Gregorius, qui

---

[1]) Cf. ibid. v. 74 sq., 97 sqq., 104, exaposteil. v. 6 sqq.

[2]) Ibid. v. 75, 78, 101.

[3]) Ibid. v. 48, 84. — Ecclesia orientalis Gregorium brevi post mortem in numerum eorum, qui *οἰκουμενικοὶ μεγάλοι διδάσκαλοι* vocantur, induxit. Cf. O. Bardenhewer, Altkirchliche Literatur, vol. III (Freiburg i. Br. 1912) p. 135.

[4]) P. G. 65 col. 753 B.

[5]) Quod „Theologi" cognomen iam concilium Chalcedonense probavit. Cf. Mansi, SS. Concil. coll., VII p. 468.

in oratione ad eos, qui ipsum cathedram Constantinopolitanam affectare dicebant, se ipsum ita nominat (or. 36 c. 1, P. G. 36 col. 265 B): ...πρῶτος ὑμῖν τὸν τῆς ὀρθοδοξίας λόγον ἐκήρυξα... Cf. or. 37 c. 4 (P. G. 36 col. 288 A): ...τινὲς μαίνονται... κατ' ἐμοῦ, ὃς ἠξιώθην τοῦ Λόγου γενέσθαι κῆρυξ... Eodem titulo insignit Gregorius etiam alios, qui de haeresi delenda maxime sunt meriti, ex. gr. Alexandrum Constantinopolitanae ecclesiae episcopum, qui Arium oppugnabat acriter (or. 36 c. 1, P. G. 36 col. 265 B): ...ὑμεῖς Ἀλεξάνδρου μαθηταὶ τοῦ πάνυ, τοῦ μεγάλου τῆς Τριάδος ἀγωνιστοῦ τε καὶ κήρυκος... Etiam Ioannes, qui Iesum baptizavit, praeco nominatur a Gregorio or. 39 c. 14 (P. G. 36 col. 352 A): ...καὶ σὺ καταφρονεῖς τῆς καθάρσεως; Ὑπὸ Ἰωάννου· καὶ σὺ κατεξανίστασαι τοῦ σοῦ κήρυκος... Ephraim Καρίας (saec. VIII?) in idiomelo εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον v. 10 sq. vocat s. Paulum: Χαῖρε, Παῦλε παμφίλτατε, καὶ κῆρυξ τῆς πίστεως καὶ διδάσκαλε τῆς οἰκουμένης... [1]).

Nescit Blemmydes, quae laudes propriae sint, ut Gregorium digne extollat ut eum, qui sui temporis haereseis verbis et factis semper oppugnabat veramque de ss. Triade doctrinam praedicabat. Legas velim vv. 24 sqq. et imprimis quae dicunt:

Blemm. v. 30—34:
..,γνόντα τὸν ὑπὲρ ἅπασαν κατάληψιν
προσωπικῇ διαιρέσει,
φυσικῇ ἑνότητι,
δι' οὗ αἰσχύνει Χριστὸς
Σαβέλλιον, Ἄρειον... [2]).

Greg. Naz. or. 39 c. 11 ex. (P. G. 36, col. 348 A): Ἀπέστω γὰρ ἡμῶν ἐξ ἴσου καὶ ἡ Σαβελλίου συναίρεσις καὶ ἡ Ἀρείου διαίρεσις, τὰ ἐκ διαμέτρου κακὰ καὶ ὁμότιμα τὴν ἀσέβειαν... Cf. or. 18 c. 16, P. G. 35 col. 1005 A. Similia leguntur or. 31 c. 30 ex. (P. G. 36 col. 168 C): Ἴσον γὰρ εἰς ἀσέβειαν, καὶ Σαβελλίως συνάψαι καὶ Ἀρειανῶς διαστῆσαι, τὸ μὲν τῷ προσώπῳ τὸ δὲ ταῖς φύσεσιν. Cf. or. 33 c. 16 (P. G. 36 col. 233 CD); or. 34 c. 8 (P. G. 36 col. 249 A); or. 31 c. 9 ex. (P. G. 36 144 A); or. 37 c. 22 ex. (P. G. 36 col. 308 AB).

Ad versus 38 sqq.:

(τὸν Γρηγόριον)... τῆς θεολογίας τὴν σάλπιγγα,
τὴν πανευσήμως ἠχήσασαν

---

[1]) Christ Anthol. p. 103. Cf. Greg. Naz. or. 18 c. 16, P. G. 35 col. 1004.

[2]) Cf. Theodori Prodromi epigr. in Gregorium Naz. v. 13 sqq. apud Sajdak, Hist. critica etc. I p. 258.

καὶ διαδραμοῦσαν πᾶσαν κτίσιν,
τὴν λύραν τὴν ἐναρμόνιον τοῦ πνεύματος,
τὰ στίφη τῶν ὀρθοδόξων ἐνηδύνουσαν,
αἱρετικοὺς δὲ πρὸς θρῆνον
συγκινοῦσαν ἄπαυστον...

revocari possunt epigrammata Ioannis Geometrae (saec. X), quae in Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni vol. I p. 274 protuli:

I. Ἐνταῦθα σάλπιγξ, ἡ θεόκτυπος λύρα,
βροντῆς λόγων πληροῦσα γῆν τε καὶ πόλον.
III. Ἐνταῦθα κινεῖ τὴν θεόκτυπον λύραν
Ὀρφεὺς ὁ Χριστοῦ...

Legas etiam anonymum epigramma, quod in Historia critica etc. I p. 270 publici iuris feci:

Ἡ Γρηγορίου πνευματόκρουστος λύρα,
μέλος παναρμόνιον ὑπηχουμένη
θεηγορίας καὶ καλῶν διδαγμάτων,
τὴν Ὀρφέως δείκνυσιν ἐκμελῆ λύραν.

Eodem tenore dicit laudes Gregorii anonymus poeta quidam, cuius *Ἀπολυτίκιον* incipit:

Ὁ ποιμενικὸς αὐλὸς τῆς θεολογίας σου
τὰς τῶν ῥητόρων ἐνίκησε σάλπιγγας·
ὡς γὰρ τὰ βάθη τοῦ πνεύματος ἐκζητήσαντι
καὶ τὰ κάλλη τοῦ φθέγματος προσετέθη σοι... [1]).

Versibus carminis tertii (v. 48 sqq.) exponitur de personis ss. Triadis doctrina Gregorii [2]) verbis ex eius orationibus excerptis:

Ἄναρχον κατ' αἰτίαν διδάσκεις [3]),
μέγιστε, μόνον τὸν πατέρα,
τὸν υἱὸν δὲ ἄχρονον
καὶ πνεῦμα τὸ ἅγιον,
τὸν μὲν ἀγέννητον κατ' ἰδιότητα,
τὸν δὲ μονογενὲς γέννημα καὶ προαιώνιον,
τὸ δὲ προϊὸν ἐκ τοῦ πατρὸς κατ' ἐκπόρευσιν,
ἐν τρισὶ προσώποις
μορφὴν μίαν ἀπαράλλακτον...

---

[1]) Christ Anthol. p. 89 sq. num. ιδ'.

[2]) Gregorium Nazianzenum ut Triadis acerrimum defensorem laudat Theodorus Prodromus epigr. v. 19 sqq. Cf. Sajdak Historia critica etc. I p. 259.

[3]) In animo habet orationes theologicas. Cf. ibid. v. 84.

Similia leguntur apud Gregorium Nazianzenum or. 33 c. 17 (P. G. 36 col. 236 B): *Οὐ ψεύσομαί σε, Πάτερ ἄναρχε· οὐ ψεύσομαί σε, μονογενὲς Λόγε· οὐ ψεύσομαί σε, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον...* Or. 30 c. 19 ex. (P. G. 36 col. 128 C): *Ἴδιον δὲ τοῦ μὲν ἀνάρχου, Πατήρ· τοῦ δὲ ἀνάρχως γεννηθέντος, Υἱός· τοῦ δὲ ἀγεννήτως προελθόντος ἢ προϊόντος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Or. 39 c. 12 (P. G. 36 col. 348 AB): *Ἡμῖν δὲ εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα... Πατὴρ ὁ πατὴρ καὶ ἄναρχος... Υἱὸς ὁ υἱὸς καὶ οὐκ ἄναρχος· ἐκ τοῦ πατρὸς γάρ. Εἰ δὲ τὴν ἀπὸ χρόνου λαμβάνοις ἀρχὴν καὶ ἄναρχος· ποιητὴς γὰρ χρόνων οὐχ ὑπὸ χρόνον...* Or. 26 c. 19 (P. G. 35 col. 1252 C): *Πῶς δὲ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν καὶ τὸ προϊόν, μία φύσις, τρεῖς ἰδιότητες...* Or. 40 c. 45 (P. G. 36, 424 B): *Πίστευε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν προαιώνιον Λόγον, τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρός...* Or. 38 c. 13 (P. G. 36, 325 B = or. 45 c. 9, P. G. 36, 633 C): *Τὸ δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ προαιώνιος...* Or. 30 c. 20 (P. G. 36, 128 D—129 A): *Υἱὸς μὲν... μονογενὴς... γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος...* Or. 39 c. 12 (P. G. 36, 348 B): *Πνεῦμα ἅγιον ἀληθῶς τὸ πνεῦμα, προϊὸν μὲν ἐκ τοῦ Πατρός, οὐκ υἱκῶς δὲ οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς... ἢ εἰς Υἱόν, ὅτι ἐκπεπόρευται...* Cf. or. 41 c. 9 (P. G. 36, 441 B). Or. 20 c. 11 (P. G. 35, 1077 C): *Ἀκούεις ὅτι τὸ Πνεῦμα προϊὸν ἐκ τοῦ Πατρός...* Or. 31 c. 8 (P. G. 36, 141 B): *Ποῦ γὰρ θήσεις τὸ ἐκπορευτόν... τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται... Τίς οὖν ἡ ἐκπόρευσις...* Or. 30 c. 20 (P. G. 36, 129 B): *...καὶ πλέον ἔχουσα τὸ ἀπαράλλακτον ἢ τοῦ Ἀδὰμ ὁ Σὴθ καὶ τοῦ γεννῶντος παντὸς τὸ γεννώμενον...*

Ad versus 58--62: *Πατὴρ γὰρ εὐδόκησεν, | ὁ Υἱὸς παρῆξε, | τὸ Πνεῦμα δὲ τετελείωκε | πᾶσαν οὐσίαν κτιστήν, | ὁρατήν τε καὶ ἀόρατον* in comparationem vocari possunt ea, quae Gregorius or. 28 c. 1 (P. G. 36, 25 C) profert: *...προστησάμενοι τοῦ λόγου τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... ὥστε τὸ μὲν εὐδοκεῖν, τὸ δὲ συνεργεῖν, τὸ δὲ ἐμπνεῖν...* Cf. or. 33 c. 17 (P. G. 36, 236 C): *...εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα... τοῦτο τέλειον...* et similia or. 40 c. 45 (P. G. 36, 424 A). — Posteriorum versuum nonnulli etiam ad Gregorium referri possunt. Ex. gr. v. 63 sq.: *Κόλπων σε τοῦ πατρὸς μὴ ἐκστάντα, | πάναγνον μήτραν τῆς παρθένου ὑποδύντα...* in memoriam revocant or. 39 c. 12 (P. G. 36, 348 B):

Οὔτε τοῦ Πατρὸς ἐκστάντος τῆς ἀγεννησίας, διότι γεγέννηκεν... et or. 29 c. 19 (P. G. 36, 100 A): *Ἐγεννήθη... ἐκ γυναικὸς μὲν ἀλλὰ καὶ παρθένου...* Doctrinam de ss. Triade (v. 78 sqq.: *Ἔμπαλιν τὴν τριάδα κηρύττεις... κτλ.*) inducit poeta iisdem verbis atque Gregorius in epist. 101 (P. G. 37, 180 AB): *Λέγω δὲ ἄλλο καὶ ἄλλο, ἔμπαλιν ἢ ἐπὶ τῆς Τριάδος ἔχει...* Ad v. 88 sq. in coniectura Aug. Heisenberg *(...Χριστῷ < δύο φύσεσι >...)* confer eiusdem epistulae verba (col. 180 A): *Φύσεις μὲν γὰρ δύο Θεὸς καὶ ἄνθρωπος...*

Hymno quarto iterum iisdem verbis Gregorii laudes praedicat Blemmydes, quibus Gregorius, cum de se dicit, utitur. Invocat enim Gregorium (v. 93 sqq.):

Χαίροις, ὁ ὑπερύψηλος νοῦς, [1]
ὁ τῆς τριάδος θεατὴς βλεπτικώτατος,
ἡ γλῶσσα ἡ τρανοτάτως τῇ ἐκκλησίᾳ θεοῦ
μετὰ Ἰωάννην τὸν βροντόπαιδα
τὰ θεῖα βροντήσασα καὶ πρεπόντως ἐπίκλησιν
τὴν θεολόγον σὺν ἐκείνῳ πλουτήσασα
μόνη, πάνσοφε θεολόγε Γρηγόριε.
Χαίροις, ὁ τὴν θεότητα τρισὶν ὑποστάσεσι,
φύσει μιᾷ δὲ κηρύξας, καὶ τὸν Χριστὸν δύο φύσεσι,
μιᾷ δὲ ὑποστάσει
τῇ τοῦ Λόγου...

Ita Ioannem se ipsum appellat Gregorius or. 37 c. 4 ex. (P. G. 36, 288 AB): *Ὡς Ἰωάννης γίνομαι, φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ...* et or. 39 c. 14 (P. G. 36, 349 C): *...ἔνθεος γίνομαι... ὡς Ἰωάννης εὐαγγελίζομαι...* Populo suo quidem cum praecepta dat, dicit or. 34 c. 13 (P. G. 36, 253 A): *Μετὰ Ἰωάννου βρόντησον. τοῦ υἱοῦ τῆς βροντῆς...* Cf. or. 34 c. 15 in. (P. G. 36, 253 CD): *Μετὰ Παύλου θεολόγησον τοῦ... συναριθμοῦντος τὰς τρεῖς ὑποστάσεις...* Cf. Blemmydae v. 100 sqq.

Versus 95 sqq. *(...ἡ γλῶσσα... τὰ θεῖα βροντήσασα...)* revocant in mentem Theodori Studitae († a. 826) epigramma in Gregorium Nazianzenum:

Βροντῶν τὰ θεῖα τῇ βοῇ τῶν δογμάτων
ἤχησας ὄντως τὴν ὑπ' οὐρανόν, μάκαρ·

---

[1] Ioannes Eugenicus, ecclesiae Constantinopolitanae saec. XV diaconus, in versibus suis in laudem Gregorii Nazianzeni dicit eum *νοῦς ὑψήγορος*. Cf. Sajdak, Hist. critica etc. I p. 267 v. 1.

καὶ πάσας ἀπρὶξ μαράνας τὰς αἱρέσεις
τὸν κόσμον ἐστήριξας ἐν τοῖς σοῖς λόγοις. [1])

Quibus simillimi sunt eiusdem Theodori hymni in Gregorium Nazianzenum primi aliquot versus: ...τὴν οἰκουμένην | κατελάμπρυνας. | Γρηγόριε, | βροντήσας φρικτῶς | τῆς Τριάδος τὸ δόγμα, | καὶ πάσας ἀπρὶξ | τὰς αἱρέσεις μαράνας. | ἱεραρχῶν | ὁ θεολογικώτατος... Et Georgius Cyprius, Constantinopolis saec. XIII ex. patriarcha, in libro De processione Spiritus s. dicit de Gregorio Nazianzeno: Καὶ παραλείψω τὴν οὐρανόθεν βροντῶσαν φωνὴν Γρηγόριον...[3]). Legas velim et supra (p. 62) laudatos versus: Ἐνταῦθα σάλπιγξ...[4]).

In canone variationes ex Gregorio non tam perspicuae sunt. Invocationes illae, quibus Gregorius a Blemmyda ornatur (θεολόγε Γρηγόριε A [Acoluthia v.] 99; θεηγόρε C [Canon v.] 44. 92; μέγιστε θεηγόρε A 5; θεόφρον C 36; ὦ πάτερ θεοσόφε A 81; σοφέ C 3; σοφῶν μέγα κάρα C 85; κύριε A 65; πάτερ C 58. 70. Exapost. v. 3; πάτερ C 86; κλεινέ C 9; μάκαρ C 23, 31, 63, 75, 101; παμμάκαρ C 14. 48; μέγιστε A 49. C 97; ὦ τηλεκλειτὲ πρωτοποίμην C 116), apud poetas christianos, qui Theologum versibus celebraverunt, saepissime, repetuntur: sufficit eos tantummodo percurrere laudatores, quos in Historia critica etc. vol. I p. 256—274 indicavi. Canonis versus 114: ...ὁ γρήγορος νοῦς ὀξυγραφεῖς... reducit in memoriam anonymum epigramma in Gregorium, quod in commentario ad Georgii Pisidae epigrammata protulit Leo Sternbach ex codice Parisino suppl. gr. 384 p. 692: [5])

Ὁ γρήγορος νοῦς, ὁ θεόφθογγος λύρα
ᾄδει τὰ τερπνὰ τῆς ἀληθείας μέλη. [6])

---

[1]) Cf. P. G. 99 col. 1797 epigr. 67; P. G. 35 col. 305 B; Sajdak, Histor. critica etc. I p. 272 sq.

[2]) I. B. Pitra, Analecta sacra spicilegio Solesmensi parata, vol. I (Parisiis 1876) p. 351. Sajdak, Histor. critica etc. I p. 257.

[3]) P. G. 142 col. 277 B.

[4]) Simili modo et Basilius Magnus ab Ioanne Damasceno laudatur in hymno od. VIII: Ὁ νέος Παῦλος, ἐκκλησιῶν ὁ διδάσκαλος, ὁ τῷ φθόγγῳ συμπαραλαβὼν τὴν ὑπ' οὐρανῶν, ὁ νοῦς ὁ οὐράνιος, ἡ θεολόγος βροντὴ καὶ θεία σάλπιγξ, εὐφημείσθω, Βασίλειος... P. G. 96 col. 1376 A. Cf. canonis de s. Basilio ad diem primum Ianuarii odam VIII: ...Βασίλειον... φῶς εὐσεβείας σάλπιγγά τε τῆς θεολογίας [ὑμνοῦντες λέγομεν]... P. G. 29 p. CCCXCV d.

[5]) Georgii Posidae carmina inedita. Wiener Studien vol. 13 (1891) p. 53.

[6]) De figura Ὁ γρήγορος νοῦς plurima adnotavit L. Sternbach l. l. p. 52 sq. Cf. Sajdak, Hist. critica etc. I p. 272.

Ita incipit etiam carmen iambicum, quod in Historia critica etc. I p. 273 ex nonnullis codicibus laudavi: Ὁ γρήγορος νοῦς, τοῦ Θεοῦ τὸ βιβλίον... Versu: Ὁ γρήγορος νοῦς, τῶν βροτῶν ἡ τερπνότης... designat Gregorium Nazianzenum Nicephorus Callistus Xanthopulus (floruit saec. XIV in.) in suo Catalogo sanctorum Patrum Ecclesiae, qui incipit: *Οἱ καλλύναντες ἐν λόγοις Ἐκκλησίαν...*[1]) — In componendo carmine ingressus est poeta viam, quam a Ioanne Damasceno [2]), Theodoro Studita [3]), aliis hymnographis Gregoriique laudatoribus monstratam [4]) habuit.

Acoluthia clauditur brevissimo (v. 1—8) carmine, quod *ἐξαποστειλάριον* inscribitur [5]). Posterioribus saeculis colebatur Gregorius Nazianzenus praecipue ut defensor rectae fidei et eius dogmatum propugnator. In exaposteilario igitur dicit Blemmydes:

Εἰς πᾶσαν ἐξελήλυθεν
ὁμοῦ τὴν γῆν ὁ φθόγγος σου,
καὶ εἰς τὰ πέρατα, πάτερ,
τῆς οἰκουμένης διέβη
ῥημάτων σῶν ἡ δύναμις,
δι' ὧν ἐθεολόγησας
τρανῶς τὰ θεῖα δόγματα,
αἱρετικῶν καταπαύσας ἀθέους κενοφωνίας.

In animo sunt poetae orationes illae theologicae (oratt. 27—31), quibus labefactam Trinitatis doctrinam instaurabat, quaeque Gregorio egregium theologi cognomen paraverunt [6]). Inter haereticos, cum quibus certamen erat Gregorio [7]), erant Eunomiani, qui in audacia

---

[1]) P. G. 145 col. 553 sq. Cf. Sajdak, Hist. crit. etc. I p. 274.

[2]) Cf. supra p. 28 sq.

[3]) Cf. supra p. 64 sq.

[4]) Sajdak, Hist. critica etc. I p. 273.

[5]) Quid sit *ἐξαποστειλάριον*, legas in P. G. vol. 29 p. 325. Cf. Christ, Prolegg. p. LX sq. H. Leclercq-F. Cabrol, Dictionnaire archéologique etc. I col. 344.

[6]) Cf. supra p. 60. Legas Nicephori Blemmydae acoluth. v. 104 sqq. et v. 118 sqq. Oda IV finitur igitur commemoratione orationum theologicarum Gregorii Nazianzeni. Videas canonis v. 41 sqq.

[7]) Videas Theodori Prodromi (floruit saec. XII in.) epigrammata num. XXI—XXII (*Εἰς Γρηγόριον ἐρχόμενον εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπὶ ἀνατροπῇ τῶν αἱρέσεων*), et num. XXIII—XXIV (*Εἰς Γρηγόριον λιθαζόμενον ὑπὸ αἱρετικῶν καὶ φεύγοντα τὰς βολάς*), quae ex editione Basileensi (a. 1536) iteravi in Historia critica I p. 264.

nec non iactatione adeo erant progressi, ut se scire omnia et suam tantummodo doctrinam de Deo optimam esse profiterentur [1]). Praeterea ornate dicendi cupiditate flagrantes tum rerum novitate tum lenocinio verborum doctissimorum et optimorum oratorum laudem affectabant [2]). Ad Eunomianos igitur spectat prima oratio theologica (or. 27 c. 1 in.: *Πρὸς τοὺς ἐν λόγῳ κομψοὺς ὁ λόγος...*), qui inanibus (*κενοφωνιαις*, cf. exaposteil. v. 8) disputationibus, quae nullam afferunt utilitatem, delectabantur [3]); eos hortatur Gregorius, ut lingua si modo queant aliquamdiu frenata ipsi aures praebeant et orationes de vera Christi doctrina audiant [4]). Qui Gregorii Nazianzeni modus agendi posteriori poetae christiano, qui ipse praeceptum illustre *καταπαῦσαι ἀθέους κενοφωνίας* (acoluth. ultim. vers.) dogmaticas, quae Ecclesiae Orientalis cum Latina unionem ad irritum semper ducebant, sibi proposuerat, admodum placuit ita, ut temperare sibi non posset, quin acoluthiae fine eum laudaret praedicaretque.

Rectissime animadvertit Aug. Heisenberg non esse facile ad diiudicandum, num c a n t a r e n t u r versus de Gregorio an r e c i t a r e n t u r solummodo vel l e g e r e n t u r [5]). Ipse vir doctus iudicat esse verisimillimum acoluthiam saltem auctore vivo sine varietate sonorum pronuntiatam esse. Quae opinio mihi plane comprobatur. Blemmydes enim in T y p i c o, quo praecepta monachis suis dedit, eosdem canere vetuit: *...ὅθεν μηδὲ τοὺς ὕμνους καὶ τὰς δεήσεις ᾀσματικῶς ἐκφωνεῖν μετὰ μελῳδίας καὶ ἤχων ἐναλλαγῆς προθυμείσθωσαν, οὐχ ὅτι τὸ οὕτω ψάλλειν ἀπόβλητον... ἀλλ' ὅτι τοῦ καλοῦ κρεῖττον καὶ τοῦ τιμίου τιμιώτερον καὶ τοῖς σπουδαίοις ἐπιπρεπέστατον τὸ χωρίς τινος ἡδονῆς παραρτήματος θυμηδίᾳ μόνῃ πνευματικῇ καὶ χαροποιῷ κατανύξει γεραίρειν καὶ δυσωπεῖν ὅλῃ τάσει ψυχῆς ἀνοθεύτῳ τὸν κύριον...* [7]). Quamquam ipse auream mediocritatem lau-

---

[1]) Greg. Naz. or. 27 c. 2 (P. G. 36 col. 13 C): *...οἳ πάντα εἰδέναι τε καὶ διδάσκειν ὑπισχνεῖσθε...*

[2]) Greg. Naz. or. 27 c. 1—2 (col. 12 sq.).

[3]) Or. 27 c. 1 (col. 12 A): *...χαίροντες ταῖς βεβήλοις κ ε ν ο φ ω ν ί α ι ς καὶ... ταῖς εἰς οὐδὲν χρήσιμον φερούσαις λογομαχίαις...*

[4]) Or. 27 c. 2 (col. 13 B): *...τὴν γλῶσσαν μικρὸν ἐπισχόντες ἂν ἄρα καὶ δύνωνται, τὴν ἀκοὴν ἡμῖν ὑποθέτωσαν...* De qua re nec non de orationibus theologicis Gregorii doctissime nunc tractat Th. S i n k o, De trad. oratt. Greg. Naz. I p. 1 sqq., 22 sqq., passim.

[5]) H e i s e n b e r g Prolegg. p. XCV.

[6]) Prolegg. p. XCV.

[7]) Niceph. Blemm. curric. vitae etc. p. 98 v. 11 sqq. H(eisenberg).

dabilem esse censebat [1]), tamen adeo severitate in regulis praescribendis processit, ut suos monachos tantummodo stantes legere vel recitare carmina iuberet [2]): *μήτε δὲ καθήμενός τις λεγέτω τι τῶν θείων καὶ ἱερῶν, ὥς τινες ἢ καὶ πάντες σχεδὸν τὰ λεγόμενα καθίσματα ψάλλειν εἰώθασιν, ἀλλὰ πάντες πάντα λεγέτωσαν ἑστῶτες τὰ θεῖα καὶ ἱερά, μήτε καθιστάτω μηδεὶς ἐκτὸς ἀναγνώσεως καιροῦ, μηδ' ὁ πάντων γεραίτατος ἢ νοσωδέστατος, ἀλλ' ὁ μὴ δυνάμενος ἵστασθαι, γέρων ὢν ἀσθενὴς ἢ νόσῳ ταλαιπωρούμενος, ἐξιὼν τοῦ ναοῦ διὰ τοῦ καθίσαι κατὰ μεγάλην βίαν· ἐπὶ μικρὸν τυγχανέτω μικρᾶς ἀνέσεως, μὴ παρὰ τῶν πολλῶν καθορώμενος*... [3]). Blemmyda tamen mortuo acoluthiam potius cantatam esse verisimile est [4]). Sed ubinam et quando? Probabile mihi esse videtur acoluthiam in ecclesia a monachis die festo s. Gregorii [5]) i. e. in Oriente a. d. VIII Cal. Febr. [6]), postquam Vita eius recitata esset, esse pronuntiatam [7]). Blemmydes enim ipse destinavit, ut *Στίχοι εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον* [8]) ipsius die festo, priusquam martyrium eius lectum

---

[1]) *...πανταχοῦ γὰρ τοὐπίπαν ἡ μεσότης ἐπαινετή...* Typicon p. 99 v. 4 H.

[2]) Mira est haec ascesis Blemmydae: cantare et sedere in ecclesia monachos vetuit, edere tamen et bibere ad libitum permittit, nam vinum est, quod superbiam monachi repellat et vires afferat animo: *κἀγὼ τῇ τῶν πατέρων κρίσει συντίθεμαι καὶ τὸ κατὰ πᾶσαν ἁπλῶς ἡμέραν σιτεῖσθαι τοὺς μοναστὰς ἐγκρατῶς οὐκ ἀναγκάζω μέν, ἀποδέχομαι δέ· τοῦτο γὰρ καὶ τῦφον ἀπελαύνει καὶ πρὸς τὰς πνευματικὰς ἐργασίας ἰσχὺν εἰσοικίζει τῷ σώματι... οἴνου δὲ χρῆσις, κἀντεῦθεν <χαρμονὴ> εὐφροσύνη τέ τις ἐπακολουθήσει σωματική· τί γὰρ οἴνου πλέον καρδίαν εὐφραίνειν ἀνθρώπου δύναται;...* Typicon p. 97 v. 8 sqq. et v. 25 sqq. H. Cf. Krumbacher, Byz. Litt.² p. 446.

[3]) Typicon p. 99 v. 11 sqq. H.

[4]) Quod et inscriptionibus singularum odarum indicari videtur.

[5]) Perinde atque Ianuarii die primo cantabatur canon de s. Basilio Magno. Cf. P. G. 29 p. CCCXCIII sq. et P. G. 96 col. 1372 sqq.

[6]) Cf. Typica Graecorum Festorum apud I. B. Pitra, Spicilegium Solesmense, vol. IV (Parisiis 1858) p. 445 sqq. Graeca historia institutionis communis festi in laudem trium illorum hierarcharum (Basilii M., Gregorii Naz., Ioannis Chrys.) in Menaeis edita refert (P. G. 29 p. CCCXCI cd): *...ἐπεὶ γὰρ εὗρε τὸν Ἰανουάριον μῆνα, τοὺς τρεῖς ἔχοντα τούτους, κατὰ μὲν τὴν πρώτην τὸν μέγαν Βασίλειον, κατὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τὸν θεῖον Γρηγόριον, κατὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν ἑβδόμην τὸν θεῖον Χρυσόστομον, συνῆψε πάλιν αὐτοὺς κατὰ τὴν τριακοστὴν κανόσι καὶ τροπαρίοις καὶ ἐγκωμίοις καταστέψας ὡς προσῆκεν αὐτοῖς...*

[7]) Eiusmodi praefationes, quae una cum narratione vitae beati cuiusdam hominis ipsius die festo recitatae essent, saepius apud Byzantinos usui fuisse animadvertit Aug. Heisenberg Prolegg. p. LVII.

[8]) Ed. Heisenberg p. 119 sqq.

esset, in ecclesia declamarentur. Titulo enim carminis additum legitur: *Ἐν τῷ κατὰ Θεσσαλονίκην ναῷ αὐτοῦ προεκφωνηθέντες τῆς ἀναγνώσεως τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ...*[2]. Coniciendum est igitur et acoluthiam eodem modo die s. Gregorii declamatam fuisse. Eodem die sacra postmeridiana vel vespertina in honorem s. Gregorii colebantur, quorum finem *Ἀπολυτίκιον εἰς Γρηγόριον τὸν θεολόγον*, cuius initium supra p. 62 attuli, efficiebat.

Laudes Nicephori Blemmydae in honorem Gregorii Nazianzeni revocant in mentem versus, quibus Theodorus Prodromus (saec. XII in.) Theologum praedicavit[3]. Simili tenore in universum atque carmina utriusque poetae sunt versus, quos in Gregorii Nazianzeni laudem Ioannes Eugenicus, ecclesiae Constantinopolitanae saec. XV diaconus, composuit[4]. Quae omnia documento sunt auctoritatem nec non laudem Theologi saeculis circumactis semper in Oriente eandem et vivam fuisse.

XI.

Ingenium poeticum Blemmydae non erat sublime[5], attamen eius *στιχηρά* in laudem Gregorii Nazianzeni non solum in numeris sed etiam in verbis imitatus est Philotheus *Κόκκινος*, Constantinopolitanus patriarcha († a. 1379)[6], cum Gregorium Palamam, Thessalonicensem episcopum († ca. a. 1360), cuius et vitam descripsit[7], versibus praedicaret. Quae acoluthia in ecclesiis *κυριακῇ δευτέρᾳ τῶν Νηστειῶν* cantatur[8] et invenitur in libro, qui inscriptus

---

[1]) Ed. l. p. 119 adnot.

[2]) Disticha, quae apud Migneum P. G. vol. 35 col. 309 sq. latine tantummodo et sub Pselli nomine leguntur, nuper collato codice Parisino gr. 554 saec. XIII publicavi in Historia critica etc. I p. 258 sp.

[3]) Versus ex cod. Parisino gr. 554 edidi in Historia critica etc. I p. 267 sq.

[4]) Aug. Heisenberg Prolegg. p. XCVII sq. „Benignamne igitur spiritus venam Blemmydae a natura datam esse existimamus? Non ita. Nam novos modos ipse non invenit, sed vetustiores quosdam imitatus est vel prorsus transscripsit. Ad hoc e mente potius quam ex anima carmina profudisse videtur, nam formas magis quam sententias respexit et spiritu poetico non ita inflammatus quam rhythmorum antiquorum studio adductus non id imprimis egit, ut ad animi sensa numeros quam aptissimos applicaret, sed ut verba ita componeret, ne numeris verecundia quasi observatis ulla ratione repugnarent..."

[5]) Ehrhard-Krumbacher, Byz. Litt.² p. 107 sq. et 782.

[6]) P. G. 151 col. 551—656.

[7]) Versus Philothei hac adnotatione in infra laudato Triodio p. 183 ornantur: *Τὴν ᾀσματικὴν ταύτην Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου... ἐποίησε*

est: *Τριώδιον κατανυκτικὸν περιέχον ἅπασαν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Τεσσαρακοστῆς... ἐν Ἀθήναις* 1901, p. 183 sq. Quia liber in Occidente rarissimus est, acoluthiae partem ad exemplum versuum Blemmydae compositam liceat mihi proferre:

Ἦχος β'.
Ποίοις εὐφημιῶν ᾄσμασιν
ἀνυμνήσωμεν τὸν Ἱεράρχην;
τῆς θεολογίας τὴν σάλπιγγα,
τὸ πυρίπνουν στόμα τῆς χάριτος,
τὸ σεπτὸν τοῦ Πνεύματος δοχεῖον,
τὸν στύλον τῆς Ἐκκλησίας τὸν ἀκράδαντον,
τὸ μέγα τῆς Οἰκουμένης ἀγαλλίαμα,
τὸν ποταμὸν τῆς σοφίας,
τοῦ φωτὸς τὸν λύχνον,
τὸν ἀστέρα τὸν φαεινόν,
τὸν τὴν κτίσιν πᾶσαν
καταλαμπρύνοντα.

Ποίοις ὑμνῳδιῶν ἄνθεσιν
στεφανώσωμεν τὸν Ἱεράρχην;
τὸν τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχον
καὶ τῆς ἀσεβείας ἀντίπαλον,
τὸν θερμὸν τῆς πίστεως προστάτην,
τὸν μέγαν καθηγεμόνα καὶ διδάσκαλον,
τὴν λύραν, τὴν παναρμόνιον τοῦ Πνεύματος,
τὴν χρυσαυγίζουσαν γλῶσσαν,
τὴν πηγὴν τὴν βρύουσαν,
ἰαμάτων νάματα πιστοῖς,
τὸν μέγαν καὶ ἀξιάγαστον
Γρηγόριον.

Ποίοις οἱ γηγενεῖς χείλεσιν
εὐφημήσωμεν τὸν Ἱεράρχην;
τὸν τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλον,
τοῦ φωτὸς τοῦ θείου τὸν κήρυκα,
τὸν οὐρανομύστην τῆς Τριάδος
τὸ μέγα τῶν μοναζόντων ἐγκαλλώπισμα,
τὸν πράξει καὶ θεωρίᾳ διαλάμποντα,
Θεσσαλονίκης τὸ κλέος,
συμπολίτην ἔχοντα,
μυροβλύτην ἐν οὐρανοῖς,
τὸν θεῖον καὶ ὑπερθαύμαστον
Δημήτριον.

Φιλόθεος ὁ Πατριάρχης κατὰ τὸ ͵ατξ ἔτος, ὅτε ἡ ἑορτὴ αὐτοῦ ἐθεσπίσθη κατὰ τὴν σήμερον ἡμέραν...

Adnotationes. *V. 1* ∼ Blemm. v. 24: *Ποῖος εὐφημιῶν ἄνθεσι...* et v. 36: *Ποίοις πνευματικοῖς ᾄσμασι...* *V. 3* = (idem est atque) Blemm. v. 38. *V. 4* ∼ Blemm. can. v. 46: *Ὁ λαμπρὸς ἄνθραξ πυρσοποιεῖ σὸν στόμα...* Cf. can. v. 29. *V. 6* = Blemm. v. 17. *V. 8* = Blemm. v. 19. Cf. v. 106: *σοφίας πέλαγος μέγα καὶ ποταμὸς τοῦ θεοῦ.* Cf. Andreae Pyrri automel. v. 19 (Christ Anthol. p. 83). *V. 9* sqq. ∼ Blemm. can. v. 56 sqq. *V. 11* ∼ Blemm. v. 40. *V. 13* = Andr. Pyrr. v. 13. *V. 13* sq. ∼ Blemm. v. 12 sq.: *Ποίοις ὑμνῳδιῶν κάλλεσι στεφανώσωμεν τὸν θεολόγον;* *V. 15* ∼ Blemm. v. 18: *τὸν πύργον τῆς εὐσεβείας τὸν στερρότατον...* *V. 16* ∼ Blemm. v. 16: *τὸν τῆς ἀσεβείας καθαιρέτην...* *V. 18* ∼ Blemm. v. 15: *τὸν οἰκουμένης διδάσκαλον.* *V. 19* = Blemm. v. 41: *τὴν λύραν τὴν ἐναρμόνιον τοῦ πνεύματος...* *V. 21* ∼ Blemm. v. 20: *τὴν πηγὴν τῆς γνώσεως...* *V. 25* sq. ∼ Blemm. v. 36 sq.: *Ποίοις πνευματικοῖς ᾄσμασι | τὸν Γρηγόριον ἀνευφημήσω;* *V. 27* sq. ∼ Blemm. v. 14 sq.: *τῆς θεογνωσίας τὸν κήρυκα | καὶ οἰκουμένης διδάσκαλον...* *V. 30* ∼ Andr. Pyrr. v. 28.

* * *

Omnia, quae superioribus capitibus exposui, exiguam exhibent particulam eorum, quae ad Gregorii Nazianzeni vim et auctoritatem, quam habuit apud posteros, referenda sunt. Dorotheus, Ioannes Damascenus, Cosmas Maiumensis, Arsenius, Corcyrae archiepiscopus, Nicephorus Blemmydes puncta tantummodo sunt clariora, quibus auctoritas haec et gratia definiatur. Explanare, quantum et qualia posteriores poetae christiani ex Gregorio delibavissent; quae ratio inter eum et illos intercederet, illustrare meum erat propositum. Quae cum ita sint, Gregorium permagnam apud posteriores poetas nactum esse auctoritatem me satis superque demonstravisse opinor.

Leopoli sub finem anni 1916.

Addenda.

Dissertationis pars typis iam erat descripta, cum Thaddaeus Sinko libellum De traditione orationum Gregorii Nazianzeni, Pars I (= Meletemata patristica II), Cracoviae 1917, publici iuris fecit. Quo libro, qui in litteris studia Nazianzenica promovendis sane opus potissimum est habendus, subsicivis operis tantummodo in plagulis posteriorum capitum corrigendis uti potui.

Ad p. **21** et **42** sq., ubi de rhythmo in orationibus Gregorii Nazianzeni tractatur, legas Th. Sinko l. l. p. 54 sq.

Ad p. **33** v. 4: De or. 2 Gregorii Nazianzeni plurima exponit Th. Sinko l. l. p. 109 sqq.

Ad p. **34** v. 2: De or. 1 Gregorii legas apud Th. Sinko l. l. p. 104 sqq.

Ad p. **49** adnot. 2: Ad veris descriptionem a Gregorio Nazianzeno or. 44 c. 10 sq. datam oratorem ex rhetorum hortulis nec non epigrammatibus flores decerpsisse docet Th. Sinko l. l. p. 74, qui praeter Libanii et Bionis locos citatos Paulum Silentiarium A. P. X, 15, et Horatium carm. I, 4 in comparationem vocat.

Ad p. **51** v. 19: Saec. X—XI floruit Arsenius, Melchitarum patriarcha [1], qui una cum fratre suo Oreste, Hierosolymitano patriarcha (a. 996—1012) turbine Saracenico patria pulsus in Calabriam fortasse demigravit interque discipulos s. Sabbae cooptatus est [2]. Quem Arsenium Italo-Graecis melodis adnumerat I. B. Pitra [3] et

---

[1]) Arsenium, Orestae Hierosolymitani fratrem, patriarcham Antiochenum fuisse docet Arabum chronographus Elmacin, Histor. Sarracenorum lib. III c. 5. Cf. infra l. l. I. B. Pitra p. XLV et p. 314 adnot.

[2]) I. B. Pitra, Analecta sacra spicilegio Solesmensi parata, vol. I (Parisiis 1876) p. 311 sq. adnot.

[3]) L. l. p. XLV.

attribuit ei quattuor hymnos: De ss. Clemente PP. et Petro Alexandrino (Inc. *Ἐκκλησιας ἄσειστοι...*) [1]; De s. Thecla (Inc. *Μαρτύρων Χριστοῦ...*) [2]; alia duo contakia (De s. Marco evangelista [Inc. *Ἀπόστολε Κυριου...*] et De s. Philippo in Argyro [Inc. *Τὸν ἐν πρεσβειαις ἀήττητον...*]) [3] nullo argumento nisus [4] perperam Arsenio adscripsit. Sed ne huic quidem Arsenio carmen anacreonticum tribuere audeo.

---

[1]) Pitra l. l. p. 314 sq. Contakion legitur in codice quodam Taurinensi (ex quo Pitra in secundo tomo Analect. sacr. plurimos hymnos protulit) fol. 15, ubi Arsenio adscribitur.

[2]) Pitra l. l. p. 316 sq. Hymnus exstat in cod. Mosquensi Bibl. Synod. n. 437 saec. XII fol. 19, ubi auctoris nomen mutilis siglis notatur: *ΑΡΣ... ΑΡ...* Fortasse *Ἀρσένιος ἀρχιεπίσκοπος*?

[3]) Pitra l. l. p. 317 sqq.

[4]) „Brevis ode s. Marco dicata nullo nomine insignitur, neque alio fortasse titulo quam simili hirmo ad praecedentia accedit, cum in ea neque Orestae neque Arsenii nomen reperias..." Pitra l. l. p. 317 adnot. Cf. ibid. p. 319 adnot., ubi de hymno anonymo in s. Philippum Arsenio adscripto haec protulit editor: „...flosculum humi repentem, hyblaeis certe apibus incognitum, ex horto melodorum Graeco-Siculorum decerptum, huc libenter inserui".

Indices.

I. Index nominum et rerum.

II. Index auctorum recentiorum, quorum opera citantur.

Conspectus libelli:

